

OPUSCULA THEOLOGICA *et* SCIENTIFICA

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei
Scientific Journal of John Wesley Theological College

2026

4. évfolyam, 1. szám - Volume 4. Issues 1.

ISSN 2939-8398

<http://opuscula.wjlf.hu>

OPUSCULA
THEOLOGICA ET SCIENTIFICA

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei
Scientific Journal of John Wesley Theological College

Felelős szerkesztő: Hufnagel Levente

Szerkesztőbizottság

Elnök: Iványi Gábor rektor

Alelnök: Nagy Péter Tibor
Hufnagel Levente

Tagok:

A WJLF Tudományos Tanácsának mindenkori tagjai

Szerkesztőség

Főszerkesztő: Hufnagel Levente

A főszerkesztő szakterületi helyettesei:

Bánlaky Pál (-2024), Bíró Zsuzsanna Hanna (2024-),
Hubai Péter, Lukács Péter, Majsai Tamás, Plank
Zsuzsanna, Török Zsolt (2024-)

Technikai szerkesztő: Hegyi Judit

Felelős kiadó:

Wesley János Lelkészképző Főiskola
1086. Budapest, Dankó utca 11.

SZERZŐKNEK. Tudományos közlemények
kéziratainak benyújtását várjuk valamennyi, a
főiskolán művelt tudományterületet érintően:

Vallás- és hittudományok, vallásszociológia, vallás-
és egyháztörténet, teológia.

Környezettudományok, földtudományok, ökológia,
élettudományok, környezetpolitika, fenntarthatóság.
Társadalomtudományok, szociológia, szociálpolitika,
szociális munka.

Neveléstudományok, pedagógia, oktatáspolitikai.
Fentiek határterületei és érintkező szakterületei.

**A kéziratokat csatolt file formájában az alábbi
címre várjuk: hufnagellevente@wjlf.hu.**

Részletes közlési feltételek a folyóirat honlapján
találhatók.

A kéziratok szerkesztőségi formai ellenőrzésén,
nyelvi ellenőrzésén, plágium ellenőrzésén és anonim
szakmai lektoráláson esnek át elfogadás előtt. Az
elfogadott cikkek PDF formátumban, szabad
hozzáféréssel (OA) kerülnek publikálásra.
Kérdésüket ugyanazon az e-mail címen ahová a
kéziratokat is várjuk!

Responsible editor: Levente Hufnagel

Editorial Team

Chairman: Gábor Iványi

Vice-Chairmans: Péter Tibor Nagy
Levente Hufnagel

Members of Editorial Board:

Members of Scientific Council of John Wesley Theological
College

Editorial board:

Editor-in-Chief: Levente Hufnagel

Deputy Editor-in-Chief:

Pál Bánlaky (-2024), Zsuzsanna Hanna Bíró (2024-), Péter
Hubai, Péter Lukács, Tamás Majsai, Zsuzsanna Plank, Zsolt
Török (2024-)

Technical Editor: Judit Hegyi

Publisher:

John Wesley Theological College
Dankó utca 11.
1086. Budapest, Hungary

TO THE AUTHORS. Interested in submitting to this
journal?

Researchers from all countries are invited to publish original
research papers and review articles of international interest
on the pages of Opuscula Theologica et Scientifica; in all
scientific profile of John Wesley Theological College.

Focus topics:

Religion and research; Society and research; Education and
research; Nature and research; Multidisciplinary and
methodological approaches.

**Manuscripts should be sent as attachments to:
hufnagellevente@wjlf.hu**

Publishing conditions can be found on the journal's website,
under Information for authors

Manuscripts undergo formal editorial checks, language
checks, plagiarism checks (CrossCheck) and professional
proofreading (double-blind peer review) before acceptance.
Accepted articles will be published in PDF format with open
access (OA).

If you have any questions, feel free to contact us at the same
e-mail address where we are also waiting for the
manuscripts!

KÜLDETÉSNYILATKOZAT

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Szenátusa úgy határozott, hogy „Opuscula Theologica et Scientifica - a WJLF tudományos közleményei” címmel angol-magyar nyelvű nemzetközi tudományos folyóiratot indít, melyet honlapján ingyenesen tesz olvashatóvá az érdeklődő nagyközönség számára minden mellékletével együtt. Hiszünk abban, hogy a nyílt hozzáférés (open access) és az értéknövelt (enhanced) publikációk az átlátható tudományosságot, a jövő és a társadalom hatékony szolgálatát jelentik.

Korábban is voltak kezdeményezéseink egy-egy szakhoz kötődő folyóirat, évkönyv létrehozására, a legutóbbi időkben szakterületekhez nem kötődő évkönyv létrehozására. Voltak, vannak más tudományos kiadványsorozataink is. Intézményünk egységének erősítésére most úgy döntöttünk, hogy jobb lesz, ha a folyóirat tudományos gyűjtőköre az intézmény szakmai profiljával egyezik meg, azaz valamennyi arculatunk képviselve van, amelyet doktori iskolánk, szakjaink, tanszékeink és kutatóintézeteink fémjeleznek.

A folyóirat felhatalmazott szerkesztői a főiskola Tudományos Tanácsának mindenkori tagjai, amellyel kollégáink munkájának elismerése és a közösség működésének szakmai demokratizmusa mellett foglalunk állást.

A folyóirat küldetését két pillér: a tudományos gondolkodás szabadsága és a társadalmi felelősségtudat jelöli ki. A WJLF-en kizárólag olyan szakok és tanszékek működnek, amelyek a társadalmi felelősségvállalást, szolidaritást, a közös jövő és a közjó szolgálatát támogatják a maguk szakterületén, mindezeket azonban nem a mainstream tudományosság normatív korlátai, kitaposott ösvényei és bevett gyakorlata mentén, hanem sajátosan „Wesley-s stílusban”: minden új próbálkozás, szokatlan megoldás vagy megközelítés felkarolásával, egy szabad vitára nyitott szellemben. Folyóiratunk nem tesz különbséget szerzőinek vallási vagy felekezeti hovatartozása, világnézete, politikai, etnikai vagy földrajzi hovatartozása alapján, a benyújtott kéziratokat anonimizált formában lektoráltatja.

A folyóirat lektori munkájának célja nem valamiféle tudományos közízlés szolgálata, hagyományok fenntartása, vagy a szakmai álláspontok szűrése, hanem kizárólag a szövegek minőségének javítása a szerző eredeti

elgondolásainak védelme mellett. Szabadság alatt a szabad vélemény-kifejtést értjük új tudományos eredmények interpretációi kapcsán, de elkötelezettek vagyunk a művek tartalmi igényessége mellett, ha kell a formai egyöntetőség vagy diszciplináris határok rovására is.

Folyóiratunk kizárólag eredeti tudományos közleményeket publikál, melyek lehetnek adatközlések, forrásközlemények, módszertani tanulmányok, kutatásismertetések, szakmai vagy szakpolitikai tanulmányok és szakirodalmi szemle jellegű szintézisek is. A tudományos művekhez tetszőleges támogató mellékletek (elektronikus appendixek) csatolhatók. Törekszünk arra, hogy folyóiratunk minél több referáló adatbázisba, repozitóriumba, tudományometriai értékelő rendszerbe, ajánlott folyóiratlistába bekerüljön, így bizonyos formai szabályok alkalmazását előírjuk, de ezek a tartalom korlátozását nem érinthetik.

Célunk, hogy Kuhn-i értelemben vett normasértő, tehát a jövő tudománya felé mutató tanulmányokat is segítsünk eljuttatni a hazai és nemzetközi tudományos közélet vérkeringésébe, de emellett természetesen nyitottak vagyunk arra, hogy az intézményünk szakmai profiljába illeszkedő bármely hagyományos vagy a jelenlegi paradigmákhoz illeszkedő munkának is fórumot biztosítsunk.

Folyóiratunk öt fő dossziét tartalmaz. Az első négy a Vallás és kutatás, a Társadalom és a kutatás, az Oktatás és a kutatás valamint a Természet és a kutatás címet viseli, az ötödik pedig a még ezekbe sem besorolható egyéb (például módszertani, segédtudományi vagy multidiszciplináris) megközelítések számára nyitott. A dossziék nevében nem véletlenül nem tudományágak neve, hanem a világ egy-egy megismerendő területe szerepel: a tudományági határoktól való szabadságot is célul tűztük ki. Az öt terület egyformán fontos, sorrendjük csak azt fejezi ki, hogy e sorrendben alakultak tanszékeink, szakjaink.

Hiszünk abban, hogy folyóiratunk a maga szerény eszközeivel hozzá tud majd járulni az emberiség új fenntartható, szolidáris, szabad és demokratikus társadalmának intellektuális kiérleléséhez az esélyegyenlőség, tolerancia és a sokféleség tisztelete jégében.

Iványi Gábor

MISSION STATEMENT

The Senate of the John Wesley Theological College has decided to launch an international scientific journal in English-Hungarian entitled "Opuscula Theologica et Scientifica - the scientific publications of the WJLF", which will be made available on its website free of charge to the interested public, including all its appendices. We believe that open access and value-added (enhanced) publications are an effective service to transparent science, to the future and to society.

In the past, we have also taken initiatives to create journals or yearbooks linked to specific disciplines, and more recently to create a non-disciplinary yearbook. We have had, and still have, other scientific publication series. In order to strengthen the unity of our institution, we have now decided that it would be better if the scientific collection of the journal were to be in line with the professional profile of the institution, i.e. all our profiles are represented, as marked by our doctoral school, our disciplines, our departments and our research institutes.

The authorised editors of the journal are current members of the College's Academic Council, in recognition of the work of our colleagues and in support of professional democracy in the community.

The mission of the journal is defined by two pillars: freedom of scientific thought and social responsibility. The WJLF is dedicated exclusively to disciplines and departments that promote social responsibility, solidarity, common futures and service to the common good in their respective fields, not within the normative constraints, well-trodden paths and established practices of mainstream scholarship, but in a distinctly "Wesleyan style": embracing every new attempt, unusual solution or approach, in a spirit of free debate. Our journal does not discriminate on the basis of authors' religious or denominational affiliation, worldview, political, ethnic or geographical affiliation, and submitted manuscripts are proofread anonymously.

The aim of the journal's editorial work is not to serve some kind of scientific public taste, to uphold traditions or to filter professional opinions, but solely to improve the quality of the texts while

protecting the author's original ideas. By freedom, we mean the free expression of opinions on the interpretation of new scientific findings, but we are committed to the quality of the content of works, if necessary at the expense of formal uniformity or disciplinary boundaries.

Our journal publishes only original scientific publications, which may include data releases, source communications, methodological studies, research reviews, professional or policy studies, and literature review syntheses. Scientific papers may be accompanied by any supporting annexes (electronic appendices). We strive to ensure that our journal is included in as many peer-review databases, repositories, scientometric rating systems and recommended journal lists as possible, so we impose certain formal rules, but these should not affect the limitation of content.

Our aim is to help bring studies that violate norms in the Kuhnian sense and thus are oriented towards future science into the national and international scientific community, but we are also open to any work that fits the professional profile of our institution, whether traditional or in line with current paradigms.

Our journal contains five main dossiers, the first four of which are entitled Religion and Research, Society and Research, Education and Research and Nature and Research, and the fifth is open to other approaches (e.g. methodological, ancillary or multidisciplinary) that cannot be classified under these headings. It is no coincidence that the names of the dossiers are not given by discipline, but by the area of the world to be explored: freedom from disciplinary boundaries is also an objective. The five areas are equally important, and their order is simply an expression of the order in which our departments and specialisations have been set up.

We believe that our journal, with its modest means, will contribute to the intellectual maturation of a new sustainable, inclusive, free and democratic society for humanity, based on equal opportunities, tolerance and respect for diversity.

Gábor Iványi

TARTALOMJEGYZÉK

A vallás és a kutatás

- Strobel Lilla: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusátükrében
1-14
- Mics Ferenc: Az erdők és természetes élőhelyek értékelése az ököteológiában és a humánökológiában
15-37
- Eörsi László: Az anyajog kérdése a görög mítoszokban
39-72
- Nagy József: Milton és Dante a szabad akaratról, utalásokkal magyar recepciójukra
73-98
- Sárkány Álmos: Egy módszer rövid vázlat
99-105

Az oktatás és a kutatás

- Borbély-Pecze Mariann:
Korai pályabizonytalanság. A 2008-as válság hosszú távú hatásai
O'Reilly, J. szerk. (és mtsai.): Ifjúsági munkaerő az átmenetben. EU Framework 7-es kutatási keretprojekt összefoglaló kötet
107-113

A természet és a kutatás

- Plank Zsuzsanna, Prónay Zsolt:
Városi területek környezeti sérülékenységének értékelése geofizikai módszerek alkalmazásával
115-144
- Thi Thanh Nhan Phan:
Szilárd hulladékkeletkezés és kezelés Vietnámban (2015–2018) regionális és időrendi összehasonlítás
145-159

TABLE OF CONTENTS

Religion and Research

- Strobel, Lilla: Strobel Lilla:
Fundamentalism and the evolution debate
1-14
- Mics, Ferenc: Valuation of forests and natural habitats in ecotheology and human ecology
15-37
- Eörsi, László: The question of maternal rights in greek myths
39-72
- Nagy, József: Milton And Dante on free will, with references to their hungarian reception
73-98
- Sárkány Álmos: Kant's regressive argument
99-105

Education and Research

- Borbély-Pecze, Mariann:
Early career uncertainty. The long-term effects of the 2008 crisis
O'Reilly, J. ed (et al.): Youth Labor in Transition: Inequalities, Mobility, and Policies in Europe
107-113

Nature and Research

- Plank, Zsuzsanna and Prónay, Zsolt:
Application of geophysical methods to the assessment of environmental vulnerability of urban areas
115-144
- Thi Thanh Nhan Phan:
From generation to treatment: regional solid waste dynamics in vietnam (2015–2018) with international context
145-159

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 1 -

A FUNDAMENTALIZMUS ÉS AZ EVOLÚCIÓ KONFLIKTUSA

[FUNDAMENTALISM AND THE EVOLUTION DEBATE]

STROBEL LILLA

Wesley Theológiai és Valláspedagógiai Doktori Iskola

strobel.lilla@gmail.com

Abstract. This article examines the relationship between religious fundamentalism and the scientific theory of evolution, focusing on the theological, epistemological, and socio-political dimensions of the conflict. The study outlines the historical emergence of fundamentalism within Protestant Christianity in the late nineteenth and early twentieth centuries and explains why evolutionary theory became a central symbol of tension between religion and modern science. Particular attention is given to biblical literalism, the doctrine of original sin, and the concept of the imago Dei as key elements shaping fundamentalist resistance to evolutionary explanations of human origins. The paper also discusses alternative forms of fundamentalist science such as creation science, baraminology, and intelligent design. Finally, the study situates the debate within broader cultural and political contexts, including educational conflicts, cultural polarization, and the boundary-drawing between science and pseudoscience.

Keywords: fundamentalism, evolution debate, creationism, intelligent design, science and religion

Bevezetés

A tudomány és a vallás nem homogén, mozdulatlan rendszerek, hanem élő, változó hagyományok. Mindkettő olyan emberi tevékenység, amely fogalmakat, modelleket és értelmezési kereteket használ a tapasztalat rendezésére. Éppen ezért a közhiedelemmel ellentétben nem állítható, hogy a vallás pusztán irracionális hit, míg a tudomány kizárólag objektív tényekre épül. Mindkettőben szerepet játszanak előfeltevések, értékek, értelmezések, és mindkettő képes önkorrekcióna. Ez a hasonlóság pedig már önmagában alapot ad egy sokkal árnyaltabb találkozásra a két terület között. (Waston et al, 2024)

Az evolúcióbiológia a modern tudomány egyik leginkább alátámasztott elmélete, rengeteg bizonyíték áll rendelkezésre melyek igazolják tételeit. Nem egyetlen hipotézisről van szó, hanem tények, elméletek és modellek összefüggéseiről és kölcsönhatásáról, illetve számos tudományterület összességéről, mint a genetika, a paleontológia, az ökológia és a molekuláris biológia, melyek mind hozzájárultak az eredményekhez. Az evolúció egy bizonyított tény, amely az összes élőlényre hatással volt a földtörténet során. A bizonyítékokat felsorolni is embert próbáló feladat, fosszilis leletek, biogeográfiai mintázatok, genetikai hasonlóságok és megfigyelhető evolúciós folyamatok. A különböző fajok közötti hasonlóságok nem véletlenszerűek: ezek a mintázatok rokonsági viszonyokat mutatnak. Az ember például biológiailag a főemlősök közé tartozik, és génjeiben, anatómiájában számos ponton szoros kapcsolatot mutat más főemlősökkel. Ebben az összefüggésben az ember biológiai elhelyezése a főemlősök csoportján belül a kortárs biológiai taxonómia általánosan elfogadott eredménye.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 2 -

A mainstream tudomány (nemzetközileg elfogadott tudományos gyakorlat, amely empirikus megfigyelésekre, tesztelhető magyarázatokra és szakmai konszenzusra épül. Természetes okokkal dolgozik, és eredményeit intézményes ellenőrzés szabályozza. Nem dogma, hanem közösségi tudásrendszer, amely képes az önkorrekcióra). Bár egyesek szerint a dogmák részei a tudománynak, és a történelem során számtalanszor fordult elő, hogy paradigmák dőltek meg, osztották meg a kutatókat, és hogy a tudományos forradalmak sem a dogma hiányából születnek, hanem éppen amiatt.(Kuhn, 1963)

A tudomány továbbá azt állítja, hogy az evolúció nem lineáris haladás, és nem vezet szükségszerűen „fejlettebb” vagy „jobb” formákhoz. Az evolúció nem előre meghatározott cél felé tart, hanem elágazó, kontingens folyamat. A kihalás az evolúció szerves része: a fajok túlnyomó többsége, amely valaha élt, már nem létezik. Ez nem kudarc, hanem természetes következmény.

Az ateizmus, amely a hit hiánya Istenben vagy istenekben, és a materializmus, amely szerint csak az anyagi, fizikai világ létezik, nem következik automatikusan az evolúció elfogadásából. Ugyanígy az erkölcsi relativizmus, vagyis az a nézet, hogy nincsenek abszolút erkölcsi értékek, szintén nem tudományos következtetés az evolúcióból, hanem világnézeti állásfoglalás. Az evolúció tehát pusztán a természeti folyamatok magyarázatát adja, és egyénként lehet valaki vallásos, ateista, materialista vagy bármilyen erkölcsi nézetű, miközben elfogadja az evolúciót.(Leidenhag, 2017)

A fundamentalizmus történeti és kulturális kialakulása

A fundamentalizmus eredete (19–20. század)

A 19. században a protestáns teológián belül egyre nagyobb teret nyert a liberális teológia, amely a Bibliát **történeti dokumentumként kezelte**. Nyitott volt a kritikai módszerekre, és hangsúlyozta a kereszténység etikai–morális dimenzióját a dogmatikai állítások rovására. Sok konzervatív hívő ezt nem fejlődésnek, hanem hitrombolásként élte meg. A fundamentalizmus ebben a kontextusban védekező reakcióként született meg: célja az volt, hogy megőrizze a keresztény hit „alapjait” egy gyorsan változó világban.

A „fundamentalizmus” kifejezés eredete az 1910 és 1915 között megjelent *The Fundamentals* című pamfletsorozatra vezethető vissza. Ezeket a kiadványokat tehetős amerikai üzletemberek finanszírozták, és konzervatív protestáns teológusok írták. A sorozat célja az volt, hogy világosan megfogalmazza azokat az alapvető tanításokat, amelyekhez a „valódi” kereszténységnek ragaszkodnia kell. Ezek közé tartozott a Biblia verbális tévedhetetlensége, Jézus szűztől való születése, helyettes engesztelő halála, testi feltámadása és a csodák történetiségének elfogadása. A fundamentalizmus tehát kezdetben doktrinális mozgalom volt, nem kizárólag politikai.

Az evolúció, mint konfliktus szimbóluma

A Scopes-per és jelentősége

Ennek részeként a természettudományok, különösen az evolúcióbiológia, egyre nagyobb szerepet kaptak mind az emberi létezés, mind a minket körülvevő világban zajló jelenségek magyarázatában. E változás azonban nem volt egyszerű, különösen azon vallási közösségek számára, amelyeknek sok esetben kihívást jelentettek a tudományos felfedezések által felvetett új kérdések, amelyek alapjaiban kérdőjelezték meg hittételeiket. Az evolúciós elmélet megjelenése és elterjedése különösen nagy visszhangot váltott ki, és mind a mai napig heves viták tárgyát képezi számos vallási csoportban

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 3 -

(Reiss, 2008). Az Egyesült Államokban az evolúció tanítása évtizedeken át viták tárgya volt, melynek egy emblemikus eseménye az 1925-ös Scopes-per (Tennessee vs. John Scopes), amikor is egy tanár, az akkor 25 éves John Scopes ellen indult eljárás, amiért az óráin az evolúcióról tanított középiskolásoknak. (Edwards, 2012) Ezt akkoriban Tennessee állam törvénysértésként kezelte és beperelte a fiatal tanárt, aki el is vesztette a pert és pénzbüntetésre ítélték.

A szó szerinti bibliaértelmezés teológiai funkciója

A klasszikus fundamentalista értelmezés szerint az ember egy eredetileg tökéletes állapotból bukkott el, és ennek következménye a bűn és a halál megjelenése a világban. Az evolúció ezzel szemben azt állítja, hogy a halál, a szenvedés és a küzdelem az élővilág történetének kezdeteitől jelen vannak, és nem egy konkrét emberi bűnesemény következményei. Ez alapjaiban kérdőjelezi meg azt a narratívát, amelyre a megváltás teológiája épül. Hasonló feszültség jelenik meg az ember szerepének értelmezésében. A fundamentalista gondolkodásban az ember különleges helyet foglal el a teremtés rendjében: közvetlen isteni teremtés eredménye, éles határ választja el az állatvilágtól, és erkölcsi értelemben is kiemelt státusszal rendelkezik. Az evolúció viszont biológiai folytonosságba helyezi az embert az élővilág egészével, ami sokak számára az ember kivételes státuszának relativizálását jelenti. Ez nemcsak az emberkép átalakulását igényelné, hanem az ember és Isten kapcsolatáról alkotott kép újragondolását is. Végül az evolúció elfogadása a bibliai szövegek értelmezésére is visszahat. A fundamentalista megközelítés a Szentírást gyakran történeti és természettudományos értelemben is szó szerint értelmezi. Az evolúció azonban olyan olvasatot feltételez, amely megkülönbözteti a teológiai üzenetet a természeti leírástól, és ez sok fundamentalista számára a bibliai tekintély meggyengítésének tűnhet. Attól tartanak, hogy ha a teremtéstörténet nem szó szerint igaz, akkor más tanítások hitelessége is megkérdőjeleződik. Mindezek miatt a fundamentalista közösségek többsége nem elsősorban azért utasítja el az evolúció elméletét, mert hiányosnak vagy empirikusan gyengének tartja, hanem mert azt látja benne, hogy az összeegyeztethetetlen a hitrendszerük belső logikájával. Az evolúció elfogadása számukra nem egyetlen tanítás módosítását jelentené, hanem egy olyan láncreakciót indítana el, amely a megváltásról, az eredendő bűnről és a bibliai értelmezésről alkotott felfogás egészét érintené. Éppen ezért az elutasítás sokkal inkább teológiai és világnézeti önvédelemként értelmezhető, mintsem pusztán tudományellenességként.

Az egyik fő kérdés a szentírás tekintélyének kérdése, mivel szerintük a biblia szó szerint értendő, a benne levő történetek pedig egytől egyig hitelesek, a Teremtés könyve pedig részletesen leírja a világ keletkezésének történetét és az emberiség eredetét. Az evolúció ennek azonban ellent mond, hiszen egy hosszú, még ma is zajló folyamatról beszélünk. A másik aggály Ádám és Éva történetének cáfolása, hiszen az evolúció szerint az ember populációként fejlődött, és nem egyetlen első pártól származik. A fundamentalisták azonban Ádámot és Évát történelmi személyként kezelik, akiknek a bűnbeesése az egész emberiség sorsára hatással volt, amit eredendő bűnnek nevezünk. Ezzel egy másik alogikai problémára világítunk rá, a szoterológiai aggályra (Noll, 2013) azonban ha Ádám és Éva

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 4 -

nem léteztek, akkor az eredendő bűn is kérdésessé válik. A biblia szerint a halál és a szenvedés az eredendő bűn következménye. Ezzel szemben az evolúció elmélete szerint a halál és a versengés, vele a szenvedés, mindig is az élet része volt. (Emerson et al, 2000.) A fundamentalisták szemében az evolúció egy pazarló és kegyetlen folyamat, hiszen tömeges kihalásokkal és látszólag tele van próbálkozásokkal, ami ellentmond a céltudatos, bölcs és jó istenképüknek. Az, hogy Isten több száz millió évig engedte a halált és a szenvedést, ellentmond az általuk definiált isteni jóságnak, azonban néhány gondolkodó ezt úgy oldja fel, hogy az élővilág tökéletlenségei természetes folyamatok részei, nem pedig isteni döntések, tehát a világ autonóm természeti törvények szerint működik. (Ayala, 2008) Az evolúciót gyakran „pazarló” folyamatként értelmezik, mivel megszámlálhatatlan faj jelent meg és tűnt el anélkül, hogy hosszú távon fennmaradt volna. A fosszilis leletek tanúsága szerint az élőlények túlnyomó többsége kihalt, mielőtt bármiféle „végső célhoz” vezetett volna. A fundamentalista gondolkodás szerint azonban egy bölcs és jó Isten nem hozna létre ilyen mértékű szenvedéssel és pusztulással járó rendszert, különösen nem olyat, amelyben a legtöbb teremtmény „kudarcnak” tűnik. Az evolúció véletlenszerűsége és látszólagos céltalansága ezért szöges ellentétben áll a teremtésről alkotott teleologikus, célorientált felfogásukkal. Különösen problematikus számukra az a tudományos állítás, miszerint a halál, a ragadozás és a szenvedés már jóval az ember megjelenése előtt jelen volt a világban. A fundamentalista teológia szerint a halál a bűn következménye, amely Ádám és Éva engedetlenségével lépett be a teremtett világba. (Alexander, 2013)

Az ember különleges státusza (imago Dei)

Mivel az evolúció az embert biológiai folytonosságba helyezi az állatvilággal, vagyis az ember nem külön teremtett lényként, hanem más élőlényekkel közös eredetű fajként jelenik meg, sok fundamentalista szerint ez az emberi élet értékének relativizálásához vezet. E felfogás szerint, ha az ember „csupán” az evolúciós folyamat egyik terméke, akkor elveszíti kivételes, Isten által közvetlenül garantált erkölcsi státuszát, amely a teremtés teológiai narratívájában központi szerepet játszik. A fundamentalista antropológia az embert Isten képmásaként (imago Dei) értelmezi, aki élesen elkülönül az állatvilágtól, és erkölcsi felelősséggel, transzcendens hivatással rendelkezik. Hangsúlyozza, hogy az evolúció nem egy céltalan folyamat, mert a cél az isteni képet hordozó ember, az Imago Dei létrehozása, így az evolúciót egy isteni eszközként mutatja be, melyen keresztül ez megvalósulhat, és magyarázatot ad az évmilliók óta zajló szenvedés szükségességére a világban. Amennyiben Ádám és Éva nem történeti értelemben vett alakok, úgy az eredendő bűn tanítása is elveszíti alapját. Ez pedig közvetlen következményekkel jár a megváltás teológiájára nézve is, hiszen a keresztény tanítás szerint Krisztus megváltó áldozata éppen az eredendő bűn következményeinek eltörlésére irányul. Az evolúció elfogadása tehát nemcsak a teremtéstörténet értelmezését alakítaná át, hanem az ember szerepéről alkotott képet is. Ebben a keretben az ember biológiai folytonossága nem az erkölcsi érték elvesztését jelenti, hanem annak kibontakozását: az ember az evolúció azon szintje, ahol a teremtés öntudatra ébred és képes reflektálni saját erkölcsi felelősségére. Lamoureux és Teilhard értelmezése szerint tehát az evolúció nem relativizálja az emberi értéket, hanem új módon alapozza meg azt. Az ember erkölcsi státusza nem a biológiai elkülönültségből fakad, hanem abból, hogy az evolúciós folyamat során képessé vált a transzcendensre való nyitottságra, a szeretetre és az

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 5 -

erkölcsi döntéshozatalra. Hasonló kérdéseket vet fel az fundamentalisták számára az isteni gondviselés is, hiszen az evolúció folyamatának fontos részei a véletlenszerű mutációk és a természetes kiválasztódás, azonban ezek ellentmondanak a céltudatos, az általuk ismert gondviselő isten képének.

A fundamentalista alternatív tudományosság

Az egyik jellegzetes vonás a tudománytagadók körében az alternatív tudományosság kialakítása, bár elutasítja a mainstream tudomány eredményeit, annak számos részét felhasználja, és a bibliát mint elsődleges forrást helyezi a középpontba, mint korrigálhatatlan forrás, és a megfigyeléseket ehhez kell igazítani. Egy 2023-as tanulmány úgy vélekedik, hogy a fundamentalisták alternatívái nem egyfajta rossz tudománynak minősülnek, hanem egy más logika adja az alapját, mégpedig a vallási felvetések. A fundamentalista értelmezés szerint a Szentírás nem csupán teológiai vagy erkölcsi kérdésekben tévedhetetlen, hanem természettudományos állításai is szó szerint igazak. Ebből következően nem a bibliai szöveget kell a tapasztalati megfigyelések fényében újraértelmezni, hanem éppen fordítva: az empirikus adatokat kell a bibliai narratívához igazítani. Amennyiben egy megfigyelés ellentmondani látszik a Szentírás szó szerinti olvasatának, azt hibás mérésnek, félreértelmezésnek vagy ideológiailag torzított tudományos konszenzusnak minősítik. Ez a gondolkodásmód alapvetően eltér a modern tudomány módszertani naturalizmusától, amely szerint az elméletek mindig revideálhatók az új bizonyítékok fényében. (Peels, 2023)

A kreacionisták egyik leginkább radikális csoportja a fiatalföld kreacionisták, szerintük a Föld kora hat és tíz ezer év közé esik a bibliai szövegek szó szerinti olvasata alapján, ennek megengedőbb változata az Öregföld kreacionizmus, amely elfogadja a tudományos időskálát, de a biológiai evolúciót, különös tekintettel az ember és más élőlények közös leszármazását tagadják.

Mindkét irányzat sajátosan kezeli a tudományos bizonyítékokat, mind a biológia, mind a geológia területén. Például a fiatalföld kreacionisták szerint a föld rétegeinek kialakulását nem egy hosszú folyamat eredményének tekintik, hanem nagyon gyorsan alakult ki a bibliai özönvíz hatására. (Heaton, 2009)

Mindkét irányzat elfogadja a baraminológiát, azaz a teremtett típusok elméletét. A „baramin” héber eredetű kifejezés („saját fajtája szerint”) olyan alapegységeket jelöl, amelyeket Isten külön teremtett. Célja, hogy meghatározza, mely élőlények tartoznak egyazon teremtett típushoz, következésképpen a baraminológia elfogadja az egyes baraminokon belül a változatosságot, de az átmeneteket már nem. (Moore, 2007)

Intelligens tervezettség, mint tudományosság

A stratégia metaforája szerint a tudományos konszenzusba egy éket kell beverni, amely idővel szétnyitja a repedést, és lehetővé teszi a teisztikus magyarázatok visszavezetését a tudományos diskurzusba. A Wedge Strategy abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a modern tudomány naturalista kerete nem semleges, hanem egyfajta világnézeti előfeltevést hordoz, amely eleve kizárja az isteni okság lehetőségét. Ennek megfelelően az intelligens tervezettség hívei nem közvetlenül Isten létét kívánják bizonyítani, hanem a darwini evolúció és általában a naturalista magyarázatok állítólagos hiányosságaira, „magyarázati hézagaira” hívják fel a figyelmet. Ilyen érvek például az irreducibilis komplexitás vagy az információ eredetének kérdése, amelyekről azt állítják, hogy a természetes folyamatok önmagukban nem képesek kielégítő magyarázatot adni rájuk. A stratégia

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 6 -

hosszú távú célja azonban túlmutat a tudományos vitákon. Cracraft 1982-es tanulmányában bemutatta, a legfontosabb tudományosnak vélt érveket, amelyet a kreacionisták alkalmazni szoktak az evolúció cáfolására, ezeket pedig egyesével megcáfolja, rávilágítva, hogy a kreacionizmus nem tudományos alternatíva, mivel a tételei nem tesztelhetőek.

Retorikai és kommunikációs eszközök a konfliktus fenntartásában

A probléma nem az, hogy a tudományos viták létezését tagadná bárki – a tudomány valóban folyamatos diskurzus –, hanem az, hogy a kreacionista használat szisztematikusan eltúlozza vagy félreértelmezi a szakmai viták természetét. Az evolúcióelméleten belüli részletkérdéseket (például a specifikus mechanizmusok súlyát vagy az evolúciós tempót) úgy állítja be, mintha magát az evolúció tényét kérdőjeleznék meg. Így a „vita tanítása” valójában nem a tudományos pluralizmus előmozdítását szolgálja, hanem egy hamis egyensúlyt teremt a konszenzusos tudomány és egy marginális, vallási indíttatású nézet között.

Ehhez szorosan kapcsolódik a „Just a theory” („Csak egy elmélet”) retorikai mintája. A mindennapi nyelvhasználatban az „elmélet” gyakran pusztán spekulációt jelent, míg a tudományos terminológiában egy jól alátámasztott, prediktív és koherens magyarázó keretet jelöl. A kreacionista retorika tudatosan játszik e kettős jelentéssel, és az evolúciót úgy állítja be, mintha az csupán egy meg nem erősített hipotézis lenne a sok közül. Ez a stratégia nem a bizonyítékok cáfolatára épül, hanem fogalmi elbizonytalanításra: ha az evolúció „csak elmélet”, akkor – a laikus számára – egyenrangúvá válik bármely alternatív magyarázattal, beleértve a teremtést is. A retorikai siker kulcsa itt az, hogy a tudományos szakszókincs jelentését leválasztják annak intézményes és módszertani kontextusáról.

Kritikai szempontból ezek a retorikai minták hozzájárulnak ahhoz, amit Peels és mások episztemikus aszimmetriának neveznek: a tudományos konszenzus ugyanazon bizonyítási normák szerint kerül megítélésre, mint a vallási alapú alternatívák, miközben az utóbbiak mentesülnek a falszifikáció és predikció követelményei alól. Így a vita látszólag „nyitott” marad, valójában azonban egy zárt világnézeti keret újratermelését szolgálja. A klasszikus kreacionista retorikai minták nem a tudományos diskurzus bővítését célozzák, hanem annak retorikai újrendezését. Hatékonyságuk nem empirikus erejükből, hanem abból fakad, hogy sikeresen használják a pluralizmus, a józan ész és a tudományosság nyelvezetét egy alapvetően nem-tudományos program legitímálására.

Tudomány és áltudomány határrajzolása

Az evolúcióbiológia körüli viták nem új keletűek és nem csak a módszertani vagy a tudományos tényeken alapuló tételek elfogadásának a mikéntje szolgáltat hozzá alapot, hanem, hogy ezek az elképzelések mennyire mélyen hatnak a tudomány megítélésére, és a tudomány mint társadalmi jelenség. A konfliktus egyik kiemelkedő elemét Thomas F. Gieryn a tudományozószociológiában boundary-work-nek, magyarul határrajzolásnak nevezte el, gyakorlatilag azoknak a tevékenységeknek az összesítése, aminek keretében a tudomány szereplői meghatározzák, hogy mi számít tudományosnak és mi kerül a tudományon kívülre. Az evolúcióval kapcsolatos vitában ez egy kétirányú folyamat, mert mind a mainstream, mind a különböző ellenmozgalmak része ennek a folyamatnak. (Gieryn, 1999).

Tudományos körökben a szereplők nem tekintik a kreacionizmust és az intelligens tervezettséget nem tartják a tudomány részének, egyszerűen azért, mert empirikusan nem tesztelhető elméletek, szemben a modern evolúcióbiológiával, amely képes az előrejelzésre, az új bizonyítékok

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 7 -

befogadására, és az önkorrekcióra. Ezzel szemben a kreacionizmus vallási alapokon nyugszik, és nem bizonyítható, vagy cáfolható empirikusan, így nem lehet tudományként tekinteni rá.

A fundamentalista közösségek azonban elkezdtek átrajzolni ezeket a határokat, ezzel próbálják relativizálni a mainstream tudomány tekintélyét, ezzel mintegy legitimizálva a saját magyarázataik érvényességét. Ebben több metódus is megfigyelhető, az egyik legfontosabb a tudomány egyfajta vallásként való bemutatása. Az evolúciót darwinizmusnak a követőket pedig evolúcióhívőnek nevezik, és tulajdonképpen a darwini evolúciót egy dogmatikus rendszerként mutatja be, amellyel a tudományt és az evolúciót ugyanarra a szintre helyezi, mint a vallásos elméleteket.

Ezzel szemben a múltbeli események, például a Föld kialakulása, a fajok eredete vagy az özönvíz eseménye csak spekulatív elgondolások tárgyát képezhetik. A fundamentalista keretben ez a felosztás lehetőséget teremt arra, hogy az evolúció vagy a geológiai múlt főbb folyamatai „bizonyítatlanokként” szerepeljenek, és így a bibliai narratívák elsőbbséget élvezzenek. Az operatív-történeti megkülönböztetés a tudomány elfogadását és elutasítását szelektíven teszi lehetővé: a természetben zajló jelenlegi folyamatokat a tudomány „támogatásként” használhatja, de a múltbeli folyamatokra vonatkozó tudományos következtetéseket elutasítja, ha azok ellentmondanak a Szentírás szó szerinti olvasatának. Hasonlóan fontos eleme a fundamentalista tudományosságnak a tudományos nyelvezet és intézményi struktúrák imitálása. Az olyan területek, mint a teremtéstudomány (creation science), a baraminológia vagy az özönvíz-geológia, külsőleg a modern tudomány szókincsét és logikáját használják: kutatási kérdéseket fogalmaznak meg, szakmai folyóiratokat működtetnek, konferenciákat szerveznek, és hivatkozási rendszereket alkalmaznak. Ezzel a nyelvi és intézményi hasonlósággal tudományos legitimitációt kívánnak sugallni. Ugyanakkor ezek a tudományterületek alapvetően nélkülözik a tudományos módszertan kritikus elemeit: az empirikus bizonyítékok szisztematikus ellenőrzését, a hipotézisek falszifikálhatóságát és az új bizonyítékok fényében történő revízió lehetőségét. A fundamentalista tudományosság így egyfajta „látszattudományként” működik: megtartja a tudományos formai elemeit, de episztemológiai szempontból zárt rendszer, amelynek végső mércéje a bibliai szöveg, nem pedig az empirikus megfigyelés. Ez a kettős stratégia – a múltbeli események tudományos státuszának megkérdőjelezése, valamint a tudományos nyelvezet és intézményi keretek másolása – lehetővé teszi, hogy a fundamentalista közösségek fenntartsák saját világnézüket, miközben látszólag tudományos legitimitációt adnak neki.

Fontos stratégia még a tudományos konszenzus relativizálása, ennek keretében olyan vitákat mutatnak be, amelyek szélsőséges nézeteken alapulnak, és mintegy széles körben vitatott tényként mutatják be ezeket, egyfajta hamis egyensúlyt hozva létre, mellyel az evolúcióbiológiát hitkérdésként tudják beállítani, ezzel pedig a vallási kérdésekkel azonos szintre hozza. (Brazil, 2020)

Érvelésükben mérésekre, kísérletekre, optikai megfigyelésekre és saját tapasztalatokra hivatkoznak, miközben a tudományos intézményrendszert – egyetemeket, ügynökségeket, kutatóintézeteket – ideológiailag elfogultnak vagy szándékosan megtévesztőnek tekintik. Ebben az értelemben a lapos Föld-mozgalom nem pusztán ténykérdések félreértéséről szól, hanem mélyebb kulturális és világnézeti konfliktus része. A tudományos konszenzus elutasítása itt identitásképző funkciót tölt be: elhatárolja a közösséget a „hivatalos” tudást képviselő elittől, és alternatív értelmezési keretet kínál a világ működésére. Ez a dinamika szorosan illeszkedik azokhoz a stratégiákhoz, amelyek a fundamentalista tudománytagadás esetében is megfigyelhetők: a mainstream tudomány hitelességének megkérdőjelezése, az alternatív magyarázatok

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 8 -

intézményesítése, valamint a kritikai gondolkodás retorikájának kisajátítása. A lapos Föld jelensége így jól példázza, hogy a tudományos tények elutasítása nem kizárólag vallási motivációkból fakadhat. (Toumey, 1994.)

A fundamentalista evolúcióellenesség társadalmi és politikai háttere

Kulturális polarizáció és identitáspolitika

Miller–Scott–Okamoto (2006) rávilágít arra, hogy a keresztény többségű országok közül az Egyesült Államokban a legalacsonyabb az evolúció elfogadottsága, egyrészt mert sokkal elterjedtebb a bibliai literalizmus, illetve a téma politikai megosztottsága is komoly szerepet játszik. További érdekesség, hogy az emberek egy csoportja el tudja fogadni az evolúciót állatokra és növényekre, viszont az emberre már nem. Ezt a jelenséget human exceptionalismnak nevezzük.

Oktatáspolitikai konfliktusok

Az evolúció tanítása legtöbbször ott ütközik problémába, ahol az iskolák szerepe túlmutat az oktatáson, és jelentős szerepet játszanak a szemléletformálásban és az emberi kapcsolatok alakulásában, ugyanis ezekben az intézményekben gyakran nem csak tudományos tényként oktatják az evolúciót, hanem erkölcsi és világnézeti kérdésként. Itt tehát nem csupán módszertani különbségről van szó: a vita politikai és ideológiai dimenziót is kap, hiszen alapvetően arról szól, hogy ki döntse el, mi számít legitim tudásnak, és milyen szerepet szánunk az iskolákban a vallási vagy világnézeti meggyőződéseknek. A tanárok szerepe ebben a folyamatban különösen kényes. Egyes pedagógusok saját vallási vagy világnézeti meggyőződésük miatt kerülhetik az evolúció tanítását, akár azért, hogy ne szegjék meg közösségük elvárásait, akár mert maguk is bizonytalannak érzik a témát. Más tanárok ezzel szemben következetesen ragaszkodnak a tudományos tananyaghoz, ami viszont nyomásgyakorlást vonhat maga után: a szülői közösség, az iskolai vezetés vagy a fenntartó részéről érkező kritikák akár a pedagógus szakmai autonómiáját is korlátozhatják. Így az evolúció tanítása egyszerre tudományos, pedagógiai és társadalmi kihívás, amely a tanári szerep, a tantervi döntések és a közösségi értékek közötti finom egyensúlyt próbára teszi. Van olyan álláspont ami szerint nem is cél igazságot tenni a kettő között, hanem együtt kell értelmezni, mert ezzel sokkal többet tehetünk a diákok fejlődése érdekében. (Scott, 1999)

A tudományos közösség ezt általában elutasítja, mivel ezek az alternatívák nem felelnek meg a tudományos módszertan kritériumainak. A vita azonban nem pusztán módszertani, hanem politikai és ideológiai természetű is: arról szól, hogy ki határozza meg, mi számít legitim tudásnak az iskolában. Konfliktusok jelennek meg a tanári autonómia körül is. Egyes tanárok személyes meggyőződésük miatt kerülnek az evolúció tanítását, mások viszont kifejezetten nyomás alá kerülnek, ha következetesen ragaszkodnak a tudományos tananyaghoz.

Demográfiai és szociológiai mintázatok

Baker 2013-as cikkében adatalapú megközelítéssel kísérlete meg kimutatni, hogy melyek azok a csoportok amelyek szó szerint veszik a bibliai teremtéstörténetet. Az eredmény szerint erre az erősen vallásos protestánsok, különösen az evangélikánok csoportjára jellemző, hogy a Szentírást történelmi és tudományos forrásként kezelik. Ugyanakkor a kutatás szociodemográfiai mintázatokat is kimutatott. Az iskolai végzettség például fordítottan arányos a kreacionista hajlam jelenlétével: a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező személyeknél jóval kisebb valószínűséggel találkozunk

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 9 -

azzal a meggyőződéssel, hogy a teremtéstörténet szó szerint igaz. Hasonló, bár gyengébb összefüggést találtak a gazdasági státusz és a kreacionista hajlam között: a magasabb jövedelmű vagy anyagi helyzetű csoportoknál szintén mérsékeltebb a szó szerinti bibliaértelmezés előfordulása, bár a vallási elkötelezettség hatása ennél jóval erősebbnek bizonyult.

Brooke 1998-ban írt tanulmányában rávilágít, hogy a tudomány és a vallás közötti súrlódás nem egy egyszerű konfliktus, mivel a tudományos eredmények nem világnézetre épülnek, szemben a vallásos elgondolásokkal, a történelem során többször is megkísérelték szétválasztani a kettőt, de a vitás helyzetek leginkább abból alakultak ki, hogy a társadalom azt hogyan fogadja. Viszont a kettő összekapcsolása is problémákat eredményezett, mivel a megmagyarázhatatlan jelenségek köre egyre szűkül, az új tudományos eredményekre a teológusok nem tudták alapozni az érveiket. A másik probléma, amikor az új felfedezésnek világnézeti alapot adnak, mert ez dogmatizmushoz vezethet.

Nem keresztény fundamentalizmusok evolúcióhoz való viszonya

Az iszlám fundamentalizmus bizonyos irányzataiban az evolúció elutasítása gyakran a Korán szó szerinti értelmezéséből fakad. Ezekben a közösségekben az ember külön teremtettsége hangsúlyos elem, ezért az a gondolat, hogy az ember más élőlényekkel közös fejlődési folyamat eredménye lenne, sokak számára elfogadhatatlan. Az evolúció itt nem ritkán „nyugati” elméletként jelenik meg, amely a szekularizációval és a kulturális befolyással kapcsolódik össze, így elutasítása egyben identitásvédelmi lépés is. (Dajani, 2012). Ennek az irányzatnak az egyik fő képviselője Harun Yahya(Adnan Oktar), akinek írásai nagy hatással voltak az emberekre nem csak a muszlim, hanem más közösségekben is. Edis hangsúlyozza, hogy Yahya sikere nem tudományos erejéből fakad, hanem abból, hogy az evolúciót kulturális imperializmus szimbólumaként állítja be, amely ellen vallási kötelesség fellépni.(Edis, 2021)

Hasonló feszültségek figyelhetők meg egyes zsidó ultraortodox közösségekben is. Bár a zsidó vallási gondolkodás egészére nem jellemző az evolúció egyértelmű elutasítása, a szigorúan hagyománykövető irányzatokban a Tóra elsődleges tekintélye gyakran felülírja a modern természettudományos magyarázatokat.

Ezek az álláspontok gyakran a teremtés napjainak literalista olvasatára, valamint az Ádám különleges, közvetlen teremtésére épülnek. Ugyanakkor – a keresztény fundamentalizmustól eltérően – a zsidó ortodox ellenállás kevésbé intézményesült tudományos alternatívákban. Ehelyett inkább oktatási és közösségi szinten történik az evolúció marginalizálása vagy elhallgatása. (Langton, 2023)

A fundamentalisták tudományképe

A fundamentalista közösségek tudományhoz való viszonya nem egységes, ugyanakkor bizonyos jellegzetes mintázatok felismerhetők. A konfliktus gyakran nem az egyes tudományos eredmények konkrét tartalmából fakad, hanem abból, hogy a tudomány funkcióját, hatókörét és társadalmi tekintélyét a fundamentalista világnézet másként értelmezi. A modern tudomány e szemszögből nem pusztán a természet működésének vizsgálatát jelenti, hanem egyben a világnézeti pluralizmus és a szekuláris modernitás hordozója is.

A tudomány, mint világnézeti fenyegetés

A tudomány nem semleges. Bár korábban úgy gondolták, hogy a vallásos emberek általában szemben állnak a tudománnyal, mivel azt egyfajta fenyegetésnek tekintették világnézeteikre.

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 10 -

Azonban egy 2011-es kutatás kimutatta, hogy ez nem fedti a valóságot, és ez a konfliktus nem általános, hanem csak azokon a területeken jellemző, ahol a tudomány konkrét hitéleti kérdésekben foglal állást, vagy mond annak ellent. Ezek például az élet eredete, vagy a világegyetem keletkezése. (Evans, 2011) Egy évvel korábban pedig kimutatták, hogy a konzervatív vallásos csoportok ellenállásának nem az a gyökere, hogy nem bíznak a tudományos eredményekben, hanem a tudósok szándékait kérdőjelezzik meg, hasonlóan, mint amikor a globális felmelegedéssel kapcsolatos eredményeket vonják kétségbe. Ezek közül kiemelkedő szerepet játszik az a narratíva, amely a tudományos közösséget egy elkülönült, „szekuláris elitként” jeleníti meg. Ebben az értelmezési keretben a tudósok nem pusztán szakértők, hanem egy olyan társadalmi csoport tagjai, amely saját értékrenddel, intézményrendszerrel és hatalmi pozícióval rendelkezik, és amely gyakran szembeállítható a vallásos közösségek világképével. A tudományos közösség ily módon az „idegen másik” szerepébe kerül. Ennek következtében a tudományos álláspontok elutasítása sok esetben nem a konkrét érvek cáfolatát jelenti, hanem egy szélesebb társadalmi ellenállás kifejeződése. Ez az ellen kulturális pozíció identitásképző funkcióval is bír. A „szekuláris elit” kritikája lehetőséget teremt arra, hogy a közösség önmagát erkölcsileg felsőbbrendűként, hitben megerősödöttként és a „romlott világgal” szemben álló csoportként határozza meg. A tudományos konszenzussal szembeni szkepszis így nem csupán intellektuális állásfoglalás, hanem a közösségi összetartozás és lojalitás egyik formája is. Ebből a perspektívából érthetővé válik, hogy miért élveznek kiemelt figyelmet azok a narratívák, amelyek a tudományos intézményeket – egyetemeket, kutatóintézeteket, nemzetközi szervezeteket – politikailag motiválnak vagy ideológiailag elfogultnak állítják be. A tudományos közösség ily módon nem csak episztemológiai ellenfélként, hanem társadalmi riválisként is megjelenik, amelynek tekintélyét és legitimitását meg kell kérdőjelezni. A „szekuláris elit” elleni ellenkultúra így szervesen illeszkedik azokhoz a stratégiákhoz, amelyeket a tudománytagadás különböző formáiban korábban már azonosíthattunk. A tudományos közösség „másikként” való konstruálása lehetővé teszi, hogy a tudományos érvek elutasítása ne racionális hiányként, hanem tudatos ellenállásként jelenjen meg.

Kognitív és kulturális okok a tudomány elutasítására

A modern evolúcióbiológia elutasítása mögött nem csupán teológiai érvek vagy intézményi konfliktusok állnak, hanem összetett pszichológiai és kulturális mechanizmusok is.

Motivált érvelés (motivated reasoning)

Az emberek a tudományos eredményeket ritkán dolgozzák fel teljesen semleges, „objektív” módon. A befogadás módját alapvetően meghatározza az a világnézeti keret, amelyen keresztül az információt értelmezik. Amikor valaki új tudományos állítással találkozik, nem pusztán azt mérlegeli, hogy az mennyire megalapozott, hanem azt is gyakran tudattalanul, hogy miként illeszkedik a már meglévő meggyőződéséhez, identitásához és közösségi kötődéséhez. A szakirodalom két eltérő, egymással versengő magyarázatot különböztet meg arra vonatkozóan, hogyan reagálnak az emberek az új tudományos információkra. Az egyik megközelítés az úgynevezett Science Comprehension Thesis, amely abból indul ki, hogy a tudományos nézetek elutasításának fő oka az ismerethiány. Eszerint minél jobban megérti valaki a tudomány működését, módszertanát és bizonyítékait, annál nagyobb valószínűséggel fogadja el a tudományos konszenzust.

Science Comprehension Thesis (tudományos megértés tézise): Ez a megközelítés azt állítja, hogy minél több tudással és jobb megértéssel rendelkezik valaki a tudomány működéséről (pl. módszertan,

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 11 -

bizonyítékok értékelése, statisztikai gondolkodás), annál nagyobb valószínűséggel fogadja el a tudományos konszenzust vitás kérdésekben. Az elgondolás lényege, hogy a tudománnyal szembeni elutasítás fő oka az információhiány vagy a félreértés. Ha tehát növeljük az emberek tudását, akkor racionálisabb döntéseket hoznak, és közelebb kerülnek a tudományos álláspontokhoz (például a klímaváltozás, oltások vagy evolúció kérdésében). Viszont egyes kutatók ezt cáfolják (Kahan et al, 2012)

Cultural Cognition Thesis (kulturális megismerés tézise): Ezzel szemben a kulturális megismerés tézise azt hangsúlyozza, hogy az emberek nem pusztán objektív módon dolgozzák fel a tudományos információkat. Az információk értelmezését erősen befolyásolják a meglévő világnézeteik, értékeik és társadalmi identitásuk. Az emberek hajlamosak azokat az információkat elfogadni, amelyek összhangban vannak a saját kulturális, politikai vagy erkölcsi meggyőződéseikkel, és elutasítani vagy megkérdőjelezni azokat, amelyek ezekkel ütköznek. Így paradox módon előfordulhat, hogy a magasabb tudományos műveltséggel rendelkező személyek még erősebben védik a saját világnézetüknek megfelelő álláspontot, nem pedig közelebb kerülnek a tudományos konszenzushoz. Viszont egyes kutatóknak gondot jelent, hogy az elmélet összemosza az értékek, világnézetek és a kultúra fogalmát, pedig ezek eltérő jelentésűek és eltérő szinten működnek. Kritizálja továbbá azt a feltételezést, hogy az új tudományos információk szükségszerűen növelik a társadalmi polarizációt, mivel empirikus kutatások gyakran azt mutatják, hogy például a tudományos konszenzus kommunikálása inkább csökkenti a megosztottságot. (Van der Linden,2016)

A kutatások azt is kimutatják, hogy a magasabb szintű tudományos megértés önmagában nem csökkenti a szélsőséges álláspontokat. Sok esetben éppen azok képesek a legerősebben érvelni a tudományos konszenzussal szemben, akik technikailag jobban értik az adott kérdést. Ehhez a folyamathoz szorosan kapcsolódik az intuitív teleológia jelensége is. Pszichológiai vizsgálatok szerint az emberek természetüknél fogva hajlamosak célt és tervezettséget tulajdonítani a természeti jelenségeknek (Shtulman, 2017). A hétköznapi gondolkodásban gyakran magától értetődőnek tűnik, hogy a dolgok „valamiért” vannak úgy, ahogy vannak, és nem pusztán vak folyamatok eredményeként jöttek létre.

Bizonyos esetekben a magasabb tudásszint éppen ellenkező hatást válthat ki: az egyén kifinomultabb érveket tud felhozni saját álláspontjának védelmében, miközben továbbra is elutasítja a tudományos konszenzust. Így a vita nem pusztán arról szól, hogy „ki mit tud”, hanem arról is, hogy az adott tudás milyen világnézeti keretben nyer értelmet. Az evolúció körüli társadalmi konfliktusok ebből a szempontból nem pusztán tudományos viták, hanem identitáskonfliktusok is. Amikor az evolúciót erkölcsi vagy vallási kérdésként értelmezik, a tudományos érvek önmagukban gyakran elégtelenek. A fundamentalista közösségek erősen összetartanak, bennük szigorú hierarchia figyelhető meg, melyben a tagoknak saját helye van. Az eltérő nézetek nyílt kifejezése bajt hozhat a tagokra, amely elszigetelődéshez vezethet, illetve elveszíthetik az addig betöltött pozícióikat, amelyek több területen is negatívan befolyásolhatják az életüket, nem csak a hitközösséggel kapcsolatos területeken, hanem esetleg családban vagy a karrierben. Ez érthető módon óvatosságra inti a tagokat. Ennek következtében sokan akkor is a közösség álláspontját követik a tudomány kérdésében, ha belsőleg kételyeik vannak. A kollektív hiedelmekhez való igazodás sok esetben nem meggyőződésből fakad, hanem egyfajta alkalmazkodás: az egyén mérlegeli, mit veszíthet azzal, ha nyíltan másképp gondolkodik. A hallgatás vagy az egyetértés ilyenkor a közösségen belüli biztonság megőrzésének eszközévé válik.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 12 -

Intuitív teleológiai gondolkodás

Az emberi gondolkodás egyik mélyen gyökerező sajátossága, hogy hajlamos célt, szándékot és rendeltetést látni a világ jelenségeiben. Shtulman pszichológiai kutatásai szerint ez a hajlam nem tanult viselkedés, hanem kognitív alap beállítottság: már gyerekkorban megjelenik, és felnőttkorban is aktívan működik. A világ értelmezése így gyakran nem ok-okozati, hanem „miért van így?” típusú magyarázatokra épül. Egy hegy azért magas, „hogya meg lehessen mászni”, az eső „azért esik, hogy a növények nőjenek”, a szem pedig „azért van, hogy lássunk”. Ezek a magyarázatok intuitívan kielégítőek, még akkor is, ha tudományos értelemben pontatlanok. Az evolúció ugyanis nem célirányos folyamat: a természetes szelekció mechanizmusa nem tervez előre, nem „akar” semmit, és nem egy magasabb rendű terv része. Az intuitív teleológia ezzel szemben azt sugallja, hogy a fajok és a biológiai struktúrák létezése céllal történik, ami a kreacionista narratívákhoz, a teremtés elméletéhez, vagy az intelligens tervezettség elképzeléséhez illeszkedik. Emiatt sok ember számára az evolúció fogalmai elsősorban idegennek, absztraktnak vagy akár ellentmondásosnak tűnhetnek a természet „célszerűségét” kereső intuitív gondolkodásával szemben. Az intuitív teleológia hatása nem csupán a gyerekek gondolkodásában, hanem a felnőttek világmépbében is megfigyelhető. Kutatások kimutatták, hogy még a magasabb iskolázottság vagy a tudományos ismeretek sem mindig tudják teljesen felülírni ezt a kognitív hajlamot. (Shtulman, 2017)

Következtetés

A tudomány és tanainak elutasítása sokszor nem a tudományos ismeretek hiányát jelenti, hanem a tudományos intézményekkel szembeni bizalmatlanságot, mivel ezek a közösségek a tudósokat valamilyen manipulatív elitként képzelték el, akiknek a célja, hogy az embereket tudatlanságban tartsák, ezért többen megkísérlik ezeket alternatívan újraértelmezni.

Azt is be tudtuk bizonyítani, hogy az evolúcióval szembeni ellenállás nem vallás specifikus, hanem egy általános jelenség a fundamentalista vallási közösségeknél. Minden vizsgált vallásnál az ellenállás alapja ugyanaz: a szent szövegek tekintélyének megőrzése, elsődleges ismeretforrássá minősítése, a mainstream tudományt pedig dogmatikus narratívaként állítják be. A vallások nem kínálnak alternatív tudományt, mivel a módszereik nem elégítik ki a tudomány definícióját.

A fundamentalista evolúcióellenesség valójában sokkal összetettebb jelenség, mint amilyennek elsőre tűnik. Nem csupán arról van szó, hogy valaki elutasítja Darwin elméletét; itt egyszerre játszanak szerepet vallási, társadalmi és kulturális tényezők. Vallási szempontból a fundamentalisták gyakran szó szerint értelmezik a szent szövegeket, ezért az evolúciót könnyen szembenállónak láthatják Isten teremtésével. De ez nem csak hit kérdése: ezek a nézetek a közösséghez tartozás érzését is erősítik, identitást formálnak, és gyakran azt az üzenetet hordozzák, hogy „mi így gondolkodunk, és ez számít”. Így az evolúcióellenesség egyszerre vallási meggyőződés, közösségi norma és kulturális attitűd, és csak akkor láthatjuk az egész képet, ha mindezt együtt vizsgáljuk.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Alexander, D. R. (2013): The implications of evolutionary biology for religious belief. – In: *The philosophy of biology: a companion for educators*, Dordrecht: Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-007-6537-5_10

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 13 -

- [2.] Ayala, F. J. (2008): Darwin's gift to science and religion: Commentaries and responses. - *Theology and Science*, 6(2), 179-196. <https://doi.org/10.1080/14746700801976932>
- [3.] Baker, J. O. (2013): Acceptance of evolution and support for teaching creationism in public schools: The conditional impact of educational attainment. - *Journal for the Scientific Study of Religion*, 52(1), 216-228. <https://doi.org/10.1111/jssr.12007>
- [4.] Barbour, I. G. (1990): *Religion in an Age of Science* (Vol. 1): London: SCM Press.
- [5.] Brazil, R. (2020): Fighting flat-Earth theory. - *Physics World*, 33(7), 35-39. <https://doi.org/10.1088/2058-7058/33/7/34>
- [6.] Brooke, J. (1998): Science and religion: Lessons from history? - *Science*, 282(5396), 1985-1986. <https://doi.org/10.1126/science.282.5396.1985>
- [7.] Dobzhansky, T. (1983): Nothing in biology makes sense except in the light of evolution.
- [8.] Edwards, K. L. (2012): Six Days of Twenty-Four Hours: the Scopes Trial, Antievolutionism, and the Last Crusade of William Jennings Bryan.
- [9.] Emerson, M. O., & Smith, C. (2000): *Divided by faith: Evangelical religion and the*
- [10.] *problem of race in America*. Oxford University Press.
- [11.] Evans, J. H. (2011): Epistemological and moral conflict between religion and science. - *Journal for the Scientific Study of religion*, 50(4), 707-727. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2011.01603.x>
- [12.] Gieryn, T. F. (1999): *Cultural boundaries of science: Credibility on the line*. - University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226824420.001.0001>
- [13.] Heaton, T. H. (2009): Recent developments in young-earth creationist geology. - *Science and Education*, 18(10), 1341-1358. <https://doi.org/10.1007/s11191-008-9162-6>
- [14.] Kahan, D. M., Peters, E., Wittlin, M., Slovic, P., Ouellette, L. L., Braman, D., & Mandel, G. (2012): The polarizing impact of science literacy and numeracy on perceived climate change risks. - *Nature climate change*, 2(10), 732-735. <https://doi.org/10.1038/nclimate1547>
- [15.] Kuhn, T. S. (1963): The function of dogma in scientific research. In: *Scientific Change*, Alistair C. Crombie, Ed., pp. 347-369. tional Books, Ltd. Reprinted by permission of Basic Books, Inc., publishers.
- [16.] Leidenhag, J. (2017): Uniqueness and the presence of the image: Towards a pneumatological foundation for human uniqueness and the image of God. - In *Issues in Science and Theology: Are We Special? Human Uniqueness in Science and Theology* (pp. 255-270): Cham: Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-62124-1_19
- [17.] Miller, J. D., Scott, E. C., & Okamoto, S. (2006): Public acceptance of evolution. - *Science*, 313(5788), 765-766. <https://doi.org/10.1126/science.1126746>
- [18.] Moore, G. (2007): Does Old-Earth Creationism Contradict Genesis 1?. *A Rebuttal to Terry Mortenson's Article "Evolution vs. Creation: the Order of Events Matters"* Retrieved from <http://richardkresse.net/youngearth/mortenson.html>.
- [19.] Noll, M. A. (2003): Evangelicalism and fundamentalism. - In *The History of Science and Religion in the Western Tradition* (pp. 366-375): Routledge.
- [20.] Peels, R. (2023): Scientism and scientific fundamentalism: what science can learn from mainstream religion. - *Interdisciplinary Science Reviews*, 48(2): 395-410. <https://doi.org/10.1080/03080188.2022.2152246>

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei
[Scientific Journal of John Wesley Theological College]
<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Strobel: A fundamentalizmus és az evolúció konfliktusa [Fundamentalism and the Evolution debate] - <https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.1-14>

- 14 -

- [21.] Reiss, M. J. (2010): Science and religion: Implications for science educators. – *Cultural Studies of Science Education*, 5(1): 91-101. <https://doi.org/10.1007/s11422-009-9211-8>
- [22.] Shtulman, A. (2017): *Scienceblind: Why our intuitive theories about the world are so often wrong*. Hachette UK.
- [23.] Toumey, C. P. (1994): *God's own scientists: Creationists in a secular world*. Rutgers University Press.
- [24.] Van der Linden, S. (2016): A conceptual critique of the cultural cognition thesis. – *Science Communication*, 38(1), 128-138. <https://doi.org/10.1177/1075547015614970>
- [25.] Waston, W., Uthman, Y. O. O., Mahmudulhassan, M., & Muthoifin, M. (2024): Ian G. Barbour's Thoughts on Science and Religion. – *J. World Thinkers*, 1(01), 1-16.

Absztrakt. Ez a cikk a vallási fundamentalizmus és az evolúció tudományos elmélete közötti kapcsolatot vizsgálja, különös tekintettel a konfliktus teológiai, episztemológiai és társadalmi-politikai dimenzióira. A tanulmány bemutatja a fundamentalizmus történeti kialakulását a protestáns kereszténységben belül a 19. század végén és a 20. század elején, valamint megmagyarázza, hogy az evolúcióelmélet miért vált a vallás és a modern tudomány közötti feszültség egyik központi szimbólumává. Külön figyelmet kap a bibliai literalizmus, az eredendő bűn tana, valamint az imago Dei (Isten képmása) fogalma, mint olyan kulcselemek, amelyek meghatározzák a fundamentalista ellenállást az emberi eredetre vonatkozó evolúciós magyarázatokkal szemben. A tanulmány emellett tárgyalja a fundamentalista tudomány alternatív formáit is, például a teremtéstudományt (creation science), a baraminológiát, valamint az intelligens tervezés elméletét (intelligent design): Végül a cikk a vitát tágabb kulturális és politikai kontextusba helyezi, beleértve az oktatási konfliktusokat, a kulturális polarizációt, valamint a tudomány és az áltudomány közötti határkijelölés (boundary-work) kérdését.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 1-14.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 15 -

AZ ERDŐK ÉS TERMÉSZETES ÉLŐHELYEK ÉRTÉKELÉSE AZ ÖKOTEOLÓGIÁBAN ÉS A HUMÁNÖKOLÓGIÁBAN

[VALUATION OF FORESTS AND NATURAL HABITATS IN ECOTHEOLOGY AND HUMAN ECOLOGY]

MICS FERENC

<https://orcid.org/0009-0007-4528-1538>*Wesley János Lelkészképző Főiskola, Multidiszciplináris Ökoteológiai Kutatóintézet*micsferi@gmail.com;

Abstract. This paper reviews the valuation of forests and natural habitats through the interdisciplinary lenses of ecotheology and human ecology, underlining their ecological, ethical, and spiritual significance. Forest ecosystems play an essential role in sustaining biodiversity, stabilizing the climate, and supporting human welfare, while also representing sacred elements of creation in various religious traditions. Ecotheology interprets nature as a manifestation of God's presence, which inspires individuals to care for the environment and uphold moral responsibilities. Concurrently, human ecology highlights the multiple linkage between human societies and natural systems, weighting the need for integrated and sustainable management practices. The research explores how contemporary environmental crises—such as climate change, deforestation, and biodiversity loss—pose both ecological and spiritual challenges, requiring responses that extend beyond simple technical solutions. The paper supports a comprehensive approach to environmental politics that merges ecological science with ethical and cultural values, impress insights from diverse religious traditions and ecological frameworks. It also indicates the significance of environmental justice by illustrating how environmental degradation immensely impacts already marginalized communities. Basically, the paper affirms that acknowledging the intrinsic and sacred value of natural ecosystems can foster more sustainable, equitable, and responsible relationships between humanity and the environment in the face of global ecological challenges.

Keywords: human ecology, ecoteology, environmental protection, environmental pollution, religions

Bevezetés

Az erdőket és a természetes ökoszisztémákat hosszú ideje bolygónk ökológiai egyensúlyának fenntartásában kulcsfontosságú elemeknek tekintették. Nemcsak számtalan fajnak nyújtanak menedéket, hozzájárulnak az éghajlat szabályozásához, és nélkülözhetetlen erőforrásokat biztosítanak az emberi létezéshez, de jelentőségük túlmutat ezeken a gyakorlati előnyökön. Az ökoteológia és a humánökológia területén ezeket a környezeteket olyan szent birodalmaknak tekintik, amelyek egyszerre testesítik meg az isteni elveket és az emberi kötelezettségeket. Fontosságuk felismerése e szemüvegen keresztül elősegíti a környezeti gondoskodás átfogó megértését, egységes keretbe foglalva a spirituális, etikai és ökológiai szempontokat (Dalton és Simmons, 2010).

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 16 -

Ökoteológia: A teremtés szentsége

Az ökoteológia olyan multidiszciplináris megközelítést képvisel, amely a spirituális hitet a környezeti kérdésekkel ötvözi, és az ember, az isteni és a természeti környezet közötti kapcsolatokat vizsgálja. Az ökoteológia középpontjában az a szemlélet áll, hogy a teremtést, amely a természet és a világegyetem minden aspektusát magában foglalja, nem szabad kizárólag az emberi használatra szánt árucikkeknek tekinteni, hanem inkább az isteni művészet tisztelt megnyilvánulásának. Ez a terület az ökoszisztéma iránti mélységes tiszteletet és felelősséget szorgalmazza, és azt állítja, hogy az ökológiai integritás megőrzése nemcsak erkölcsi kötelesség, hanem spirituális imperatívusz is (Deane-Drummond, 2017). Az ökoteológia és a humánökológia közötti konvergencia az erdők és a természetes ökoszisztémák belső értékének elismerését hangsúlyozza. Mindkét tudományág hangsúlyozza a természeti világ iránti tiszteletet és elutasítja azt a nézetet, miszerint az ökoszisztémák csupán kizsákmányolható árucikkek. E nézetek szerint a természet lényeges része minden élőlény jólétének, és ez a közös alap szükségessé teszi egy átfogó környezeti gondoskodást, amely a spirituális megbecsülést ötvözi az ökológiai felelősségvállalással (Odey és mtsai., 2023).

Az ökoteológia teológiai alapja

A teremtés aktusa számos vallási hagyományban az isteni szándék vagy jelenlét közvetlen kifejeződésének számít. A kereszténység, judaizmus és iszlám közös alapja, hogy a világegyetemet és annak minden alkotóelemét egy teremtő Isten hozta létre. A Keresztény Biblia Teremtés könyvében található elbeszélés hangsúlyozza, hogy Isten a világot „jónak” ítélte (1Mózes 1:31), ami arra utal, hogy a természet eredendő értékkel bír, függetlenül az emberi hasznosságtól. Ez a nézőpont rávilágít arra, hogy minden élőlény, a legapróbb rovartól a legfelségesebb hegyig, az isteni dicsőség egy aspektusát testesíti meg (Pope, 2024). A zsoltárok, különösen a 104. zsoltár, szintén kifejezik az isteni és a természeti világ közötti kapcsolatot. Ez a zsoltár lírai tisztelgés Isten teremtése előtt, amely ünnepli az ökoszisztémák összetett összefüggéseit és a Föld esztétikai vonzerejét. Az isteni teremtés elismerése az ökoteológiai diskurzus alapját képezi, amely szerint a természet károsítása nem csupán a környezet szennyezésével, hanem valami szent megsértésével is jár (Fawenu, 2024). Hasonló értelemben a keleti vallások, mint a hinduizmus és buddhizmus is hangsúlyozzák az életformák közötti mély összefüggéseket. A hindu filozófiában a „Brahman” mint végső valóság fogalma egyesíti a teremtést, jelezve, hogy minden létezés spirituális jelentőséggel bír. A buddhista tanítások pedig a kölcsönös függőség eszméjét hangsúlyozzák, amely elősegíti a bolygó jóléte iránti köteleltségtudatot. Ezek a spirituális nézőpontok szorosan illeszkednek az ökoteológia alapelveihez (Sen, 2021). A teremtés szentsége tehát nem csupán vallási vagy filozófiai elgondolás, hanem konkrét felelősséget is hirdet az emberiség számára. Ahogy egyre inkább felhívják a figyelmet a globális környezeti válságra, ezek a hagyományok egyre fontosabbá válnak az ökológiai tudatosság és a fenntarthatóság szempontjából. A vallások közötti párbeszéd alapján képesek lehetünk új értelmet adni a természethez való

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 17 -

viszonyunknak, és elérhetjük, hogy a teremtés szentsége valóban megjelenjen a mindennapi döntéseinkben és cselekedeteinkben. Az isteni teremtés megértése így új lehetőségeket teremt a bolygó megóvására és a harmóniára törekvő életformák felé. Ezért fontos, hogy a különböző vallási hagyományok tanításait, amelyek a természet és az ember kapcsolatának mélységeit vizsgálják, egyesítsük és alkalmazzuk a modern környezeti kihívásokra adott válaszainkban. Csak így leszünk képesek valóban megbecsülni és megóvni azt a csodálatos teremtést, amelyben élünk.

A bioszféra degradációja

Az ökoteológia kialakulását jelentősen befolyásolták a korunkat jellemző kortárs környezeti válságok. A globális felmelegedés, az erdőirtás, a környezetszennyezés és a féktelen fogyasztás, mind olyan súlyos problémákhoz vezetnek, mint az éghajlatváltozás, a különböző fajok kihalása és a természeti erőforrások kimerülése. Ezek a kihívások nem csupán tudományos vagy gazdasági kérdések, hanem mély spirituális dilemmák is, amelyek a teremtés eredendő szentségéről alkotott elképzelésünket is veszélyeztetik. Számos teológus és vallási személyiség szerint a bolygó kizsákmányolása egy olyan mélyen gyökerező elszakadást jelöl, ami súlyos következményekkel jár az emberiség számára (Ituma, 2013). Az ökoteológiai diskurzusban kulcsszerepet játszik Ferenc pápa 2015-ös *Laudato Si'* című enciklikája. Ez a dokumentum egy kollektív globális kezdeményezést szorgalmaz a környezet pusztulásának megállítására, és hitbeli keretek között helyezi el a kérdést. Az enciklika hangsúlyozza az éghajlatváltozás etikai és spirituális következményeit, kiemelve, hogy a marginalizált és elszegényedett közösségekre gyakorolt hatásai különösen károsak. Ferenc pápa ezáltal kapcsolatot teremt az ökológiai válság és az emberi méltóság válsága között, rámutatva arra, hogy a természet pusztulása az emberekkel szembeni rossz bánásmód formájában tükröződik vissza. Az „integrális ökológia” fogalma aláhúzza, hogy a Föld gondozása és az emberiség jóléte szorosan összefonódik egymással (Messias, 2024). Az ökoteológia elgondolásai révén a vallásos közösségek és a tudományos világ közötti párbeszéd lehetősége nyílik meg. Ez a dialogus segíthet abban, hogy a környezeti válságokat ne csupán technikai vagy gazdasági megoldásokkal próbáljuk kezelni, hanem figyelembe vegyük a vallási és spirituális dimenziókat is, amelyek a természethez való viszonyunkat alapjaiban formálják. Az ökoteológia tehát nemcsak a környezeti problémákra reagál, hanem új keretet ad a természet szentségéről alkotott vallási nézetek újjáélesztésének is. Tény, hogy a kortárs környezeti válságok sürgetik a vallásos közösségek aktív részvételét a természet védelmében, hiszen ezek az értékek szorosan összefonódnak a hit lényegével. A teremtés felismerése, mint Isten ajándéka, és a természet tisztelete, mint vallási kötelesség közötti kapcsolat erősítése elengedhetetlen ahhoz, hogy a jövő generációi is megörökölhessék bolygónk szépségeit. Az ökoteológia eszméje arra ösztönöz minket, hogy felelősségteljesen viszonyuljunk a világhoz, és megerősítse a közösségi szerepvállalást a fenntartható jövő érdekében.

Az emberiség gondnoki szerepe

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 15-37.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 18 -

Az ökoteológia fontos szerepet játszik abban, hogy újraértelmezze az emberiség föld feletti hatalmát, ahogy azt a Genézis könyvében bemutatják. A hagyományos értelmezés gyakran az uralmat a természet kizsákmányolásának engedélyezéseként értelmezi. Ezzel szemben az ökoteológiai megközelítés a gondnokság fogalmát helyezi a középpontba, amely szerint az ember nem csupán uralkodó, hanem a bolygó gondnoka is, akinek feladata a Föld megőrzése és védelme (Hermit, 2015). Ez a szemléletváltás fontos koncepciókat hordoz magában: az emberiségnek nem pusztán érdekében kell a természetet kihasználni, hanem kötelessége megőrizni annak egyensúlyát és életképességét, figyelembe véve minden élőlény és a jövő nemzedékek jólétét. Ez a gondolati keret nem csupán a kereszténységre korlátozódik. Az iszlám tanításokban az embereket „khalifának”, vagyis gondnokoknak tekintik, akik felelősek a Föld gondozásáért és jólétéért. Az iszlám értelmezésében a természet nem elégszik meg az emberi exploítációval; sokkal inkább egy kölcsönös kapcsolatban áll az emberrel, amely tiszteletet és felelősséget követel. Hasonlóan, számos bennszülött hitrendszer is hangsúlyozza az emberek és a természeti világ közötti szoros kölcsönhatást. A földet érző lénynek tekintik, amely táplálja és fenntartja az emberiséget, cserébe pedig tiszteletet és védelmet követel. Ez a szemléletmód éles ellentétben áll a kortárs ipari szemlélettel, amely a természetet csupán egy erőforrásként kezeli (Rakhmat, 2022; Luetz, 2024). Ezek a nézőpontok megerősítik a Föld védelmét és megővését mint a legfontosabb etikai kötelezettséget. A természet értékes ajándékként való kezelése valódi felelősségtudatot igényel minden egyes élőlénytől. Az ökoteológia tehát nem csupán a vallás és a környezetvédelem összefonódásának színtere, hanem egy olyan keretet is ad, amely lehetőséget teremt a szellemi, etikai és gyakorlati válaszokra a globális ökológiai válságra. Ahogy a társadalmi és környezeti kihívások egyre hangsúlyosabbá válnak, úgy a gondnokság elve is egyre relevánsabbá válik. Felhívja a figyelmet arra, hogy a fenntarthatóság és a környezetvédelem nemcsak a tudományos vagy gazdasági érdekek kiterjesztését jelentik, hanem egy mélyebb, spirituális és etikai kötelezettséget is, amely minden embert érint. Az ökoteológiai hozzájárulás tehát létfontosságú a globális megbékélés és a természet iránti tisztelet újjáélesztése szempontjából.

Ökoteológia a gyakorlatban: Környezeti igazságosság

Az ökoteológia nem csupán elméleti diskurzus, hanem kézzelfogható cselekvések melletti kiállás is. A teremtés eredendő szentsége arra figyelmeztet, hogy a környezeti ártalmak nemcsak a természeti világ ellen elkövetett bűnök, hanem olyan cselekedetek is, amelyek sértik azok létét, akik a virágzó ökoszisztémától függenek. Ez a nézőpont jelentős kapcsolatot teremt az ökoteológia és a tágabb értelemben vett környezeti igazságossági mozgalom között, amely célja, hogy a környezeti döntéshozatal során minden egyén méltányos bánásmódban részesüljön (Tranter, 2020). Fontos megjegyezni, hogy a környezeti károk általában azokkal a közösségekkel szemben a legnagyobb hatást gyakorolják, akik a legkevésbé felelősek a környezetromlásért. Ide tartoznak az őslakos csoportok, a fejlődő országok lakói, illetve a gazdaságilag hátrányos helyzetű népségek. Az ökoteológia hangsúlyozza, hogy a valódi

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 19 -

igazságosságnak magában kell foglalnia a bolygó egészségét is, miközben figyelembe veszi az ökológiai hanyatlás által aránytalanul érintett, marginalizált közösségek jólétét. Ez a megközelítés világossá teszi, hogy az ökológiai és a társadalmi igazságosság között szoros összefüggés áll fenn (Balcomb, 2022). Az ökoteológia kiterjeszti a környezetvédelmi diskurzust és kontextusba helyezi azokat a kritikus kérdéseket, mint például a szegénység, az egyenlőtlenség és az emberi jogok. A környezeti kihívásokkal foglalkozva az ökoteológia lehetőséget ad arra, hogy a társadalmi igazságosság kérdéseit a környezeti problémák szempontjából is vizsgáljuk, ezzel erősítve a társadalmi és ökológiai reformok iránti elköteleződést. Az ökoteológiai megközelítés ezáltal nem csupán a környezeti védelem, hanem a társadalmi méltányosság szempontjából is átfogóbb, holisztikus válaszokat keres a globális problémákra. Együttműködve a különböző közösségekkel, amelyek a leginkább érintettek a környezeti változásokban, az ökoteológia új utakat nyithat a fenntartható fejlődés és a méltányos társadalmi struktúrák kialakulásához. A közös erőfeszítések révén, amelyek a kölcsönös tisztelet, a méltányosság és a közös felelősség jegyében zajlanak, az ökoteológia nemcsak a természeti világ megővését célozza, hanem az emberek közötti szolidaritást és együttműködést is elősegíti, ami elengedhetetlen a jövő fenntartható életkörülményeinek megteremtéséhez. Az ökoteológiai válaszok fontos szerepet játszanak abban, hogy a környezeti igazságosság elve valósággá váljon, biztosítva, hogy mindenki, függetlenül háttérétől, részesüljön a Föld értékeiből és védelméből.

Ökospiritualitás és személyes átalakulás

Az ökoteológia diskurzusának középpontjában a rendszerszintű reform és az egyéni spirituális megújulás kettős szükségyszerűsége áll. Számos ökoteológus hangsúlyozza, hogy a mai emberiség előtt álló környezeti kihívások szorosan összefonódnak a spirituális rossz közérzettel, amelyet az isteni és a természeti világ közötti kapcsolat elvesztése jellemez. Az ökológiai válságok, mint például a klímaváltozás, a biodiverzitás csökkenése és a szennyezés, nem csak fizikai problémák, hanem mélyen spirituális is, mivel mindezek a természetes renddel való összhang elvesztéséből erednek. E problémák kezelése érdekében az ökospiritualitás arra törekszik, hogy támogassa az emberek újrakapcsolódását a természettel. Ez a megközelítés arra ösztönzi az egyéneket, hogy a környezetet a spirituális belátás és a helyreállító erő forrásaként tekintsék (Steffen, 2019). Az ökospiritualitás keretein belül végzett meditációs gyakorlatok, a környezettudatos szertartásokon való részvétel és a fenntartható életmód lehetőségei mind hozzájárulhatnak ahhoz, hogy az egyének mélyebb tiszteletet érezzenek a bolygó iránt. E személyes és spirituális fejlődés kulcsfontosságú a szélesebb körű kulturális átalakulások elindításához, amelyek az ökológiai gondosságot helyezik középpontba. Az emberek, akik a természetben rejlő szentséget ismerik fel, sokkal hajlamosabbak fenntartható viselkedésformákat elfogadni és támogatni a környezetvédelmet célzó kezdeményezéseket (Conradie és Lai, 2021). Ennek a megközelítésnek a gyakorlati megvalósítása érdekében a közösségi és személyes intézkedések, mint például a zöld közösségek alakítása, a fenntartható

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 20 -

mezőgazdaság előmozdítása és a helyi ökoszisztémák védelme is kiemelkedő szerepet játszanak. Az ökoteológia tehát nem csupán egy teológiai vízió, hanem egy önfenntartó és önmegújító közösség építésének útja is, amely egyaránt foglalkozik az egyén és a társadalom szintjén a környezeti krízisek megoldásának keresésével. Összességében az ökoteológia arra hívja fel a figyelmet, hogy a környezetvédelem nem csupán technikai vagy politikai kérdés, hanem az emberi kapcsolatok mélyebb megértését és a természettel való harmónia újjáépítését is jelenti. A spirituális belátás, a mély tisztelet és a fenntartható gyakorlatok összekapcsolása lehet az út a jövőbeli ökológiai egyensúlyhoz és a társadalmi igazságossághoz. Az ökoteológiai diskurzus tehát egy integrált megközelítést kínál, amely egyesíti a spirituális, etikai és ökológiai szempontokat a világunk megújítása érdekében.

Az ökoteológia állásfoglalása arra ösztönzi az embereket, hogy a természeti környezetet ne csupán kizsákmányolandó árucikként, hanem az isteni szent megnyilvánulásaként tekintsék. Ez a megközelítés lehetőséget ad arra, hogy a különböző vallási hagyományokat integrálva, ökológiai felismerésekkel és etikai szükségletekkel rendelkezünk, így az ökoteológia átfogó válaszokat adjon a korunkat érintő környezeti kihívásokra. A hangsúly a személyes tudatosság és a társadalmi keretek átalakításán van, kiemelve a gondoskodás, az igazságosság és az élet minden formája iránti tisztelet fontosságát. Az ökoteológia szerint a környezetről való gondoskodás nem csupán ökológiai kötelezettség, hanem alapvető spirituális szükségszerűség (van Dyk, 2009). Ebben a keretben az ökoteológia egy olyan tudományos terület, amely a spirituális hitet összekapcsolja az ökológiai kérdésekkel, hangsúlyozva a természeti világnak tulajdonított mély spirituális értéket. Az erdők és ökoszisztémák szerepe túllép a puszta erőforrás értelemben vett funkciójukon; az isteni jelenlét megtestesítőiként vannak jelen. Különböző vallási hagyományok, mint például a kereszténység, buddhizmus, hinduizmus és számos bennszülött hitrendszer, a természetet szentnek, isteni ajándéknak tartja, amely gondos és tiszteletteljes gazdálkodást igényel (Rabiej, 2020). A kereszténység kontextusában a teremtésgondozás elve szoros kapcsolatban áll a bibliai tanításokkal, ahol az ember a Föld gondviselőjeként van meghatározva (1Mózes 2:15). Ez a gondnoki szerep a környezet ápolását és védelmét helyezi a középpontba, nem pedig az erőforrások kontrollálását, így tükrözve a teremtésben rejlő isteni szeretetet. Az erdők, gazdag biológiai sokféleségükkel és alapvető életfenntartó funkcióikkal, a szent teremtés létfontosságú elemeiként értelmezendők, ahol az istenivel való találkozás lehetséges, és ahol az élet mélységes misztériumai legélénkebben tapinthatók (Brunner és mtsai., 2014). Hasonlóképpen, számos bennszülött spiritualitás keretein belül az erdők szellemek és ősök lakóhelyének számítanak, ami különleges tiszteletet és megőrzést igényel. A természetes környezet pusztulását nem csupán ökológiai katasztrófaaként, hanem a spirituális szentség megsértéseként is érzékelik. Ezekben a kulturális keretekben az ember és a természet közötti kapcsolatot a kölcsönös tisztelet és kölcsönösség határozza meg, így a természetes élőhelyek rokonoknak és közösségeknek számítanak, amelyekkel mély spirituális kapcsolat áll fenn (Chibuye és Buitendag, 2020). Összegzésül, az ökoteológia arra hív, hogy a természeti világot és

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 21 -

annak egyes elemeit, mint például az erdőket, ne csupán erőforrásokként, hanem az isteni teremtés szent részeként ismerjük el. Ez a szellemi és etikai megközelítés alapvetően fontos a környezeti válságokkal való szembenézéshez, és arra ösztönöz bennünket, hogy a természettel való kapcsolatunkat ápoljuk, tiszteletteljes példamutatások révén biztosítva a jövő generációk számára a szent és egészséges környezetet.

Humánökológia: Az emberi és a természeti rendszerek integrálása

A humánökológia az egyének és az őket körülvevő környezet közötti bonyolult és változó kapcsolatokat vizsgálja, felölelve mind a természeti, mind a társadalmi dimenziókat. Ez a terület azt vizsgálja, hogy az ember, mint kollektív és mint különálló entitás hogyan kapcsolódik az ökoszisztémákhoz, hogyan befolyásolja a természeti világot, és milyen hatással van rá. A humánökológia fogalmának középpontjában a biológiai, kulturális, gazdasági és társadalmi keretek közötti kölcsönös függőség felismerése áll, kiemelve az emberi tevékenységek és a természeti folyamatok összehangolásának szükségességét a bolygónk életének fenntarthatósága érdekében. Ebben az esszében elemezni fogom a humánökológia fejlődését, az ember és környezet közötti kölcsönhatások sokrétűségét, valamint az emberi és természeti rendszerek integrációjának alapvető szükségességét korunk sürgető ökológiai problémáinak kezelésében (Sutton és Anderson, 2004; Hufnagel és Mics, 2023). Ez az átfogó megközelítés nemcsak a környezetvédelmi intézkedésekre, hanem a környezetpusztítás etikai következményeire is figyelmet fordít. Az erdőirtás és az élőhelyek elvesztése gyakran gazdasági érdekből történik, amely azonnali profitot keres, ugyanakkor figyelmen kívül hagyja a tartós fenntarthatóságot. Az ökoteológiai és humánökológiai nézőpontból ezek a gyakorlatok etikailag és spirituálisan elhibázottak, mivel figyelmen kívül hagyják a teremtés szentségét, valamint az emberi lét és a természeti környezet közötti komplex összefüggéseket (Fatah, 2015). A környezetgazdálkodás szükségessége erkölcsi kötelezettségként és gyakorlati követelményként egyaránt megjelenik a mai környezeti helyzet tükrében. Az ökoteológia és a humánökológia konvergenciája lehetőséget teremt arra, hogy a környezetvédelmi politikák egy holisztikus, tiszteletben tartó és fenntartható megközelítést alkalmazzanak, amely nemcsak a természet, hanem az emberi közösségek jólétére is fókuszál. Az ökológiai felelősségvállalás, a spirituális megbecsülés és az etikai elvek integrálása elengedhetetlen a jövő fenntarthatóságának biztosításához. Az erdők és a természetes ökoszisztémák értékelése az ökoteológia és a humánökológia keretein keresztül holisztikus megközelítést nyújt jelentőségük megértéséhez. Ezek a nézőpontok az élet minden formájának szentségét és összefüggéseit hangsúlyozzák, és a természeti környezet iránti mélyszéles tiszteletet sürgetik. A környezetgondozás spirituális, ökológiai és etikai aspektusainak elismerésével fenntarthatóbb és empatikusabb gyakorlatokat alakíthatunk ki, amelyek tiszteletben tartják mind a Teremtőt, mind a teremtett világot. Következésképpen az erdők és a természetes élőhelyek megőrzése túlmutat a puszta környezetvédelmi

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 22 -

kötelezettségen; erkölcsi és spirituális kötelességként jelenik meg, amely létfontosságú a bolygónkon élő minden élet virágzásához (Conradie, 2020).

A humánökológia fejlődése

A humánökológia területe a 20. század elején kezdett formálódni, amikor különböző tudományágak tudósai elkezdtek feltérképezni az ember és a környezete közötti bonyolult kapcsolatokat. Olyan úttörő szociológusok, mint Robert Park és Ernest Burgess, ökológiai elveket alkalmaztak az emberi viselkedés és a városfejlesztés elemzésében, ezzel bevezetve a „humánökológia” kifejezést a szociológiai diskurzusba. E kutatások hozzájárultak annak megértéséhez, hogy az urbanizáció és az ökológiai tényezők milyen mértékben befolyásolják egymást, valamint hogy az emberi közösségek miként formálják a természetes környezetüket. Ahogy a tudományág fejlődött, a humánökológia multidiszciplináris területté vált, amely integrálja a biológia, a szociológia, az antropológia, a földrajz és a környezettudományok perspektíváit. Célja az emberi és természeti rendszerek kölcsönhatásainak megvilágítása és az e kapcsolatokban rejlő dinamikák feltárása (Fossett, 2005; Dyball, 2017). Ez a holisztikus megközelítés lehetővé tette a tudósok számára, hogy komplex kérdéseket és jelenségeket vizsgáljanak, mint például a népesség növekedése, a migrációs minták, és azok hatásai a természeti erőforrásokra. A 20. század közepére a humánökológia fókusza jelentősen kibővült. A tudósok nem csupán az emberi populáció dinamikájára, hanem olyan kritikus kérdésekre is figyelmet fordítottak, mint az erőforrások fenntartható kezelése, a környezeti romlás és a fenntarthatóság. A globális környezeti kihívások, mint például az erdőirtás, a szennyezés és az éghajlatváltozás, fokozódó felismerése hangsúlyozta annak szükségességét, hogy alaposan megvizsgáljuk az ember és a környezet közötti kölcsönhatásokat. Ez a fejlődés a humánökológián belül egy integrált megközelítés kialakulásához vezetett, amely a természet- és társadalomtudományok közötti együttműködés jelentőségét hangsúlyozza a környezeti problémák hatékony kezelésében (Dietz és mtsai., 2009; Knoch, 2011;). A humánökológia így nemcsak elméleti diskurzus, hanem gyakorlati dimenzióval is rendelkezik, amely lehetőséget kínál arra, hogy a tudományos megértés mellett új, fenntartható politikák és stratégiák kialakulhassanak a környezettel való harmonikus együttélés érdekében. Összességében a humánökológia tudományága a múlt és a jelen komplex interakcióinak megértésére és elemzésére összpontosít, elősegítve ezzel egy élhetőbb és fenntarthatóbb jövő megteremtését. Az emberi cselekvések és a környezeti hatások tükröződnek a humánökológia elméleteiben és gyakorlatában, amelyek egyre hangsúlyosabb szerepet játszanak a globális kihívások kezelése során.

Ember és környezet közötti kölcsönhatások

Ember és környezet közötti kölcsönhatások

A humánökológia középpontjában az a felismerés áll, hogy az emberi lények alapvetően összefonódnak az ökoszisztémákkal. Az emberek létfontosságú erőforrások, például élelmiszer, víz, energia és nyersanyagok iránti függősége

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 23 -

hangsúlyozza ezt a mély kapcsolatot. Ugyanakkor az emberi tevékenységek jelentős hatással vannak az ökoszisztémákra, gyakran olyan káros következményekkel, mint az élőhelyek megszűnése, a fajok kihalása és az éghajlatváltozás. Az ilyen bonyolult kölcsönhatások megértése elengedhetetlen a fenntartható gyakorlatok kidolgozásához, amelyek képesek kielégíteni az emberi szükségleteket, miközben mérséklik a környezeti károkat (Comberti és mtsai., 2015). A humánökológia területén kulcsszerepet játszik annak a felismerése, hogy az emberi lét szorosan összefonódik a természet ökoszisztémáival. Az emberek életének alapvető szükségletei – mint az élelem, víz, energia és nyersanyagok – közvetlenül tükrözik ezt a kapcsolatot, amely a környezeti erőforrások függőségében nyilvánul meg. Ugyanakkor az emberi tevékenységek, például az ipar, a mezőgazdaság és a városfejlesztés, jelentősen befolyásolják ezeket az ökoszisztémákat, sok esetben ártalmas következményekkel, mint az élőhelyek elvesztése, a fajok kihalása és az éghajlatváltozás (Dussault, 2016; Flandroy és mtsai., 2018). Ezek az összetett kölcsönhatások megértése elengedhetetlen a fenntartható gyakorlatok kialakításához, amelyek lehetővé teszik az emberi szükségletek kielégítését, miközben minimalizálják a környezeti károkat. A humánökológia ezen a téren fontos szerepet játszik, hiszen nemcsak a problémák diagnosztizálására összpontosít, hanem alternatív, fenntartható megoldások keresésére is. A humánökológiai megközelítés egyik jelentős kihívása, hogy az ember és a természet gyakran elkülönült entitásként jelenik meg, amely dualista kereteken alapul. A különböző kultúrák gyakran táplálják azt a gondolkodásmódot, amely az embert a természettől elválasztja, így születik meg a természet feletti kontroll illúziója. Ez a perspektíva a természeti erőforrások túlzott kiaknázásához és súlyos környezeti problémákhoz vezetett. A humánökológia ezzel szemben egy holisztikusabb nézőpontot képvisel, hangsúlyozva, hogy az ember nem csupán a természet függvénye, hanem annak szerves része is (Scerri, 2016; Owens, 2020). Ez a holisztikus megközelítés elengedhetetlenné teszi az emberi tevékenységek és az ökológiai dinamikák közötti kölcsönös kapcsolatok tudatosítását. Például a mezőgazdasági módszerek, amelyek talajeróziót és tápanyagcsökkenést okoznak, közvetlenül veszélyeztethetik az élelmezésbiztonságot, ami társadalmi és gazdasági feszültségekhez vezethet. Hasonlóképpen, a levegőt és vizet szennyező ipari gyakorlatok negatívan befolyásolják az emberi egészséget és jólétet, megmutatva e kölcsönös kapcsolatok bonyolultságát (Krzywoszynska és Marchesi, 2020). A humánökológia tehát nemcsak tudományos diskurzus; az emberi természet és a környezeti rendszerek közötti bonyolult interakciók mélyebb megértését és a kapcsolatok szorosabb összefonódását sürgeti. Ennek alapján olyan fenntartható megoldások alakulhatnak ki, amelyek figyelembe veszik az ökológiai és társadalmi tényezőket egyaránt, így elősegítve a jövő generációk jólétét és a természeti erőforrások megőrzését.

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 24 -

Az emberi és a természeti rendszerek integrációjának fontossága

Éghajlatváltozás, Mérséklés és Alkalmazkodás

Az emberi és természeti rendszerek integrációja elengedhetetlen az éghajlatváltozás mérséklésére és az ahhoz való alkalmazkodásra irányuló hatékony stratégiákban is. Az emberi tevékenységek, különösen a fosszilis tüzelőanyagok elégetése, a globális éghajlatváltozás fő okozói közé tartoznak. Ezzel szemben az ökoszisztémák, például az erdők, a vizes élőhelyek és az óceánok jelentős szerepet játszanak a szén-dioxid megkötésében és tárolásában, ami aláhúzza az emberi erőfeszítések és a természeti folyamatok közötti szinergikus kapcsolat fontosságát (Williams és mtsai., 2015; Borgwardt és mtsai., 2019). A humánökológia integrációja nem csupán egy új megközelítés, hanem alapvető elv a fenntartható fejlődés és a környezeti problémák kezelésében. Az emberi tevékenységek és a természet közötti szoros kapcsolat elismerése segít abban, hogy a társadalmak hatékony stratégiákat dolgozzanak ki az éghajlatváltozás mérséklésére, a biológiai sokféleség megőrzésére és a természeti erőforrások fenntartható kezelésére. Csak így érhetjük el a fenntartható jövőt, amelyben az ember és a természet harmonikus egyensúlyban élhetnek.

A Humánökológia Integrációja a 21. Századi Környezeti Kihívások Megoldásában

A humánökológia integrációja kiemelkedő jelentőséggel bír a 21. század környezeti problémáinak kezelésében. Az éghajlatváltozás, a biológiai sokféleség csökkenése és az erőforrások kimerülése olyan sürgető kihívások, amelyek az emberi társadalmak és a természeti világ közötti fenntarthatatlan kölcsönhatásokat világítanak meg. E problémák hatékony kezelése érdekében elengedhetetlen, hogy túllépjunk a hagyományos, elkülönült megközelítéseken, és olyan átfogó stratégiákat alkalmazzunk, amelyek figyelembe veszik a környezeti és társadalmi tényezőket egyaránt (Liu és mtsai., 2015; Bennett és mtsai., 2016).

Fenntartható Fejlődés és Politikai Megoldások

A fenntartható fejlődés területén való integráció kulcsfontosságú. Ennek célja a gazdasági növekedés, a társadalmi igazságosság és a környezetvédelem harmonizálása. Az emberi és természeti rendszerek kapcsolatának elismerése lehetővé teszi olyan politikák létrehozását, amelyek támogatják a kettő közötti szinergiát. Például a fenntartható mezőgazdasági gyakorlatok, mint az agroökológia, a természetes ökoszisztémákra való támaszkodásra összpontosítanak, elősegítve a talaj egészségének helyreállítását, a biológiai sokféleség növelését, valamint az éghajlatváltozással szembeni ellenálló képesség fokozását, miközben biztosítják az élelmiszerellátást és javítják a gazdálkodók megélhetését (Hickel, 2020). Az ökoteológiai megközelítések integrálása a környezetvédelmi politikákba szakszerű felelősségérzetet és etikai köteletségérzetet alakíthat ki a természetes ökoszisztémák védelmében. Az ilyen integráció erősítheti a természetvédelmi kezdeményezéseket, amelyek a fenntarthatóság érdekében a természet, különös figyelmet fordítva az erdők belső értékére, és azok életfenntartó szerepére összpontosítanak. Ezen felül a humánökológiai elvek beépítése gondoskodik arról, hogy a stratégiák ökológailag

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 25 -

hatékonyak, valamint társadalmilag és gazdaságilag fenntarthatók legyenek, támogatva ezzel az ökoszisztémáktól függő emberi közösségek megélhetését (Vinayaraj, 2023).

Fenntartható Várostervezés

A várostervezés szintén kulcsfontosságú terület az integráció szempontjából, különösen mivel a globális urbanizáció üteme nő. A fenntartható várostervezés célja olyan városok létrehozása, amelyek élhetőek, ellenállóak és környezeti szempontból fenntarthatóak. Ennek a megközelítésnek része a zöld infrastruktúra – például parkok, vizes élőhelyek és zöld tetők – fejlesztésének előmozdítása. Ezek az infrastruktúrák alapvető ökoszisztéma-szolgáltatásokat nyújtanak, mint a levegőtisztítás, a vízszűrés és a hőmérsékletszabályozás, ami jelentősen javítja a városlakók életminőségét (Tzaninis és mtsai., 2021). A várostervezés szintén kritikus terület az integráció szempontjából, különösen az urbanizáció felgyorsulása miatt. A városok központi szerepet játszanak az emberi tevékenységek és az azok következményei szempontjából. A fenntartható várostervezés célja olyan városok kialakítása, amelyek élhetőek, ellenállóak és környezetileg fenntarthatóak. E megközelítés magában foglalja a zöld infrastruktúra - például parkok, vizes élőhelyek és zöld tetők - megvalósítását, amelyek alapvető ökoszisztéma-szolgáltatásokat nyújtanak, mint a levegőtisztítás, vízszűrés és hőmérsékletszabályozás, ezzel javítva a városlakók életminőségét (Steiner, 2016; Carrus és mtsai., 2017).

Éghajlatváltozás és Ökoszisztéma-szolgáltatások

Az emberi és természeti rendszerek integrációja elengedhetetlen az éghajlatváltozás mérséklésére és az ahhoz való alkalmazkodásra irányuló stratégiák kidolgozásában. Az emberi tevékenységek, különösen a fosszilis tüzelőanyagok elégetése, jelentősen hozzájárulnak a globális éghajlatváltozáshoz. Ugyanakkor az ökoszisztémák – mint az erdők, a vizes élőhelyek és az óceánok – kulcsszerepet játszanak a szén-dioxid megkötésében és tárolásában, amely a klímaszabályozásban alapvető jelentőségű. Ez a kapcsolat hangsúlyozza, hogy milyen fontos az emberi erőfeszítések és a természeti folyamatok közti szinergia (Tønnessen, 2020).

Fenntartható Fejlődés és Szinergia Megteremtése

Az integráció egyik legjelentősebb területe a fenntartható fejlődés, amely megpróbálja összehangolni a gazdasági fejlődést, a társadalmi igazságosságot és a környezetvédelmet. Ennek az egyensúlynak az eléréséhez elengedhetetlen az emberi és a természeti rendszerek közötti összekapcsolódás elismerése. Ez a megközelítés olyan politikák és gyakorlatok kidolgozásához vezet, amelyek elősegítik a környezeti és társadalmi szempontok közötti szinergiát. Például a fenntartható mezőgazdasági módszerek, mint az agroökológia, a természetes ökoszisztémákkal való együttműködést helyezik előtérbe, erősítve a talaj egészségét, fokozva a biológiai sokféleséget, és növelve az éghajlatváltozással szembeni ellenálló képességet, miközben biztosítják az élelmiszerforrásokat és javítják a gazdák megélhetését (Mensah, 2019; Piñeiro és mtsai., 2020).

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 26 -

A humánökológia integrált megközelítése elengedhetetlen a 21. századi környezeti kihívások hatékony kezeléséhez. Az emberi és természeti rendszerek közötti összekapcsolódás figyelembevételével olyan fenntartható politikák és gyakorlatok valósíthatók meg, amelyek hozzájárulnak az éghajlatváltozás mérsékléséhez, a biológiai sokféleség megőrzéséhez, valamint a környezeti és társadalmi igazságosság megvalósításához. E megközelítések révén a humánökológia nemcsak a tudományos diskurzus, hanem a gyakorlati megoldások szintjén is kulcsszerepet játszhat a jövő fenntarthatóságának biztosításában. A humánökológia komplex szemléletmódot kínál az ember és a környezet közötti viszonyok megértésében. Az emberi tevékenységek és a természetes ökoszisztémák közötti kapcsolat integrálásával lehetőség nyílik arra, hogy fenntartható stratégiákat dolgozzunk ki a jelenkor sürgető környezeti problémáinak kezelésére. E folyamat kulcsa egy szemléletváltás, amely során az emberi lét természetből való elválasztottságának felfogását egy mélyebb ökológiai kapcsolatra cseréljük (Li, 2017).

Az Emberi Jólét és a Természeti Ökoszisztémák Kapcsolata

A humánökológia hangsúlyozza az emberek és környezetük összefonódott viszonyának fontosságát, és azt a tényt, hogy az egyéni jólét szorosan összekapcsolódik a természetes ökoszisztémák egészségével. Az erdők és más természetes környezetek létfontosságú szolgáltatásokat nyújtanak, mint például a tiszta levegő, ivóvíz, élelmiszerszolgáltatás és gyógynövények, amelyek nélkülözhetetlenek a mindennapi élethez és a jóléthez. E környezetek nem csupán alapvető életfeltételeket biztosítanak, hanem lehetőséget nyújtanak a szabadidős tevékenységekre is, hozzájárulva a mentális és fizikai egészség megőrzéséhez (Stenseke, 2020).

A Természeti Környezet Védelmének Szükségessége

Az erdők és más természetes ökoszisztémák pusztulása nem csupán ökológiai válságot jelentenek, hanem az emberi közösségek és a természet közötti egyensúly megbomlásának következményeit is hozza. Az ilyen zavarok – például a klímaváltozás, a biológiai sokféleség csökkenése és a fokozott természeti katasztrófák – közvetlen hatással vannak a társadalmi struktúrákra és az egyének jólétére. A humánökológia ezért olyan fenntartható gyakorlatokat szorgalmaz, amelyek összehangolják az emberi törekvéseket a természet megőrzésével, elősegítve ezzel az emberi és ökológiai jólét egyensúlyát (Loening, 2012).

Az Erdők Szerepe az Ökológiai Egyensúlyban

Az erdők kiemelkedő jelentőségűek az ökológiai egyensúly fenntartásában. Széndioxid-nyelőként működve nemcsak az éghajlatváltozás mérséklésében játszanak kulcsszerepet, hanem hozzájárulnak a vízkörforgás szabályozásához, a talajerózió megelőzéséhez és a biológiai sokféleség megőrzéséhez is. Az erdők eltűnése tehát messze túlmutat a környezetvédelmi aggályokon; sokkal inkább az emberi ökológia válságát tükrözi, amely az élet minden aspektusára kihat a bolygónkon (Cepic és mtsai., 2022).

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 27 -

A humánökológia alapvető szerepet játszik abban a folyamatban, amellyel megpróbáljuk helyreállítani az egyensúlyt az ember és a természet között. A környezeti problémák kezeléséhez elengedhetetlen, hogy elismerjük a természeti ökoszisztémák fontosságát az emberi jólét szempontjából, és hogy fenntartható gyakorlatokat dolgozzunk ki, amelyek tiszteletben tartják és védik ezeket a rendszereket. A jövőnk szempontjából elengedhetetlen, hogy folytassuk e bonyolult kapcsolatok feltérképezését, és aktívan mindkét rendszer – az emberi és a természeti – érdekében dolgozzunk.

Fenntartható Gyakorlatok Fejlesztése

A humánökológia figyelmeztet arra, hogy a fenntartható fejlődés érdekében nem csupán a környezet védelmére kell törekednünk, hanem a társadalmi struktúrák és gazdasági modellek átalakítására is, amelyek az emberek és az ökoszisztémák közötti kapcsolatot meghatározzák. Ahol a gazdaságot nem a pillanatnyi profitmaximalizálás, hanem a közösségi jólét és a természeti erőforrások fenntartható kezelése irányítja, ott az ember és a természet közötti harmóniát is szem előtt tartják. A humánökológia által képviselt nézőpont nemcsak arról szól, hogy az emberi lények mily módon érintkeznek a természettel, hanem arról is, hogy e kölcsönhatások mélyebb megértése milyen következményekkel bírhat. Csak a holisztikus, integrált megközelítések révén érthetjük meg igazán a fenntartható jövő építésének kulcsfontosságú lépéseit, amelyek során nem csupán a természeti környezetet tiszteljük, hanem figyelmet fordítunk az emberi közösségek jólétére is.

Értékek keresztezése: A környezetvédelem holisztikus megközelítése

A környezeti gondoskodás fogalma, amely a természeti erőforrásokkal való lelkiismeretes gazdálkodást és azok megőrzését jelenti, olyan sürgető környezeti problémák fényében, mint az éghajlatváltozás, a biológiai sokféleség csökkenése és az erőforrások kimerülése, kritikus globális prioritássá vált. Történelmileg a környezetgazdálkodást gyakran korlátozott szemszögből közelítették meg, elsősorban tudományos, gazdasági vagy politikaorientált keretekre összpontosítva. Mindemellett létfontosságú egy integráltabb perspektívát elfogadni, amely egy sor egymást keresztező értéket - ökológiai, etikai, társadalmi és kulturális értékeket - foglal magában, hogy fenntarthatóbb kölcsönhatást alakítsunk ki az emberiség és a természeti környezet között. Ez az esszé a környezetgazdálkodást ezen egymást keresztező értékek figyelembevételével vizsgálja, kiemelve egy olyan alapos és átfogó keretrendszer szükségességét, amely hatékonyan irányíthatja erőfeszítéseinket a környezet védelmében és javításában (Shorina és mtsai., 2024).

Az ökológiai dimenzió

A Környezetvédelem Etikai Alapjai

A környezetvédelem koncepciója a bolygónk és lakóinak, azaz az ökoszisztémáknak és a bennük élő fajoknak a megővésére irányuló etikai kötelezettségek köré épül. E megközelítés azzal a meggyőződéssel áll kapcsolatban,

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 28 -

hogyan az emberiségnek erkölcsi felelőssége van a környezet védelmére, nem csupán saját érdekeik, hanem más fajok és a jövő generációk jólétének érdekében is. Ez az etikai keret túllép az emberközpontú nézőpontra, és kiterjeszti a figyelmet a nem emberi entitások – például növények, állatok és ökoszisztémák – jogaira, elismerve azok belső értékét (Maksum és mtsai., 2023). Következésképpen a gondoskodás átfogó megközelítésének hangsúlyt kell helyeznie a biológiai sokféleség megőrzésére, a károsodott ökoszisztémák helyreállítására és az erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodásra. Ebben a tekintetben az ökológiai tudomány létfontosságú, mivel alapvető betekintést nyújt az ökoszisztémák működésébe és az emberi beavatkozások hatásaiba (Jacobides és mtsai., 2018).

Környezetvédelmi Etika és Az Antropocentrizmus Kihívása

A környezeti etika a természet világgal szembeni erkölcsi kötelezettségek megértését szolgálja, lehetővé téve a különböző etikai elméletek, mint például a mélyökológia, a biocentrizmus és az ököcentrizmus, vizsgálatát. Ezek az elméletek megkérdőjelezzik az antropocentrikus nézőpontokat, amelyek az emberi szükségleteket minden más élőlény szükséglete elé helyezik. A mélyökológia például hangsúlyozza, hogy minden életformának belső értéke van, és az emberiségnek alapvetően újra kell gondolnia a természettel való kapcsolatát az ökológiai károk elkerülése érdekében (Kopnina, 2019).

Az Integráló Megközelítés Szerepe

A környezetvédelem integráló megközelítése az etikai elveket egy szélesebb narratívává gyűjti össze, amely elősegíti a felelősségtudatot és az életformák iránti tiszteletet. Ez a megközelítés olyan döntéseket igényel, amelyek csökkentik a környezeti ártalmakat, támogatják a védelmi kezdeményezéseket, és olyan gyakorlatokat alkalmaznak, amelyek a méltányosság, az igazságosság és az empátia eszméit tükrözik minden élőlényel szemben (McKinley és mtsai., 2017).

Az Etikai Fellépés Hatása

A környezetvédelmi etika nem csupán elvont filozófiai koncepció, hanem gyakorlati irányelv is, amely segíti a döntéshozókat abban, hogy felelősségteljes és fenntartható választásokat hozzanak. A társadalom különböző szintjein – legyen az egyéni, közösségi vagy globális – a környezeti etika beépítése a mindennapi döntésekbe hozzájárulhat a Föld ökológiai egyensúlyának fenntartásához.

A környezetvédelem etikai kerete nemcsak az emberi felelősséget hangsúlyozza, hanem kiterjeszti azt a természeti világ valamennyi lakójára. Az etikai elvek integrálása a környezetvédelemben segíti az embereket abban, hogy olyan világot építsenek, ahol a természet védelme és a biológiai sokféleség védelme kiemelt szerepet játszik. A jövő generációi számára fontos, hogy e szempontokat figyelembe vegyék a környezeti döntéshozatal során, elősegítve ezzel egy fenntarthatóbb és igazságosabb világ megteremtését.

A társadalmi dimenzió

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 29 -

A Környezetvédelem Társadalmi Dimenziói

A környezetvédelem jelentősége szorosan összefonódik a társadalmi dinamikával, amely hatással van mind a közösségi interakciókra, mind a környezeti feltételekre. Ez a kölcsönös kapcsolat hangsúlyozza, hogy a természet egészségének megőrzése közvetlenül befolyásolja a társadalmi jólétet. A környezetgazdálkodás lényegének megértéséhez elengedhetetlen a társadalmi keretek, mint például a méltányosság, az igazságosság és az inkluzivitás figyelembe vétele, különösen a környezeti igazságosság nézőpontjából (Scheidel és mtsai., 2020).

Környezeti Igazságosság és Társadalmi Egyenlőtlenségek

A környezeti igazságosság célja a környezeti előnyök és hátrányok kiegyensúlyozatlan eloszlásának orvoslása, amely gyakran összefügg a faji hovatartozással, a társadalmi-gazdasági helyzettel és a földrajzi elhelyezkedéssel. A marginalizált közösségek különösen érzékenyek a környezeti ártalmakra, hiszen gyakran ők szenvedik el a legnagyobb mértékben a szennyezést, a veszélyes hulladékok jelenlétét és az éghajlatváltozás következményeit. A környezetvédelem átfogó megközelítésének így szembesülnie kell a környezeti leromlásból adódó társadalmi egyenlőtlenségekkel, biztosítva ezzel mindenki, függetlenül származásától, egyenlő hozzáférést a tiszta levegőhöz, vízhez és egészséges életkörülményekhez (Virapongse és mtsai., 2016; Figueroa, 2022).

A Társadalmi Értékek és Közösségi Részvétel

A társadalmi értékek jelentős szerepet játszanak a közösségek bevonásában, valamint a környezeti irányítási folyamatokban való aktív részvételben. A sikeres felügyeleti kezdeményezések gyakran akkor bontakoznak ki igazán, ha együttműködést teremtünk a kormányzat, a vállalkozások, a helyi lakosság és az őslakos közösségek között. Kiemelendő, hogy a sok bennszülött közösségnél generációról-generációra átadott hagyományos ökológiai ismeretek alapvető útmutatást nyújtanak a fenntartható gyakorlatokhoz és a földgazdálkodáshoz. A különböző nézőpontok és tudásrendszerek integrálásával a környezetvédelem egy befogadóbb és társadalmi szempontból érzékenyebb gyakorlattá válhat (Temper és mtsai., 2018).

A környezetvédelem társadalmi aspektusainak figyelembevétele nemcsak a környezeti problémák hatékony megoldásához elengedhetetlen, hanem a társadalmi igazságosság megteremtéséhez is hozzájárul. A tiszta levegő, víz és egészséges életkörülmények mindenkinek számára elérhetővé tétele, együttműködés a különböző közösségek és érdekelttek között, valamint a hagyományos ökológiai tudás integrálása kulcsfontosságú tényezők a fenntartható jövő kialakításában. A környezeti igazságosság jegyében végzett tevékenységek nemcsak a természet védelmét szolgálják, hanem hozzájárulnak a társadalmi kohézió erősítéséhez is, elősegítve ezzel egy egészségesebb és igazságosabb világ létrejöttét.

A Kulturális Dimenzió

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 30 -

A Kulturális Értékek és a Környezetvédelem Kapcsolata

A kulturális értékek jelentős szerepet játszanak a környezetről alkotott elképzelések formálásában és a gondozási gyakorlatok irányításában. A különböző kultúrák eltérő, egyedi kapcsolatokat ápolnak a természettel, amelyet gyakran spirituális, filozófiai és történelmi összefüggéseik határoznak meg. Sok bennszülött és hagyományos társadalomban a környezet nem csupán erőforrás a kizsákmányolásra, hanem egy létfontosságú entitás, amely tiszteletet és védelmet érdemel. Ezek a kulturális perspektívák mély kapcsolódást fejeznek ki az emberiség és a természeti világ között, és azokat a gyakorlatokat közvetítik, amelyek a fenntarthatóságot illetve az ökológiai harmóniát hirdetik (Andrei és mtsai., 2014).

Kulturális Értékek Integrálása a Környezetvédelemben

A kulturális értékeknek a környezetvédelemben való integrálása elősegíti a közösségek és környezetük közötti sokrétű értelmezések és interakciók elismerését. Ez a megközelítés különösen fontos a szent helyek és kultúrtájak megőrzése, valamint az őslakos közösségek jogainak megerősítése szempontjából, lehetővé téve számukra, hogy fenntartsák kapcsolatukat ősi területeikkel. A kulturális értékek mellett hangsúlyozzák a történetmesélés, a rituálék és szertartások jelentőségét, amelyek hozzájárulnak a tájhoz való kötődés erősítéséhez és a környezettudatosság növeléséhez (Fernández-Llamazares és mtsai., 2019).

Átfogó Megközelítés a Fenntarthatóság Érdekében

A környezetvédelem átfogó megközelítése magában foglalja a kulturális szempontokat, és elismeri az örökség, a hagyomány és az identitás környezeti gyakorlatokra gyakorolt hatását. Ez a megközelítés nemcsak a kulturális sokszínűség megőrzését célozza, hanem a biológiai sokféleség fenntartásának fontosságát is hangsúlyozza, mivel mindkét elem kulcsfontosságú a Föld életének fenntarthatósága szempontjából (Whyte, 2017).

A kulturális értékek integrálása a környezetvédelemben nem csupán a környezeti problémák kezelését segíti elő, hanem hozzájárul a társadalmi és kulturális identitás megőrzéséhez is. A közösségek helyi tudásának és hagyományainak tiszteletben tartása lehetőséget teremt a fenntartható gyakorlatok népszerűsítésére és a környezeti tudatosság növelésére. A kulturális szempontok figyelembevételével a környezetvédelmi kezdeményezések nemcsak a tényleges erőforrások védelmét szolgálják, hanem segítenek abban is, hogy mélyebb kapcsolat alakuljon ki a közösségek és a környezetük között, elősegítve ezzel a harmóniát és fenntarthatóságot.

A környezetvédelmi felügyelet holisztikus kerete felé

Az Ökológiai, Etikai, Társadalmi és Kulturális Értékek Konvergenciája a Környezetvédelemben

Az ökológiai, etikai, társadalmi és kulturális értékek konvergenciája szilárd keretet biztosít a környezetvédelem megértéséhez és hozzá való aktív részvételhez. Ez a holisztikus megközelítés felismeri, hogy a környezeti kérdések nem csupán technikai természetűek, hanem bonyolult, interdiszciplináris problémák, amelyek komplex

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 31 -

kölcsönhatásokkal bírnak, és olyan megoldásokat igényelnek, amelyek messze túlmutatnak a hagyományos tudományos és politikai kereteken. Ahelyett, hogy izoláltan kezelnék a környezeti problémákat, ez a megközelítés kooperatív és inkluzív modellekre épít, ahol az egyének, közösségek, kormányok és szervezetek közösen dolgoznak azon, hogy megőrizzék a környezetet a jelenlegi és a jövő generációi számára (Shoreman-Ouimet és Kopnina, 2015).

Holisztikus Perspektíva és Fenntarthatóság

Ez az integratív keret nem csupán a tudományos ismeretek gyarapítására összpontosít, hanem az etikai megfontolások, a társadalmi igazságosság, valamint a kulturális megbecsülés egyesítését is célul tűzi ki. Az ilyen megközelítések segítik elő az elszámoltathatóság kollektív érzésének kialakulását, hangsúlyozva, hogy a környezetvédelem közös felelősség, amely túlmutat a politikai döntéshozók és tudósok korlátozott szerepén. Az egyének, akiknek jóléte a Föld ökoszisztémáira támaszkodik, szintén kulcsszereplők ebben a folyamatban. Ennek a holisztikus szemléletnek az elfogadása a társadalmak rugalmasságának és méltányosságának növeléséhez vezethet, elősegítve a természeti világ iránti tiszteletet és az ahhoz való alkalmazkodást (Morgera, 2019).

Környezetvédelmi Gyakorlatok és Jövőbeli Kilátások

A feltárt megközelítés számos előnnyel jár: elősegíti a közösségi részvételt, növeli a tudatosságot és felelősségérzetet a környezetvédelmi kérdések iránt, valamint támogatja a hosszan tartó fenntartható gyakorlatokat. A tudományos kutatásnak és a közösségi hagyományoknak a középpontba helyezése hozzájárul a megoldások kereséséhez, amelyek figyelembe veszik az éghajlatváltozás, az erőforrások kimerülése és a biológiai sokféleség csökkenésének kihívásait. Az ökológiai, etikai, társadalmi és kulturális értékek konvergenciája alapvető a környezetvédelem megértésében és gyakorlati megvalósításában. Ez a holisztikus és integrált megközelítés segíthet a társadalmaknak abban, hogy valós, tartós változásokat érjenek el a környezet védelme érdekében, miközben elősegíti a társadalmi igazságosságot és a kulturális sokszínűséget. A közös felelősségvállalás és a közösségi együttműködés erősítése segítheti a jövő generációinak fenntarthatóbb és sikeresebb életét a Földön.

Következtetés

A Környezetgazdálkodás Erkölcsi és Gyakorlati Igénye

A környezetgazdálkodás nem csupán egy praktikus szükséglet, hanem erkölcsi kötelezettség is a mai sürgető környezeti kihívásokkal szemben. Egy átfogó megközelítés, amely integrálja az ökológiai, etikai, társadalmi és kulturális értékeket, szilárdabb keretet adhat a környezeti fenntarthatóságra irányuló erőfeszítésekhez. A természetes ökoszisztémák és az emberi társadalmak közötti bonyolult kölcsönös függőségek elismerésével és a különböző perspektívák és tudásrendszerek felkarolásával igazságosabb és fenntarthatóbb kapcsolatot alakíthatunk ki a bolygónkkal. A környezetvédelem tehát túllép a pusztán erőforrás-gazdálkodáson és

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 32 -

magában foglalja a Föld iránti tisztelet és elkötelezettség megtestesítését, amely az élet minden formáját tiszteletben tartja (Whyte és Cuomo, 2016). A humánökológia alapvető szemüvegen keresztül vizsgálja az ember és a környezet közötti bonyolult kapcsolatokat. Az emberi tevékenységek és a természetes ökoszisztémák egyesítésével fenntartható stratégiákat fogalmazhatunk meg korunk sürgető környezeti problémáinak kezelésére. Ehhez alapvető szemléletváltásra van szükség, amely az embernek a természettől elkülönültnek tekintett felfogásától az ökológiai dinamikával való mélyreható kapcsolatunk megértése felé mozdul el. Akár a fenntartható fejlődés, akár a várostervezés, akár az éghajlatváltozás elleni küzdelem terén, az emberi és a természeti rendszerek szintézise kulcsfontosságú egy olyan jövő kialakításához, amelyben az emberiség és a Föld egyaránt boldogulhat. Miközben a mai társadalom ökológiai kihívásai között navigálunk, a humánökológia kiemeli a környezet egészsége és az emberi jólét közötti létfontosságú kapcsolatot (Verdade és mtsai., 2014; Majedul, 2023).

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Andrei, J., Panait, Ene, C. (2014): Environmental protection between social responsibility, green investments and cultural values. – In: Proceedings of The 3rd International Conference Competitiveness of Agro-Food and Environmental Economy. Bucharest.
- [2.] Balcomb, A.O. (2022): Indigenous Religions as Antidote to the Environmental Crisis: Surveying a Decade of Reflection. – In: Hufnagel, L. Ecotheology - Sustainability and Religions of the World. IntechOpen, London.
<https://doi.org/10.5772/intechopen.105209>
- [3.] Bennett, N.J., Roth, R., Klain, S.C., Christie, P., Clark, D.A., Cullman, G., Curran, D., Durbin, T.J., Epstein, G., Greenberg, A., Nelson, M.P., Sandlos, J., Stedman, R., Teel, T.L., Thomas, R., Veríssimo, D., Wyborn, C. (2016): Conservation social science: Understanding and integrating human dimensions to improve conservation. – Biological Conservation 205: 93-108. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2016.10.006>
- [4.] Borgwardt, F., Robinson, L., Trauner, D., Teixeira, H., Nogueira, A.J.A., Lillebø, A.I., Piet, G., Kuemmerlen, M., O'Higgins, T., McDonald, H., Arevalo-Torres, J., Barbosa, A.L., Iglesias-Campos, A., Hein, T., Culhane, F. (2019): Exploring variability in environmental impact risk from human activities across aquatic ecosystems. – Science of the Total Environment 652: 1396-1408. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.10.339>
- [5.] Brunner, D.L., Butler, J.L., Swoboda, A.J. (2014): The Stories Behind the Story (Foreword and Introduction to Introducing Evangelical Ecotheology: Foundations in Scripture, Theology, History, and Praxis). – Faculty Publications - Portland Seminary 93.
<https://digitalcommons.georgefox.edu/gfes/93>
- [6.] Carrus, G., Dadvand, P., Sanesi, G. (2017): The Role and Value of Urban Forests and Green Infrastructure in Promoting Human Health and Wellbeing. – In: Pearlmutter, D., Calfapietra, C., Samson, R., O'Brien, L., Ostoić, S.K., Sanesi, G., del Amo, R.A. The Urban Forest: Cultivating Green Infrastructure for People and the Environment. Springer.
<https://doi.org/10.1007/978-3-319-50280-9>

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 33 -

- [7.] Cepic, M., Bechtold, U., Wilfing, H. (2022): Modelling human influences on biodiversity at a global scale—A human ecology perspective. – *Ecological Modelling* 465: 109854. <https://doi.org/10.1016/j.ecolmodel.2021.109854>
- [8.] Chibuye, L., Buitendag, J. (2020): The indigenisation of eco-theology: The case of the Lamba people of the Copperbelt in Zambia. – *HTS Theologiese Studies/Theological Studies* 76(1): a6067. <https://doi.org/10.4102/hts.v76i1.6067>
- [9.] Comberti, C., Thornton, T.F., de Echeverria, V.W., Patterson, T. (2015): Ecosystem services or services to ecosystems? Valuing cultivation and reciprocal relationships between humans and ecosystems. – *Global Environmental Change* 34: 247-262. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2015.07.007>
- [10.] Conradie, E.M. (2020): The four tasks of Christian ecotheology: revisiting the current debate. – *Scriptura* 119: 1-13. <https://doi.org/10.7833/119-1-1566>
- [11.] Conradie, E.M., Lai, P.-C. (2019): Taking a deep breath for the story to begin.... AOSIS Publishing, Cape Town, South Africa. DOI: <https://doi.org/10.4102/aosis.2021.BK264>.
- [12.] Dalton, A.M., Simmons, H.C. (2010): *Ecotheology and the Practice of Hope*. – State University of New York Press. <https://doi.org/10.1353/book541>
- [13.] Deane-Drummond, C.E. (2017): *A Primer in Ecotheology: Theology for a Fragile Earth*. – Wipf and Stock Publishers.
- [14.] Dietz, T., Rosa, E.A., York, R. (2009): Environmentally Efficient Well-Being: Rethinking Sustainability as the Relationship between Human Well-being and Environmental Impacts. – *Human Ecology Review* 16(1): 114-123. <http://www.jstor.org/stable/24707742>
- [15.] Dussault, A.C. (2016): Ecological Nature: A Non-Dualistic Concept for Rethinking Humankind's Place in the World. – *Ethics and the Environment* 21(1): 1-37. <https://doi.org/10.2979/ethicsenviro.21.1.01>
- [16.] Dyball, R. (2017): A Brief History of Human Ecology within the Ecological Society of America and Speculation on Future Direction. – *Human Ecology Review* 23(2): 7-15. <https://www.jstor.org/stable/26367976>
- [17.] Fatah, A. (2015): Eco-Theology and the Future of Earth. – *Proceeding Of The International Seminar and Conference on Global Issues* 1(1).
- [18.] Fawenu, B.O. (2024): Eco-theological reading of Psalm 104: Implications for african christians. – *Abraka Journal of Religion and Philosophy* 4(1).
- [19.] Fernández-Llamazares, Á., Garteizgogeoasca, M., Basu, N., Brondizio, E.S., Cabeza, M., Martínez-Alier, J., McElwee, P., Reyes-García, V. (2019): A State-of-the-Art Review of Indigenous Peoples and Environmental Pollution. – *Integrated Environmental Assessment and Management* 16(3): 324-341. <https://doi.org/10.1002/ieam.4239>
- [20.] Figueroa, R.M. (2022): Environmental Justice. – In: Hale, B., Light, A., Lawhon, L. (2022): *The Routledge Companion to Environmental Ethics*. – Routledge, New York. <https://doi.org/10.4324/9781315768090>
- [21.] Flandroy, L., Poutahidis, T., Berg, G., Clarke, G., Dao, M.-C., Decaestecker, E., Furman, E., Haahtela, T., Massart, S., Plovier, H., Sanz, Y., Rook, G. (2018): The impact of human activities and lifestyles on the interlinked microbiota and health of humans and of ecosystems. – *Science of The Total Environment* 627: 1018-1038. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2018.01.288>
- [22.] Fossett, M. (2005): Urban and Spatial Demography. – In: Poston, D.L., Micklin, M. *Handbook of Population*. Kluwer Academic/Plenum Publishers, New York. https://doi.org/10.1007/0-387-23106-4_17

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 15-37.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 34 -

- [23.] Hermit, J.T. (2015): Environmental stewardship: Emerging trends in christian ecological ethics. – *International Journal of English and Literature* 5(1): 97-104.
- [24.] Hickel, J. (2020): The sustainable development index: Measuring the ecological efficiency of human development in the anthropocene. – *Ecological Economics* 167: 106331. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2019.05.011>
- [25.] Hufnagel, L., Mics, F. (2023): Introductory Chapter: Multidisciplinary Ecotheology a New Approach for Sustainability and Global Problems. – In: Hufnagel, L. *Ecotheology - Sustainability and Religions of the World*. IntechOpen. <https://doi.org/10.5772/intechopen.108477>
- [26.] Ituma, E.A. (2013): Christocentric ecotheology and climate change. – *Open Journal of Philosophy* 3(1A): 126-130. <https://doi.org/10.4236/ojpp.2013.31A021>
- [27.] Jacobides, M.G., Cennamo, C., Gawer, A. (2018): Towards a Theory of Ecosystems. – *Strategic Management Journal* 39: 2255-2276. <https://doi.org/10.1002/smj.2904>
- [28.] Knoch, T.A. (2011): Sustained Renewability: Approached by Systems Theory and Human Ecology. – In: Nayeripour, M., Kheshti, M. *Sustainable Growth and Applications in Renewable Energy Sources*. BoD – Books on Demand. <https://doi.org/10.5772/26968>
- [29.] Kopnina, H. (2019): Ecocentric Education: Student Reflections on Anthropocentrism-Ecocentrism Continuum and Justice. – *Journal of Education for Sustainable Development* 13(1): 5-23. <https://doi.org/10.1177/0973408219840567>
- [30.] Krzywoszynska, A., Marchesi, G. (2020): Towards a relational materiality of soils. Introduction to the special issue “Conceiving soils and humans in the Anthropocene”. – *Environmental Humanities* 12(1): 190-204.
- [31.] Li, A.M.L. (2017): Ecological determinants of health: food and environment on human health. – *Environmental Science and Pollution Research* 24(10): 9002-9015. <https://doi.org/10.1007/s11356-015-5707-9>
- [32.] Liu, J., Mooney, H., Hull, V., Davis, S.J., Gaskell, J., Hertel, T., Lubchenco, J., Sato, K.C., Gleick, P., Kremen, C., Li, S. (2015): Systems integration for global sustainability. – *Science* 347: 1258832. <https://doi.org/10.1126/science.1258832>
- [33.] Loening, U. (2012): *The Attitude of Human Ecology*. – In: Roberts, R. *Radical Human Ecology: Intercultural and Indigenous Approaches*. Routledge, London.
- [34.] Luetz, J.M. (2024): Can Indigenous ecotheology save the world? Affinities between traditional worldviews and environmental sustainability. – *Climate and Development* 16(8): 730-738. <https://doi.org/10.1080/17565529.2024.2305883>
- [35.] Majedul, H. (2023): Unveiling the ripple effect: how human activities reshape ecosystems. – *Romanian Journal of Ecology & Environmental Chemistry* 5(2): 17-28. [10.21698/rjeec.2023.202](https://doi.org/10.21698/rjeec.2023.202)
- [36.] Maksum, A., Sopyan, A.R., Indiyanto, A., Wahyuni, E.N. (2023): Ecotheology: environmental ethical view in water spring protection. – *Ethics in Science and Environmental Politics* 23:23-33. <https://doi.org/10.3354/esepe00205>
- [37.] McKinley, D.C., Miller-Rushing, A.J., Ballard, H.L., Bonney, R., Brown, H., Cook-Patton, S.C., Evans, D.M., French, R.A., Parrish, J.K., Phillips, T.B., Ryan, S.F., Shanley, L.A., Shirk, J.L., Stepenuck, K.F., Weltzin, J.F., Wiggins, A., Boyle, O.D., Briggs, R.D., Chapin III, S.F., Hewitt, D.A., Preuss, P.W., Soukup, M.A. (2017): Citizen science can improve conservation science, natural resource management, and environmental protection. – *Biological Conservation* 208: 15-28. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2016.05.015>

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 35 -

- [38.] Mensah, J. (2019): Sustainable development: Meaning, history, principles, pillars, and implications for human action: Literature review. – *Cogent Social Sciences* 5(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2019.1653531>
- [39.] Messias, T. (2024): From Ecotheology to Ecospirituality in *Laudato sí*—Ecological Spirituality beyond Christian Religion. – *Religions* 15(1): 68. <https://doi.org/10.3390/rel15010068>
- [40.] Morgera, E. (2019): Under the radar: the role of fair and equitable benefit-sharing in protecting and realising human rights connected to natural resources. – *International Journal of Human Rights* 23(7): 1098-1139. <https://doi.org/10.1080/13642987.2019.1592161>
- [41.] Odey, E.A., Ekeke, C.E., Asuquo, O.O., Ekpenyong, O.E., Nwosu, E.E. (2023): Pentecostal Environmentalism: A Symbiosis for Eco-Theology and Biodiversity Conservation. – *Pharos Journal of Theology* 104(2). <https://doi.org/10.46222/pharosjot.104.220>
- [42.] Owens, P.N. (2020): Soil erosion and sediment dynamics in the Anthropocene: a review of human impacts during a period of rapid global environmental change. – *Journal of Soils and Sediments* 20: 4115-4143. <https://doi.org/10.1007/s11368-020-02815-9>
- [43.] Piñeiro, V., Arias, J., Dürr, J., Elverdin, P., Ibáñez, A.M., Kinengyere, A., Opazo, C.M., Owoo, N., Page, J.R., Prager, S.D., Torero, M. (2020): A scoping review on incentives for adoption of sustainable agricultural practices and their outcomes. – *Nature Sustainability* 3: 809-820. <https://doi.org/10.1038/s41893-020-00617-y>
- [44.] Pope, M. (2024): *From Creation to Canaan: Biblical Hermeneutics for the Anthropocene*. – Wipf and Stock Publishers.
- [45.] Rabiej, S.J. (2020): Ecotheology in the service of religion and science. – *Studia Oecumenica* 20: 51-65. <https://doi.org/10.25167/so.2206>
- [46.] Rakhmat, A. (2022): Islamic ecotheology: Understanding the concept of Khalifah and the ethical responsibility of the environment. – *Academic Journal of Islamic Principles and Philosophy* 3(1). <https://doi.org/10.22515/ajipp.v3i1.5104>
- [47.] Scerri, A. (2016): Deep ecology, the holistic critique of enlightenment dualism, and the irony of history. – *Environmental Values* 25(5): 527-551. <https://doi.org/10.3197/096327116X14703858759053>
- [48.] Scheidel, A., Bene, D.D., Liu, J., Navas, G., Mingorría, S., Demaria, F., Avila, S., Roy, B., Ertör, I., Temper, L., Martínez-Alier, J. (2020): Environmental conflicts and defenders: A global overview. – *Global Environmental Change* 63: 102104. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2020.102104>
- [49.] Sen, S. (2021): The Eco-Theology of the Bhagavad Gītā: A Multi-Layered Ethical Theory. – *Religions* 12(4): 241. <https://doi.org/10.3390/rel12040241>
- [50.] Shoreman-Ouimet, E., Kopnina, H. (2015): Reconciling ecological and social justice to promote biodiversity conservation. – *Biological Conservation* 184: 320-326. <https://doi.org/10.1016/j.biocon.2015.01.030>
- [51.] Shorina, T., Abysova, M., Poda, T., Sukhova, N., Matyukhina, O. (2024): A holistic approach to addressing the global environmental challenge: the scientific-philosophical methodology. – *Amazonia Investiga* 13(75): 45-55. <https://doi.org/10.34069/AI/2024.75.03.4>
- [52.] Steffen, P.B. (2019): Ecological Conversion and Eco-Spirituality. *New Insights for Mission of the Church in Today's World*. – *Nurt SVD* 1: 267-284.
- [53.] Steiner, F. (2016): Opportunities for urban ecology in community and regional planning. – *Journal of Urban Ecology* 1(1). <https://doi.org/10.1093/jue/juv004>

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 36 -

- [54.] Stenseke, M. (2020): All-ecology – Hägerstrand’s thinking about humanenvironment interactions. – Landscape Research 45(6): 687-698. <https://doi.org/10.1080/01426397.2020.1740662>
- [55.] Sutton, M.Q., Anderson, E.N. (2004): An Introduction to Cultural Ecology. – Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781003135456>
- [56.] Temper, L., Demaria, F., Scheidel, A., Bene, D.D., Martinez-Alier, J. (2018): The Global Environmental Justice Atlas (EJAtlas): ecological distribution conflicts as forces for sustainability. – Sustainability Science 13: 573-584. <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0563-4>
- [57.] Tønnessen, M. (2020): Current Human Ecology in the Amazon and beyond: a Multi-Scale Eosemiotic Approach. – Biosemiotics 13:89-113. <https://doi.org/10.1007/s12304-020-09379-8>
- [58.] Tranter, S. (2020): Some Trends in Ecotheology. – Challenging Religious Issues Issue 17 Autumn.
- [59.] Tzaninis, Y., Mandler, T., Kaika, M., Keil, R. (2021): Moving urban political ecology beyond the ‘urbanization of nature’. – Progress in Human Geography 45(2): 229-252. <https://doi.org/10.1177/0309132520903350>
- [60.] van Dyk, P. (2009): Challenges in the search for an ecotheology. – Old Testament Essays 22(1).
- [61.] Verdade, L.M., Lyra-Jorge, M.C., Piña, C.I. (2014): Applied Ecology and Human Dimensions in Biological Conservation. – Springer, New York. <https://doi.org/10.1007/978-3-642-54751-5>
- [62.] Vinayaraj, Y.T. (2023): Religion, Ecology, and Politics Movement Matters. – Religion & Society 68(2): 76-90.
- [63.] Virapongse, A., Brooks, S., Metcalf, E.C., Zedalis, M., Gosz, J., Kliskey, A., Alessa, L. (2016): A social-ecological systems approach for environmental management. – Journal of Environmental Management 178: 83-91. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2016.02.028>
- [64.] Whyte, K. (2017): What Do Indigenous Knowledges Do for Indigenous Peoples? – In: Nelson, M.K., Shilling, D. Forthcoming in "Keepers of the Green World: Traditional Ecological Knowledge and Sustainability. Cambridge University Press.
- [65.] Whyte, K.P., Cuomo, C. (2016): Ethics of Caring in Environmental Ethics: Indigenous and Feminist Philosophies. – In: Thompson, A. The Oxford Handbook of Environmental Ethics. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199941339.013.22>
- [66.] Williams, C.J., Frost, P.C., Morales-Williams, A.M., Larson, J.H., Richardson, W.B., Chiandet, A.S., Xenopoulos, M.A. (2015): Human activities cause distinct dissolved organic matter composition across freshwater ecosystems. – Global Change Biology 22(2): 613-626. <https://doi.org/10.1111/gcb.13094>

Mics: Erdők és természetes élőhelyek értékelése [Valuation of forests and natural habitats]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.15-37>

- 37 -

Absztrakt. A tanulmány az erdők és természetes élőhelyek értékelését vizsgálja az ökoteológia és a humánökológia interdiszciplináris megközelítésein keresztül, hangsúlyozva azok ökológiai, etikai és spirituális jelentőségét. Az erdei ökoszisztémák alapvető szerepet játszanak a biológiai sokféleség fenntartásában, az éghajlat szabályozásában és az emberi jólét biztosításában, miközben számos vallási hagyományban a teremtés szent elemeiként jelennek meg. Az ökoteológia a természetet az isteni jelenlét megnyilvánulásaként értelmezi, amely az embereket a környezet iránti felelősségteljes gondoskodásra ösztönzi. Ezzel párhuzamosan a humánökológia az emberi társadalmak és a természeti rendszerek közötti összetett kölcsönhatásokat emeli ki, hangsúlyozva az integrált és fenntartható gazdálkodási gyakorlatok szükségességét. A tanulmány rámutat arra, hogy a kortárs környezeti válságok – mint a klímaváltozás, az erdőirtás és a biodiverzitás csökkenése – nemcsak ökológiai, hanem spirituális kihívásokat is jelentenek, amelyek túlmutatnak a pusztán technikai megoldásokon. A szerzők egy olyan átfogó környezetpolitikai megközelítés mellett érvelnek, amely egyesíti az ökológiai tudományt az etikai és kulturális értékekkel, valamint különböző vallási és ökológiai nézőpontokat integrál. A tanulmány kiemeli a környezeti igazságosság jelentőségét is, rámutatva arra, hogy a környezeti károk aránytalanul érintik a marginalizált közösségeket. Végül hangsúlyozza, hogy a természeti ökoszisztémák belső és szent értékének felismerése hozzájárulhat egy fenntarthatóbb, igazságosabb és felelősségteljesebb ember-természet kapcsolat kialakításához a globális ökológiai kihívások közepette.

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 39 -

AZ ANYAJOG KÉRDÉSE A GÖRÖG MÍTOSZOKBAN*

[THE QUESTION OF MATERNAL RIGHTS IN GREEK MYTHS]

EÖRSI LÁSZLÓ

Wesley János Lelkészképző Főiskola

eorsilaszlo@gmail.com

Abstract. In their ethnographic descriptions, the ancient authors present the matriarchal or matrilineal system prevailing among different peoples. The sources report on matrilineal derivation and inheritance, so the dominant social position of women is general, but at least equality, and in some cases the political and/or military hegemony of women is typical. Within Greek mythology as a whole, the matricide of Orestes of Mycenae, the fate of Alkmaion, one of the heroes of the Theban-Argosian folklore, the story of Meleagros of Calüdonia, and thus the belief about the Erinnians and the Moiras, are of decisive importance for the examination of this question. According to Bachofen, the author of *Mother's Law*, mothers once had almost unlimited power in society. This is not accepted by the professional critics, because they do not see that such a level of dominance can be proven, but based on the myths mentioned above, it is highly probable that women played a certain leadership role in the age of Neolithic farming cultures in some areas of the eastern Mediterranean.

Keywords: maternal rights, greek mythology, matriarchal system, ancient literature, ancient society, the role of women

Bevezetés - egy polémia története

Az emberiség korai történetében az anyáknak vagy az apáknak volt-e döntő szerepük a társadalom irányításában? Az erre irányuló diszkusszió lényegében csak valamivel több mint egy évszázada folyik. Noha már az ókori mítoszok sem a korlátlan férfiuralmat tükrözték, a patriarchális rendszer évezredek óta vitán felül állt, hiszen ezt hirdette Arisztotelész filozófiája, a Talmud, a Biblia, a Korán.

Elöljáróban megkísérlem tehát a matriarchális-patriarchális vitával foglalkozó kutatások és tanítások vázlatos összegzését.

Az antik szerzők néprajzi leírásaikban a különböző népeknél uralkodó matriarchális vagy matrilineáris rendszert mutatják be. Ezekre részletesebben az V. és VI. fejezetben térek ki. A források az anyaaági származtatásról, öröklődésről tudósítanak, tehát általános a nők domináns társadalmi helyzete, de legalábbis az egyenjogúság, néhol pedig az asszonyok politikai és/vagy katonai hegemoniája jellemző. Úgy tűnik azonban, hogy az antik szerzők nemigen próbáltak adataikból bármiféle következtetésre jutni, legalábbis kevés ilyen forrás maradt ránk.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 40 -

Platón a Homérosz által leírt küklipszi világot ⁽¹⁾ tartja az ősi állapotok megfelelőjének. Ezt írja: „... ezeknek az időknek az állami szervezetét általában patriarchális uralomnak hívják, ez ma is sok helyen megvan, mind a görögöknél, mind a barbároknál.” ⁽²⁾ Arisztotelész szerint az erős családfői hatalom által irányított család volt az emberi közösségek első formája. A nagycsalád élén pedig a patriarcha állt ⁽³⁾.

A középkor legtekintélyesebb gondolkodói, Augustinus és Aquinói Szent Tamás a bibliai tanításnak megfelelően egyértelműen a családapák ősi, természet-rendelte dominanciáját hirdették. Az isteni törvény patriarchális elmélete uralkodott a XVII. századig. Legmarkánsabb híve a XVI. századi Jean Bodin francia politikai író volt, aki asszonyuralomnak (gynaikokratia) nevez minden nőközpontú vezetési rendszert, és lesújtó bírálattal illeti az ilyen kormányzási formát ⁽⁴⁾.

Az arab utazók, történészek (elsőként a X. századi Al-Maszudi) olyan távol-keleti népekről adnak híradást, akik királynőnek engedelmeskednek, és a legősibb idők óta nem túrnek meg férfiuralkodót. Al-Maszudi számol be legelőször exogámiáról, a törzsön kívüli házasságról is. Az arabok és az őket követő európai utazók írtak legelőször a levirátusról, a sororátusról, a nagynénéssel, unokanővérekkel köthető házasságokról, poliandriáról, emellett megerősítették az ókori szerzők állításait a nők kiemelkedő társadalmi szerepére vonatkozóan. Különösen gyakori a törzsfők vagyonának és rangjának a nővér leszármazottaira való átháramlása. Mindezeket a tapasztalatokat később számos újvilági utazó is megerősítette.

A XVII. századi, angol Thomas Hobbes először tagadja a korlátlan férfimonarchia elméletének és gyakorlatának jogosságát, mivel a természetes állapotok viszonyai között a szülők közösen döntenek, miként az amazonok, akik megegyeztek a szomszédos népek férfijaival: a fiúk visszakerülnek az apjukhoz, a lányok pedig az anyjuknál maradnak. Ha nincs megegyezés a szülők között, a gyermekek fölötti hatalommal az anya rendelkezik, annál is inkább, mert ahol hiányzanak a házassági törvények, az apa személye is bizonytalan ⁽⁵⁾.

Joseph-Francois Lafitau francia jezsuita misszionárius 1724-ben megjelent könyvében ⁽⁶⁾ az irokéz és huron törzsek matriarchális rendszerét írja le: a nők határozzák meg a nemzetségi hovatartozást, a származás nemességét, a családfát, nemzedékek rendjét és a családok szerkezetét, kezükben van a föld, a mező, övük a termés, ők a béke és háború eldöntői, a kincstár őrzői, a rabszolgák urai, ők kötnek házasságot, ők diszponálnak a gyermekek felett, ők szabják meg az öröklést. Lafitau görög forrásokra hivatkozva az anyajog eredetét is megkísérli megmagyarázni. Szerinte az indiánok kisázsiai eredetűek, a gynaikokratia klasszikus hazájából, Lükiából származnak.

A felvilágosodás kiemelkedő képviselői ismerték és elfogadták a néprajzi adatokat, de természetellenesnek minősítették mind az állam, mind a család asszonyi irányítását. (Rousseau ezt így foglalja össze „Társadalmi szerződés”-ében: „A család, a polgári társadalom első mintaképe az apa...”)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 41 -

Mielőtt tért hódított a matriarchális elmélet – vagyis az a tanítás, hogy az emberiség őstörténetében nőközpontú társadalmak léteztek –, folyamatosan kiterjedtek a néprajzi feltárások ázsia északi részén, Afrikában, Ausztráliában orosz, illetve angol-szász kutatók közreműködésével. A XVIII. század második felétől, John Millar skót jog- és történettudós munkásságától a XIX. század derekáig számos társadalomtudós elismeri az ősi társadalmak bizonyos matriarchális vonásait. A régi merev álláspont hívei veszítettek befolyásukból. Fourier eljutott ahhoz a megállapításhoz, hogy a nőt a civilizáció korszaka alacsonyította le⁽⁷⁾.

Johann Jakob Bachofen 1861-ben megjelent műve: „Az anyajog” (Das Mutterrecht) fontos mérföldkőnek számít az őskutatás szempontjából. Eredeti anyajog-konceptiója önálló eszmei világot tár elénk. Ezt követően John Fergusson MacLennan skót jogász száraz, sémaszerűen felépített írásaival, az amerikai Lewis Henry Morgan rendkívül alapos kutatásaival, az angol John Lubbock népszerű, eleven stílusban megírt tanulmányaival megalapozták Bachofen (akkor még csak nagyon kevésbé elterjedt) tanítását. (Kiemelkedően hatásosnak bizonyult Morgan főműve, „Az ősi társadalom”. A szerző megállapította az emberi társadalom, a családszervezet, a tulajdonviszonyok fejlődésének fő korszakait.) Rendkívüli fontosságú Engels „A család, állam, magántulajdon eredete” című munkája, amely Bachofen és főként Morgan eredményeire támaszkodik. (Noha Engels a családkutatás megalapozójának tartja Bachofent, misztikus gondolatrendszerének „feje tetejéről a talpára állítása” nehezebb feladatot jelentett számára, mint Morgan művének felhasználása.) A matriarchátust egyetemes történelmi szakaszként, az apajogú közösségek elődjeként értékelte. Így vázolta a családfejlődés menetét: promiszkuitás, csoportházasság különböző formái, párosházasság, végül a monogám család. Engels munkáját általános elismerés övezte, a későbbi kommunista-szocialista államokban megdönthetetlen dogmaként hirdették.

A vita azonban korántsem dőlt el. Már a múlt század végétől különböző elméletek születtek, melyek bizonyos tételeket elfogadnak az anyajogú tézisekből, de egészében tagadják ezt a tanítást. A. H. Post német jogász – nem egyetemes érvényű jelenségként – csak a matrilineáris rendszert ismerte el, Giuseppe Mazzarella olasz jogász a matriarchátus problémaköréből csupán a matrilocális település aspektusát ragadta ki írásaiban. Carl Nikolaus Starke dán tanító szerint az ősi emberiség fejlődése két különböző úton ment végbe: a földművelő népek a matriarchátus, az állattenyésztő népek a patriarchátus útján. Eduard Westermarck finn etnológus arra a következtetésre jut, hogy ugyanahhoz az etnikai csoporthoz tartozó, a fejlődés hasonló fokán álló törzsek közül az egyiknél anyajogot, a másiknál apajogot találhatunk, hiszen a legtöbb népnél, amely rokonságot nőágon származtatja, mégis az apa a család feje, másutt pedig, ahol a patrilineáris rendszer uralkodik, mégis kitüntetett szerephez jut az anya fivére. Mindezek a tanok mindmáig élnek éppúgy, mint a korlátlan apa-, illetve anyajogú elméletek. A XX. századi nagy kutatók (mint például F. Boas, K. Birket-Smith, J. G. Frazer, B. Malinowsky) könyvtárnyi méretű

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 42 -

vizsgálatai sem döntötték el végérvényesen a problémát. Az utóbbi években pedig mintha az egész problémafelvetés veszített volna aktualitásából.

A továbbiakban kizárólag a görög mítoszokhoz fűződő vagy azokból következtethető matriarchális rendszer elemeit vizsgálom. A mitológia egészen belül döntő jelentőséget tulajdonítok a mükénei Oresztész anyagyilkosságának, a thébai-argoszi mondakör egyik hőse, Alkmaión sorsának, a kalüdoni Meleagrosz történetének, tehát az Erinnüszökről, valamint a Moirákról kialakult hitnek, és ezenkívül Bachofen által kulcsfontosságúnak ítélt lükiai hagyományoknak. Mindezek részletesebb elemzése előtt, ugyanebből az aspektusból érdemes áttekinteni a teremtésmítoszokat, főleg Hésziodosz művének segítségével és – Kerényi Károly szóhasználatával élve – az „agg istennőkkel” kapcsolatos tradíciókat.

A teremtésmítoszok

„Mindenek anyját énekelem, Gaiát, a szilárdat
Ő a legősibb, ő táplál mindent a világon,
Mit csak az isteni föld tart hátán, vagy mit a tenger,
Bő vagyonából táplálkoznak a szárnyasok is mind.” (7a)

Az orphikusok által megőrzött teremtésmítosz szerint az első istenség Nüx, az „Éj” volt, s ez az istennő minden élőlénynek, az egész mindenségnek, az isteneknek és embereknek az ősanja. A csillagok is az ő gyermekei (8). Hésziodosz is kiemeli a fontosságát (9). Sokoldalú, nagy jelentőségű szerepet játszik az orphikus tanban, mert ő a halhatatlanok rejtett gondolatainak és kívánságainak a hirdetője, az istenek jóslatainak letéteményese, sőt azokat a jóslatokat is tudja, amelyek még a világ teremtése előtti időkből valók (10). Homérosz is említi, hogy Nüx respektusával Zeusz sem mert szembe szállni (11). Egy másik teremtésmítosz szerint Gaia, a Földanya a legelső istenség. (Kháoszt korábbi, de Kerényi professzor szerint ez csupán ürességet, tátongást jelent mintsem valamiféle istenséget (12).) Gaiától származik Erebosz, Nüx, Aithér és Hemera. Gaia apa nélkül szülte későbbi férjét, Uranoszt, aki úrrá lett a világmindenség felett, a hegységeket, a tengert, Uranosztól a Titánokat és Titániszokat, a Küklopszokat és a Hekatonkheireket, később Tartarosztól Tüphónt (13).

Mindkét teremtésmítosz ismeretében gyanítható, hogy az őstársadalom bizonyos korai szakaszában nem ismerték a terhesség okát és a gyermekszülés elismeréseképpen a nők kitüntetett pozícióba kerültek. A „szélesmellű” Gaia hangsúlyozottan minden létezőnek az anyja, ő szüli meg saját hímnemű párját is.

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 43 -

Az „agg” istennők

„... Gyúlt Zeusz, ébredve, haragra,
Széthajigálta a házban az isteneket, s a leginkább
Engem akart megfogni, be is vet a vízbe az égből,
Hogyha nem óv meg az istent és embert leigázó
Éj: hozzá menekültem; s Zeusz dühösen, de hagyott már:
Félt attól, hogy a gyors Éjjel szemben cselekedjék.” (13a)

A „dolgok kezdetétől” megjelenő istennőknek rendkívül fontos szerepük van, óriási hatalommal rendelkeznek, s ezt az „új”, olümposzi istenek uralomra jutásakor sem vesztik el. Mindez azt mutatja, hogy a matriarchális társadalom nem szűnt meg, hanem fokozatosan, egyes jellegzetességét megtartva épült bele az új rendszerbe. Logikusnak tűnik George Thomson állítása (14), hogy az időszámításunk előtt 2000 körül északról benyomuló nomád, apajogú akhájok és az általuk legyőzött őslakos, anyajogú pelaszgok összeolvadásának a folyamata tükröződik ilymódon a mítoszokban. Három istennő alkotja különböző forrásokban a Világanya szerepét: Téthüsz, a tengeristennő, Nüx, az éjistennő és Gaia, a Földanya.

Téthüsz a Nagy Istennő vízi formájának megtestesülése. Már a neve is a termékenységre utal (az indoeurópai teta szó „anyát”, a görög téthé „nagyamát” jelent), s nemcsak az összes folyó és az keániszok anyja, hanem a félelmetes alvilági Sztüxé is (15).

Nüx, az Éjistennő a teremtés őserinek az egyike. Ebben a perspektívában a fogyatkozó holddal került összefüggésbe. Az a körülmény, hogy a férfiuralom idején élő és erről a korról író Homérosz szerint Zeuszt, a legfőbb istent félelemmel tölti el (16), azt bizonyítja, hogy a régi anyakultusz jegyei még évszázadokkal később is fontosak voltak. Ez a sötét, kiszámíthatatlan őserő szülte a Moirákat, Thanatoszt, Hüpnoszt, Heszperidákat, Eriszt, Nemesziszt, Nomoszt, Hemerát (17).

Gaiát Hésziodosz a legrégebb istennő rangjára emeli (18), aki szilárd, örök helye minden istenségnek, tanácsát az olümposziak is elfogadták (19). A kiapadhatatlan termékenységu Nagy Istenanyát néhol az ősi bölcsesség istennőjével, Themisszel (20), másutt az áldásai révén Démétérrel (21), orgiasztikus kultusza kapcsán pedig a phrügiai eredetű Kübelével azonosították (22). Hahn István a következőket írja: „A nagy Földanya istennő képze egyaránt megtalálható Kisázsiaiban, Egyiptomban, Mezopotámiában, Indiában, Kréta szigetén, a szíriai térségben és görög földön. Ez az istennő a föld termékenységének a képzelt világba kivetített szimbóluma, a leghatalmasabb és legrejtélyesebb természeti erők megszemélyesítője, és így a neolitikum idején a legfőbb isteni lény rangjára emelkedett. Sajátosnak tűnhetik, hogy az első, jellegében és funkciójában emberszerű isteni hatalmat éppen a nőiesség analógiájára képzelték el. Ezt azonban érthetővé teszi a nők kiemelkedő jelentősége az újkőkor földművelő társadalmában. Kezdetben ők gyűjtötték, aratták, később ők juttatták földbe a gabonamagvakat; a nőiség tehát nemcsak a földanya láthatatlan, rejtélyes termőképességén, hanem a nők látható termelőmunkáján keresztül is

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 44 -

egybekapcsolódott a termékenység képzetével. A Földanya képzetének kialakulásában tükröződnek tehát az újkőkorra jellemző matriarchális jelenségek (például az anyagi ágon való származás egyes vonásai is).”⁽²³⁾

Fontos szerepet játszik a mitológiában Sztüx, az alvilág folyója, Okeánosz és Téthüsz leánya. Hésziodosz szerint Sztüx a legtekintélyesebb az Okeániszok között⁽²⁴⁾, és Zeusz is akkora becsben tartja, hogy ő lett az eskütétel záloga. Hamisan még az istenek sem merik a nevét szájukra venni⁽²⁵⁾.

Hékaté származása bizonytalan, eredetileg holdistennő volt, amit neve is elárul („messzire világító”). Később mint alvilági erőt, varázslatok tudóját tisztelték. A titánok mind nagy becsben tartották, Zeusz előtt is megőrizte a respektusát, s így megmaradtak a méltóságai, ami az első felosztáskor, Kronosz uralkodásakor jutott neki⁽²⁶⁾.

Ezeknek az istennőknek a rövid ismertetésével még távolról sem merültek ki azok a lehetőségek, amelyekeken keresztül utalni lehetne az anyajogú rendszer eredetére. Például a Gorgók, a Hárpüák, a Szirének, a Graiak, a Heszperiszek, Hórák, Nemeszisz alakjainak elemzésével újabb érvek kínálkozhatnak. De ezek a „haláltalanok” csak egy-két epizódban játszanak szerepet, ezért ígéretesebbnek tűnik az „Agg istennők” közül két csoport: a Moirák és az Erinnüszök részletesebb vizsgálata. Annál is inkább, mert a hagyomány szerint „a hármas Moira és a nemfelejtő Erinüszek igazgatták a világot”⁽²⁷⁾.

A moirák

„Mikor valamennyi lélek kiválasztotta már az életformáját, a sorsolás sorrendjében Lakheszisz elé járultak; s ő mindegyikük mellé kísérőül odaállította azt a daimónt, akit ki-választott, hogy vigyázzon életére és teljesítse be választott sorsát. Ez a daimón először is Klóthóhoz vezette a lelket, s az ő keze és orsójának a pergése alatt hitelesítette azt a sorsot, amelyet az illető választott; ezt megérintve, tovább vezette őt Atroposz fonásához, hogy a megfont fonalat változatlaná tegye;...”⁽²⁸⁾

Az ógörög mítoszokban különösen fontos szerepet töltenek be a Moirák, a sors, a végzet kérlelhetetlen istennői, név szerint Klóthó („Fonó”), Lakheszisz („Kiosztó”), Atroposz („Elháríthatatlan”). Homérosz többnyire csak egy Moirát említ, Delphoiban kettőről tudnak⁽²⁹⁾, de a legelterjedtebb verzió szerint hárman voltak. Nemcsak a mítoszokban, hanem a későbbi történelmi korokban is mindig a legnagyobb tisztelettel beszélnek róluk, mert ők biztosítják a világ rendjét. Ilyen hatalommal bíró istennők véleményem szerint csak matriarchális strukturában képzelhető el. Döntésük ellen még a legfőbb isten sem változtathat. A trójai háború tizedik évében Zeusz így kiált fel, mikor kedvenc halandó fia Patroklosszal viaskodik:

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 45 -

„Jaj nekem, Szarpédont, kit a legjobban szeretek, most így igazza a Moira, Menoitadész által.” (30)

Sőt, adott esetben ő sem kerülheti el a balvégzetét. Erre Prométheusz is felhívja a figyelmet:

„Prométheusz: A végzet ellen nem segít mesterfogás.

Karvezető: Ki szabja meg a végzet útjait?

Prométheusz: Moirák s Erinnüszek, kik nem felejtenek.

Karvezető: Ezeknél Zeusz is gyengébbnek mutatkozik?

Prométheusz: A végzetét bizony ki nem kerülheti.” (31)

Az új apajogú felépítmény legrepresentatívabb szimbólumának, Apollónnak egyszer sikerült velük szemben érvényesíteni az akaratát, igaz, csak furfanggal: leitatta őket, hogy halandó barátját, Admétoszt megmentse Thanosztól (32).

A mítoszokban a Moirák változatos szerepekben jelennek meg. A gigászok lázadásakor válllvetve küzdenek együtt az olümposziak oldalán. Régi mozsártörőkkel harcolva leterítették két gigászt, Agrioszt és Thoónt (33), majd később Zeusz és Tüphón viaskodásakor rászédtek az utóbbit; emberi gyümölcsöt kóstoltattak meg vele, amitől legyengült (34). Hermész segítségével ők állították össze az ABC-t (35).

Vannak olyan elbeszélések, melyekben a Moirák ünnepélyes kíséreteket alkotnak. Themiszt Zeusszal való házasságkötésekor ők vezették fel az Olümposz feljáratához arancsillogású kancafogaton (36). Részt vettek a többi isten társaságában Thetisz és Péleusz esküvőjén, sőt a Múzsákkal együtt énekeltek (37).

Bizonyos források szerint nem Hermész, hanem Klóthó, a Moira lehelt életet az apja által feldarabolt Pelopszba, mivel más sors volt számára kijelölve (38).

Ők tették meg Artemiszt az anyák szülést segítő pártfogójává, mert Létó az istennő anyja fájdalom nélkül szült (39)

Az Iliász alapdilemmája is hozzájuk kapcsolódik. Akhilleusz:

„Édesanyám, az ezüslábú Thetisz, isteni asszony, mondta, hogy engem kettős végzete vár a halálnak.

Hogyha a trójai vár körül itt maradok verekedve,

elvész visszautam, de sosem hervadhat a hírem:

ámde ha megtérek szeretett földjére hazámnak,

elvész nagy hírem, hanem éltem hosszúra nyúlik,

és gyorsan nem is ér el végzete már a halálnak.” (40)

„Testközelben” tűnnek fel Kalüdonban, Oineusz király palotájában, midőn Althaia királyné épp megszülte fiát, Meleagroszt. Klóthó kijelentette, hogy a kised nemeslelkű ember lesz, Lakheszisz nagy hőstetteket jövendölt neki. Atroposz a tűzhely lángjába nézett és egy fahasábot megjelölt, közölvén, hogy Meleagrosz addig fog élni, amíg az a fahasáb el nem ég (41).

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 46 -

A Moira nemcsak sorsot jelent, hanem részt, osztályrészt is Kronosz fiai erre alapozták az általuk megszabott rendet, amikor győzedelmeskedtek a Titánokon, s ily módon alárendelték magukat a Moiráknak. Erről Homérosz a következőképpen beszélteti Poszeidónt:

„Három testvér van, kit szült vala Rheia Kronosznak,
Zeusz, magam én, s Hádész, az alantnyugovók fejedelme;
hármasan osztottunk mindent, s ki-ki tiszteletet nyert.
Részül az ősz tengert én kaptam, laknom örökkön,
sorsrázván, s a ködülte homálynak lett ura Hádész,
míg Zeusz széles eget, leget és sok felleget nyert;
ámde a föld s nagy Olümposz hármunké közösen lett.”⁽⁴²⁾

Az osztás ezen túlmenően a foglalkozásokra is kiterjedt. Például Héphaisztosznak a kovácmesterség, Artemisznek, a vadászat jutott. A kialakult szabályok, törvények megszegése súlyos bonyodalmakat okozhatott. Athéné egyszer rajtakapta Aphroditét, ahogy szövőszék mellett dolgozott, jóllehet számára csak a szerelmi ügyek irányítása volt kijelölve. Zeusznál tiltakozott, hogy sérelem esett az ő ősi jogain és kilátásba helyezte, hogy teljesen lemond róluk. Aphrodité visszakozott, s többé már nem dolgozott⁽⁴³⁾. Az Erinnüszök is ragaszkodtak igazságtevő jogaikhoz, s a Moirákra hivatkoztak Apollón ellenében⁽⁴⁴⁾. Az istenek osztozkodásához hasonlóan történt az ősi társadalomban a foglalkozások vonatkozásában történő megegyezés. A társadalomnak érdeke volt a mesterségek megbízható gyakorlása és folytonossága. A zsákmány, a föld elosztását is szokásjog szabályozta. Ebből a szempontból érdemes tovább kísérni Meleagrosz történetét.

Fiatal férfi korában apja, Oineusz megsértette Artemiszt, ezért az istennő borzalmas vadkant küldött Kalüdon pusztítására. Garázdálkodásának semmilyen magányos vadász nem állhatott ellen. Meleagrosz erős csapatot szervezett a vadkan elejtésére. Eljött a spártai és a messzéniai ikerpár Kasztór és Polüdeikész, Idász és Lünkeusz, az attikai Thészeusz, a thébai Iphiklész, a pherai Admétosz, a lapitha Peirithoosz, a phtiai Péleusz, a szalamiszi Telamón, az argoszi Amphiaraoz hogy csak a legjelentősebb héroszokat említsem, tehát egy rendkívül fontos esemény volt. Rajtuk és sok más hősn kívül megjelent az árkádiai szűz, Atalanté és Althaia királyné két fivére, vagyis Meleagrosz nagybátyjai. Az emberi áldozatokat követelő küzdelem avval fejeződött be, hogy Atalanté és Amphiaraoz megsebesítették, Meleagrosz pedig ledöfte a fenevadat, s a lenyúzott bőrét Atalanténak ajándékozta, akibe szerelmes lett. Ezt azonban a nagybátyjai tűrhetetlennek tartották. Kijelentették, hogyha Meleagrosz nem tart igényt a zsákmányra, akkor az származásuk jogán kizárólag őket illeti meg. A vita tettelegességgé fajult, melynek súlyos következményei lettek, de erre majd csak később (a 18. oldalon) térek vissza⁽⁴⁵⁾.

G. Thomson szerint azért lettek a Moirák sorsot fonó istennők, mert az emberi társadalomban is a nők feladata a ruhák fonása, készítése. Mármost az ősi népeknél a ruhának nemcsak testvédő funkciója volt, hanem mágikus hiedelmek övezték. Ennek

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 47 -

lényege, hogy az ember ruhája és élete között szoros összefüggés rejlik. Ugyanilyen szerepet játszott a tetoválás, a festés, a lekapcsolható dísz is. Ebből adódóan a fonás tevékenysége különös jelentőséggel bírt ⁽⁴⁶⁾.

A klasszikus kor Sorsistennőkkel kapcsolatos hite lényeges változásokon ment keresztül. A Moirák együttműködnek Zeusszal, sőt később Zeust Olümpiában, illetve Apollónt Delphoiban Moiragetésznek, „Moirá vezetőjének” is nevezik, tehát a „fiatal istenek” hatalma alá kerültek ⁽⁴⁷⁾. Az Olümposzi Zeusz athéni templomában, a főisten szobra fölött a Moirákat ábrázolták, s ez Pauszaniász szerint arra utal, hogy „a sors és a végzet egyedül Zeusznak engedelmessé válik” ⁽⁴⁸⁾. Valóban ezt jelenti-e, az számomra nyitott kérdés, de egyértelműnek tűnik, hogy a kérlelhetetlen istennők egyeduralma végérvényesen leáldozott. A korai görög társadalomban a törvényeket a Moirák szabták vagy az ugyancsak nőnemű Themisz istenség. Lukács József felhívja a figyelmet, hogy a poliszok kiformalódása idején a Hórák – akik addig az évszakok istennői voltak – „... nyíltan az új társadalmi szabályozás eszközeivé válnak, és részben átveszik a Moira-elv helyét. Az első hóra, Eunómia neve már maga is sokat sejtető: ő a rend, a törvény fenntartója. A nomosz eredetileg felosztást jelent, de soha nem volt kapcsolatban a sorsvetéssel, és csak a legelőre vonatkoztatták, a szántóföldre nem. Így könnyen alakulhatott át a moira dinamikusabb elve helyébe lépő állapotörvényé, a fennállóval való kibékítés eszközévé. Eiréné a békét – később mindenekelőtt a poliszon belüli békét, a társadalmi küzdelmek, a pártharcok megfékezésének elvét képviseli, Diké, az igazságosság elve pedig szintén az új közösségen belül kialakult heterogenitás közös nevezőjét, a közös mérték képviselőjét jelenti – az osztályellentétek talaján. Ne feledjük: Diké a Homérosz utáni költészetben gyakran azon a helyen szerepel, ahol azelőtt a moira.” ⁽⁴⁹⁾ Később, a patrilineáris korban a törvény fogalmát a hímnemű nomosz szóval jelölték. G. Thomson a folyamatot így foglalja össze: „Az új istenek győztek. Az állam a törzs fölé kerekedett” ⁽⁵⁰⁾.

Az erinnűszök

„...S ez így marad: jól tudunk
megállni bosszút, sosem
feledni. Tiszteltek
s Kérlelhetetlenek vagyunk;
miénk ez az iszonyú feladat,
az istenektől távoli,
a naptalan lábban,
úttalan és gonoszulrögös, élő
s holt szemeknek egyaránt.
Van-é halandó, ki nem
remeg, ki nem tisztel így
ha hallja törvényem,
a Moiraadta, istenek

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 48 -

szerint is örökösét? Ez az én
ajándék részem, ősi, és
a tisztelet tőlem
nem marad el, noha földnek alatta
van, vak éjben, otthonom.”⁽⁵¹⁾

Az Erinnüszök szintén a legősibb istenségek egyik csoportját alkotják. Születésük sajátos módon történt. Gaia felbujtására a Titánok lázadásra szánták magukat apjuk, Uranosz ellen. Cselekedni azonban csak Kronosz mert. Mikor az éj leple alatt Uranosz át akarta ölelni párját, Gaiát, előugrott és sarlójával levágta apja szemérmét. Az ekkor földre csöppent és befogadott vércseppekből lettek az Erinnüszök, név szerint Alektó, a „soha nem pihenő”, Tisziphoné, a „gyilkosságot megtorló”, és Megaira, az „ellenséges”. Lakóhelyük az alvilág⁽⁵²⁾.

Könyörtelenül üldözik a vétkeket mindenütt. A kígyóhajú, kutyafejű, szénfekete testű, denevérszárnyú, vérben forgó szemű külsejükkel, rézszöges korbácsukkal sokkoló hatást keltenek. Áldozataik iszonyú kínok között pusztulnak el, így állítják vissza a megsértett világrendet.

Általában a vér „szent kötelességeit” védik, de nem ritkán más ősi jogok védnökeiként szállnak síkra. Ilyen volt az adott szó szentsége. Agamemnón így szólt esküje megtételekor:

„Legmagasabb s legfőbb isten, Zeusz tudja először,
és Gé s Éliosz s az Erinnüszök, ők, kik a földnek
mélyén büntetik azt, ki csalárdul tette az esküt”⁽⁵³⁾.
Télemakhosz saját bekövetkezendő sorsát tárta fel azzal, hogy elfogadta

Antinoosz „istentelen” követelését:

„Antinoosz, hogy is űzhetném el erővel a házból
azt aki szült s dajkált!...
...bajt hoz a daimón,
mert ha anyám elmegy, földidézi az átka a rémes
bosszúistennőket...”⁽⁵⁴⁾

A kéregetőnek álcázott Odüsszeusz a következőképpen adott hangot
felháborodásának a megaláztatásáért:

„ám ha a koldusnak van Erinnüsz, istene, akkor
Antinooszt a halál még násza előtt utoléri.”⁽⁵⁵⁾

Van olyan hagyomány is, mely szerint még az alvilágban is gyötrik a súlyos bűnelkövetőket; Ixión és Peirithoosz előtt mindig ínycsiklandozó étkek pompáznak, de a legidősebb Fúria rájuk rivall, ha venni akarnak azokból⁽⁵⁶⁾.

Jellemző tulajdonságuk, hogy mindig az idősebb jogait védik az ifjabb vétkezők ellenében. Irisz istennő figyelmezteti erre a törvényszerűsége Poszeidónt, mikor ellenszegülni készül Zeusz parancsának:

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 49 -

„Kékhaju Földövező, kívánod-e hogy Kronidésznek ezt a kemény és zord szavadat kereken kijelentsem? vagy valamit változtatnál? Hisz a jóeszű enged. Jól tudod azt: az idősebbekkel tart az Erinnüsz.”⁽⁵⁷⁾

Az öregeknek nemcsak a jogait védik oly következetesen, hanem a vágyaikat is, mégha azok erkölcstelenek és igazságtalanok is. Ezért kellett bűnhődnie Phoinixnek, Akhilleusz agg kísérőjének:

„...mikor elhagytam szépasszonyú Hellászt, hogy ne civődjam apámmal, Amüntór Ormenidésszel: mert ő feldühödött énrám egy széphajú lányért, kit szeretett, s közben feleségét semmibevette, édesanyámat; anyám folyton kért, térdem ölelve, háljam el azt a lányt, hogy megutálja az aggot: megtettem, hallgatva reá. Sejtette apám ezt rögtön, s szörnyű Erinüszeket kért sűrű imával, hogy tőlem született fiúsarj sose üljön a térdén. átkos imáit meg célhoz segítette az isten, Zeusza a földmélyének s riadalmas Perszephoneia.”⁽⁵⁸⁾

Az Erinnüszök leginkább úgy élnek a tudatunkban, mint az anyagyilkosság vagy legalábbis az anyán esett sérelem megtorlói. Oidipusz végső tragédiája az utóbbihoz tartozik. Azzal nem vádolható, hogy ténylegesen megölte volna az anyját, Iokasztét, azonban az öngyilkosságát akaratlanul bár, de mégiscsak ő idézte elő. Ez elég ahhoz, hogy kivívja maga ellen a bosszút⁽⁵⁹⁾.

Pindarosz feldolgozása szerint az Oidipusz mítoszban az Erinnüszök azt az átkot képviselik, amely Laiosztól ered.

„Laiosz királyra végzetadta gyermeke
Hozá a szörnyű véget. Éles szemű Erinnys, ezt
Ki látta, kettős gyilkos öléssel sujta hősi sarjukat;...”⁽⁶⁰⁾

Az apától eredő bosszúnak vagyunk tanúi Aiszkhülosz: Heten Thébai ellen című darabjában is. Itt Oidipusz átka teljesedett be két fián, akik egymás keze által estek el a csatatéren⁽⁶¹⁾

Az anyán esett sérelem és ennek súlyossága nyomon követhető Meleagrosz további történetében. A vadászat hőse a zsákmány birtoklási jogának kapcsán összeütközésbe került nagybátyjaival és leszúrta őket. Althaiia, mikor hírül vitték neki, hogy testvéreit a fia megölte, elkeseredésében az alvilági erőket hívta segítségül Meleagrosz tönkretételére. Közben a halottak és Althaiia rokonai, a pleuróni kurészek háborút kezdeményeztek a kalüdoni aitólok ellen a történetek miatt. Mikor Meleagrosz értesült anyja átkáról, haragjában visszavonult a harcból, s nem tett mást, csak felesége, Kleopatra mellett heverészett. A

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 50 -

kurészek éltek a számukra kedvező fordulattal, és győzedelmesen vonultak előre a kalüdoni palotáig. Hiába kérelték Meleagroszt a vének, az apja, majd az anyja, hogy védje meg őket az ellenségtől. Csak mikor a kövek már a hálóterem tetejére hullottak, akkor engedett a felesége kérésére. Kiűzte a pleuróniakat a városból. Ám eközben eljutott az átok az Erinnüszökhöz és így beteljesedett Meleagrosz végzete. A lángoló palotában a Moirák által megjelölt fahasáb tüzet fogott és elhamvadásának pillanatában a nagy hős holtan esett össze ⁽⁶²⁾.

A történet abból a szempontból is figyelemreméltó, hogy a hellén családi struktúra e mítosz tanulsága szerint meglehetősen hasonlít azokra a társadalmak családjogi viszonyaira, melyeket egy egész sor kutató (például Morgan, Frazer, Malinowsky) feltárt. A gyermek legközelebbi vérrokonának az anyját és az anya testvéreit tartották, az apa valójában nem is számít vér szerinti rokonnak. Az ilyen matrilineáris társadalomban a nők biztosítják a nemzedékek folytonosságát, vigyáznak a nemzetségi tulajdonra. Ennek a rendszernek a legfőbb védelmezői a Moirák és az Erinnüszökhöz. Mindezeket figyelembe véve, mikor Meleagrosznak sikerül elejteni a vadkant, anyai nagybátyjai jogosan formálnak igényt zsákmányra abban az esetben, ha az unokaöcs lemond róla. Ő azonban önkényesen Atalanténak, tehát egy idegen nemzetség tagjának ajándékozza. A két rokon igazságot akart szolgáltatni, hogy megtartsák a nemzetségük vagyont. Miután a vizályban életüket veszítették, testvérük, Althaia az Erinnüszökhöz saját gyermeke ellen hívja. Szabó Árpád szerint ezt azért tette, mert közelebbi rokonának tartotta a megölt fivéreit mint a fiát ⁽⁶³⁾. A néprajzkutatók munkáinak ismeretében a megállapítás szerintem valószínűleg igaz, de a megokolással nem tudok egyetérteni. Semmi bizonyíték nincs arra, hogy miért küldte volna ilyen hidegvérrel halálba a saját fiát, mikor a testvéreit már így sem éleszthette fel. Mindenesetre megállapítható, hogy más mítoszban sem találhatunk ilyesfajta felfogásra való utalást. Inkább arról lehetett szó, hogy Althaia hirtelen felindulásból elvesztette uralmát az idegei fölött. Más probléma is felmerül, ami indokolttá teszi a differenciáltabb értelmezést. A történetben korántsem ugyanaz a gynaiokratikus családjog érvényesül, mint amelyet például G. Thomson leír: „A gyermekek az anya nemzetségéhez tartoznak. Felnövekedvén a férfiak más nemzetségek asszonyait veszik feleségül és átköltöznek abba a nemzetségbe, amelyikbe beházasodtak. Az asszonyok saját nemzetségükben maradnak.” ⁽⁶⁴⁾ A pleuróni Althaia ezzel szemben házasságot köt az idegen nemzetségbeli Oineusszal és odaköltözik, ott él. De Meleagrosz sem települt át Messzéniaiba, mikor feleségül vette Kleopátrát, jóllehet a matriarchális rendszer ezt követelné. Más vonatkozásban sem lelhető meg ebben és a mítoszok nagy részében a korlátlan női monarchia. Minderre az lehet a magyarázat, hogy az általunk ismert mitológia elterjedésekor Hellaszban már csak bizonyos tradíciók formájában létezett a matriarchátus.

Meghatározó szerepet játszottak az Erinnüszökhöz Alkmaion sorsában, amiről elmondható, hogy a Labdakidák tragédiájának az epilógusa. Alkmaion, Amphiarosz argoszi jós és hadvezér fia. Az apa a Thébai elleni támadás hét vezetőjének egyike volt. Előzőleg vonakodott részt venni a harcban, mert látta a baljós jövőt. Feleségét, Eriphülét azonban

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 51 -

megvesztegették egy bűvös nyakláncsal, és ez végzetesnek bizonyult számára. Tudniillik egy régebbi megállapodás értelmében kénytelen volt alávetni magát a döntésének és ez most azt jelentette, hogy nem vonhatja ki magát a Thébai elleni akcióból. A jós meghagyta fiainak, hogy torolják meg az ő halálát és indítsanak háborút Thébai ellen. Amphiaraoz öt vezértársával elesett Kadmeia ostromakor, a vállalkozás teljes kudarcba fulladt ⁽⁶⁵⁾.

Tíz évvel később a hét vezér fiai, az Epigonoszok újabb offenzívát indítottak. Ezt megelőzően Alkmaión, akit fővezérré választottak, heves elvi vitát folytatott bátyjával, Amphilokhossal, hogy helyes-e egyáltalán ez a hadjárat. A döntőbíró szerepét ismét anyjuk, Eriphülé töltötte be, akit újra megvesztegettek, ezúttal egy gyönyörű ruhával, s így a támadás mellett foglalt állást. (A bűvös nyakláncot és ezt a ruhát egykor az istenek ajándékozták Harmoniának, Thébait alapító Kadmosz király feleségének.) Ez a hadjárat meghozta az előre megjósolt argoszi diadalt. Kadmeia bevétele után Alkmaión értesült arról, hogy Eriphülét megvesztegették ellene. Mivel nemcsak apja utolsó kívánsága, de Delphoi is bosszút sugallt, Alkmaión végzett anyjával. Erre az Erinnüszök üldözőbe vették és megőrjítették. Hiába menekült bárhová, mindenütt a nyomában voltak. Pszopiszban Phégeusz király, Apollón befolyására megtisztította a vérbűntől, és leányát, Arsinoét feleségül adta hozzá, akinek Alkmaión odaadta Harmonia nyakláncát és ruháját. Az Erinnüszök azonban nem tágítottak. Végül Apollón azt tanácsolta neki, hogy olyan helyet keressen, amely még nem létezett anyja halálakor. Hosszú vándorlás után Akhelóosz folyóhoz ért, s itt talált egy hordalékkal nemrég megteremtődött szigetet, tehát ez megfelelt a kíváncsúnak. A folyamisten másodszor is megtisztította, és feleségül vehette a leányát, Kallirhoét. Itt megmenekült volna az Erinnüszöktől, csak hogy Kallirhoé mindenáron magának akarta tudni Harmonia dísz tárgyait. Ezekért Alkmaión újra útra kelt és azt füllentette az első feleségének, hogy azért kéri el a holmikát, mert fel akarja áldozni Delphoiban Apollón támogatásáért. Az egyik szolga azonban kipletykálta a történeteket, és Phégeusz király, a lányán esett sérelem miatti haragjában a fiaival orvul meggyilkoltatta Alkmaiónt ⁽⁶⁶⁾.

A történet külön érdekessége, hogy bár az Erinnüszök, nagyon meggyötrik Alkmaiónt, mégsem ők végeznek vele. Itt úgy gondolom, a baljóslatú bűvös tárgyak teremtik meg a vezérmotívumot (mint oly sok más történetben). Ennek kapcsán szerintem a Moirák és az Erinnüszök lénye, tevékenysége egybemosódik, annál is inkább, mert ezt a mítoszt csak késői források említik. Egyébiránt ez a hagyomány több vonatkozásban hasonlít Oresztész történetéhez. Az analógiák közül kiemelkedően a legfontosabb az anyajog és az apajog antagonizmusának megnyilvánulása.

Oresztész apja halálának nyolcadik évében titokban visszatért száműzetéséből Mükénébe, és bosszút állt a gyilkosokon, az anyján, Klütaimnéztrán és apai nagybátyján, Aigiszthoszon. Erre Apollóntól kapott felhatalmazást. Az Erinnüszök azonban éppúgy kínozták, mint Alkmaiónt, Apollón se óvhatta meg őt. Hosszú szenvedés után Athénba vetődött, ahol Pallasz Athéné segítségét kérte. Az istennő felállította a törvényszéket erre a célra létrehozott Areioszpagoszon. Kinyilatkozta, hogy a város polgárainak kell

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 52 -

meghozniuk a döntést. A vád képviselői az Erinnüszök voltak, akik mindenképp le akartak számolni az anyagyilkossal. Oresztész védelmét Apollón vezette, aki nyomást gyakorolt rá a tett elvégzésében, s a megtisztási szertartást is elvégezte. Az Erinnüszök Klütaimnéztra védelmével az anyajogért szállnak síkra, míg Apollón Agamemnón és Oresztész támogatásával az apajogért ⁽⁶⁷⁾.

Az anya- és apajog problématikája legpregnánsabban Aiszkhülosz Oreszteiájában vetődik fel:

„Az Erinnüszök karvezetője: S mi módon ölted őt meg, el kell mondanod.

Oresztész: Halld hát: nyakára sújtott kardvonó kezem.

Karvezető: S ki biztatott, kinek tanácsa vett reá?

Oresztész: Ez isten jósszavára tettem; ő a tanúm.

Karvezető: A jós beszélt rá, hogy megöld szülőanyád?

Oresztész: S e sorsomért még máig sem panaszkodom.

Karvezető: Ha most a döntés megragad, másképp beszélsz.

Oresztész: Apám a sírból, bízom megsegít.

Karvezető: Csak bízz a holtakban, szülődnek gyilkosa.

Oresztész: Mert kétszeres bűn szennyét hordta bélyegül.

Karvezető: Hogyan? Világosítsd fel a bíráidat.

Oresztész: Megölte férjét, és apámat ölte meg.

Karvezető: Te élsz, de ő legyilkoltatva tiszta lett.

Oresztész: Futásra míg élt, mért nem űzted őt is így?

Karvezető: A férfival, kit ölt, nem volt a vére egy.

Oresztész: És én viszont anyámmal vérrokon vagyok?

Karvezető: Nem táplált-é gyilkos, ő az öve alatt?

Anyádnak drága vérét megtagadni vágysz?

Oresztész: Tanuskodj már, Apollón; és fejtsd ki most:

hogy őt megöljem, volt-e énnekem jogom?

Mert nem fogom tagadni, hogy megtettem ezt:

de, hogy te mit tartsz, vajjon joggal öltem-e,

vagy jogtalan, dönts el, hadd adjam tudtukul.

Apollón: Nyíltan kimondom: Pallasz nagy tanácsa, halld,

hogy joggal ölt;...” ⁽⁶⁸⁾

Tehát az Erinnüszök itt semmiféle férfi- vagy apajogot nem ismernek el, szerintük Klütaimnéztra cselekedete nem büntetendő. (Itt érdemes megjegyezni, hogy bizonyos esetekben az Erinnüszök szerepet kaptak a férfiak egymásközi sérelmeiben is – mint ahogyan utaltam is rá –, de férfiak jogait sohasem érvényesítik a nők rovására.) Apollón viszont Zeust, s ezzel az új rendszert szolgálja. A régebbi éra hívei azonban természetszerűleg kétségbe vonják ennek legitimitását:

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 53 -

„Apollón: Igazságomról tudjátok meg, mily erős
kövessétek tehát apámnak óhaját,
mert esküszó nincs, mely Zeusznál
hatalmasabb.

Az Erinnüszök karvezetője: Zeusz adta hát, szerinted, ezt a jóslatot,
hogy küldd Oresztészt: álljon apjáért boszút,
s szülőanyját ne is tisztelje semmiképp?

Apollón: Igen, mert más, ha férfiú hal, oly nemes,
kit tiszteltté Zeusz adta kormánypálca tesz,
s hozzá asszony kezétől s nem is Amazón
gyors, messzeszálló vesszejétől hullva el...

Karvezető: Az apja vesztét, mondod, többre tartja Zeusz;
de éltes apját ő kötözte meg, Kronoszt.

Nem szól ez ellen az, mit itt beszélsz nekünk?” (69)

A konfliktus főpillére a vérrokonság kérdése. Az „agg istennőkkel” szemben
az új halhatatlanok a nemzés jogát részesítik előnyben:

„Apollón: ...akit szülöttnek hívnak, annak anyja nem
szülője, csak dajkálja ő az új magot:

az adja, ki nemzi, s barátnő barátnak, ő
a sarját őrzi, hogyha isten engedi.

S tekintsd e szómnak itt tanúságtételét:
apává lenni még anya nélkül is lehet:

itt áll a példa, Pallasz, nagy Zeusz magzata,
kit női méh sötétje nem táplált - nevelt,
de ily szép sarjat istennő se szült soha.” (70)

„Athéné: ...engem asszony nem szült, nékem nincs anyám;
férfit dicsérek - bárha férjhez nem megyek
egész szivemmel, mert csak apámé vagyok.

S bizony nem gondom így oly asszony végzete,
ki férjét, háza gazdáját gyilkolta le.” (71)

Ugyanez a konfliktus vetődik fel más aspektusban Szophoklész Élektrájában Klütaimnésztra és Élektra között. Itt Élektra hívja a bosszú szellemét anyja megbüntetésére, míg Klütaimnésztra szerint az igazság helyreállt azzal, hogy az ártatlanul elpusztított leányát, Iphigeneiát megtorolta.⁽⁷²⁾

J. J. Bachofen felhívja a figyelmet a Klütaimnésztra és Élektra közötti ellentét lényegére: az előbbi nem más, mint a gynaikokratikus jog immanenciája. A férjeiket hűtlenségük miatt elpusztító lemnoszi nőkhöz, valamint a nászéjszakájukon gyilkoló Danaidákhoz hasonló jelenség. Élektra viszont nem ismeri el az ilyenfajta jogokat, sőt - mivel nő létére

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 54 -

idegenkedik a nők szupremitásától – a fivére férfiasságában bíz, s közben mindig apja emlékének tűnődik. ⁽⁷³⁾.

A vérrokonság kérdésének érintésével nem kisebb probléma vetődik fel, mint a leszármazás nyilvántartása, az öröklődés. Ezzel kapcsolatban G. Thomson a következőket jegyzi meg: „Az Erinysek egy olyan közösség összellemei voltak, amelyben a leszármazást anyai ágon tartották nyilván, és uralkodó szerepük ezekben a mykénai korszakból származó hagyományokban azokat a dinasztikus konfliktusokat tükrözi vissza, melyeket a matrilineáris társadalom uralkodó osztályában a tulajdon rohamos gyarapodása idézett elő.” ⁽⁷⁴⁾ Általánosan elfogadott álláspont szerint (Thomson szerint is) Hellaszban a dórok is a patriarchális rendszert terjesztették el. Az eközben felmerülő örökösödési ellentéteket (melyek a patrilineáris és a matrilineáris hagyományokon alapultak) G. Thomson a Hérakleidák mítoszával, ezen belül Temenosz király históriájával magyarázza. Forrásának alapjául csak Apollódorosz munkája szolgálhatott: „Temenosz nemigen szívelte fiait, Age-laoszt, Eurüpioszt és Kalliaszt, inkább leányához, Hürnethóhoz s annak férjéhez Déphontészhez vonzódott. Fiai tehát rávettek néhány embert, hogy fizetség fejében öljék meg az apjukat. Miután megtörtént a gyilkosság, a hadsereg úgy határozott, hogy a királyság Hürnethóé és Déiphontészé lesz.” ⁽⁷⁵⁾ Az angol szerző Temenoszt a dórok egyik vezetőjének nevezi, tehát meg van győződve arról, hogy a mitikus Hérakleidák valójában csak a hódító dór törzsek lehettek ⁽⁷⁶⁾. Így azonban, meglepő módon ellentmondásba kerül: ezek szerint épp a Hérakleida dórok lettek volna az anyajog hívei.

Szimbolikus értékű, ahogy az Aiszkhülosz drámában az Erinnüszök reagálnak pozíciójuk elvesztésekor:

„Jaj, ti ifjú istenek,
az ős rendet így
tiprók, kezemből birtokom kitépitek:
de én szegény és megvetett, ma haragosan
cseppentem szívem
csupa, csupa mérgeit
itt e földre gyászomért.” ⁽⁷⁷⁾
„Hogy e csapás, iszony ért!
hogy odalent legyen a lakom ős bölcsnek,
s ki se becsül, mocskot, ó!
de mérget lehel
szivem s csupa dühöt;
Jaj, jaj, szörnyű!” ⁽⁷⁸⁾

Hogy aztán elfogadták-e Athéné javaslatát, és az új törvényekhez alkalmazkodva Eumeniszek „ünnepélyesek” lettek-e, vagy tovább folytatták addigi tevékenységüket – abban megoszlanak a tradíciók. ⁽⁷⁹⁾ Abban viszont általános az egyetértés, hogy ekkorra az anyauralom vereséget szenvedett, a férfimonarchia mind korlátlanabbá vált. Mivel ez a harc

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 55 -

megbékéléssel, kiegyezéssel fejeződött be, feltételezhető, hogy a két rendszer között volt egy bizonyos időtartamú átmenet, míg az új rend magába olvasztotta a régit. Ezt a következtetést arra alapozom, hogy békés „rendszerátalakítás” a szembenálló felek mindig valamiféle konszenzusra jutnak. Hogy átmeneti időszak volt, azt Hérakleidák fentebb leírt története is megerősíti, s egyben példázza, hogy a radikális út sem hoz mindig gyors hatalomváltást. A történet szerint nem megállapodás útján, hanem fegyveresen diadalmaskodott a patriarchátus, ám így sem törölte el egycsapásra, hanem csak átformálta a legyőzött ősi kultuszt. Apollodórosz részletesen leírja a Hérakleidáknak, vagyis Héraklész leszármazottainak küzdelmes sorsát is, ami azért érdekes, mert G. Thomson és nyomában több kutató őket tartja a hódító, patriarchális dóroknak. Miután Héraklész az istenek közé emelkedett, gyermekei, halálos ellenségük, a mükénei Eurüsztheusz elől, viszontagságos menekülés után Athénban nyertek védelmet. Az istennő városának segítségével legyőzték üldözőjüket és fiait, átvonultak az Iszthmoszon, és bevették az összes peloponésszosi várost. Itt azonban dögvész tört ki, s erre az isteni figyelmeztetésre kivonultak a félszigetről. Delphoi azt jóslta, hogy három aratás múlva foglalhatják vissza Pelopsz földjét. Eltelt három év, de támadásuk katasztrofális vereségbe fulladt, ráadásul a tengeren is súlyos veszteségeket kellett elszenvedniük. Kiderült, hogy félreértelmezték a jóslatot. Ugyanis a három aratás nem a földre, hanem a nemzedékekre vonatkozott. A forrás szerint végül is nem kellett megvárni a harmadik nemzedéket a győzelemhez ⁽⁸⁰⁾.

Érdekes választ ad J. J. Bachofen arra a kérdésre, hogy miért csak a kiömlő anyavér hívja fel az Erinnüszöket a föld mélyéből. Mert az Erinnüsz maga a Földanya. Szubsztanciálisan magába foglalja az anyai, a női anyagot. Az anyagyilkosság ily módon őt, a földet gyalázza, hiszen az anya a földet képviseli. A meggyilkolt anya visszakerül a földbe és egyesül a Nagy Istennővel. Ekképpen változott Klütaimnésztra is Déméter Erinnüszé. Más gyilkosságokat is bosszú követ, de azok emberi képességek vagy szerencse révén kikerülhetnek, azonban az anyagyilkosokat maga a föld torolja meg, mivel a bűnös a legfőbb törvényt, az anyai föld törvényét sértette meg. A tellurikus természet rendjének felforgatását csak a gyilkos halálával lehet helyreállítani. Addig azonban a föld nem tud termést hozni, nem tudja betölteni az anyagi rendeltetését ⁽⁸¹⁾. Bachofen a fentieket a következő idézettel támasztja alá:

„Az Erinnüszök karvezetője: Éj anyám, szülöm, te hallgass rám,
ki az immár kihunytszeműt s ki még
lát, sújtom: a Létó fia
engem itt meggyalázná:
elragadván vadam,
mely pedig már az enyém,
anyja vére szennyezi.” ⁽⁸²⁾

Nekem tetszik Bachofen elmélete, de az érvként felhozott idézet nem bizonyító erejű számomra.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 56 -

G. Thomson leírja, hogy a matriarchális rendszerben a Moirák a törzsi-nemzetségi szokások tekintélyét őrizték, olyan formában, ahogyan ez a véneken élt. Ezt a tisztséget a nők töltötték be, ebből következtethetően a Moirák eredetileg a nemzetség összellemei voltak. Az Erinnüszök is ilyenek lehettek. Thomson fel is teszi a kérdést: nem ugyanazzal az istenháromsággal van-e dolgunk? Az azonosság megnyilvánulását elsősorban Hésziodosznál látom:

„Nüxnek a lányai még a kegyetlen Kérek, a Moirák:
Klóthó és Lakheszisz, meg a harmadik: Atroposz, ember
jó és balsorsát tőlük nyeri még születéskor,
s férfi vagy isten lép túl mértékén, utoléri,
s fel nem hagynak az istennők dühös indulatukkal
míg csúful meg nem fizet érte, ki bűnt követ el.”⁽⁸³⁾

Az angol szerző szerint nem azonosak mivel különböző helyekről származnak: míg az Erinnüszök égei eredetűek, a Moirák indoeurópaiak. Emellett egy egész sor etimológiai alapú érvelés szól⁽⁸⁴⁾, de ezekre nem térhetek ki. Másrészt az Erinnüszökkel szemben a Moirák fogalmához sosem társultak állat-asszociációk. „Az Erinnüszök egy matrilineáris társadalom összellemei lévén, megőrizték kapcsolatukat a nőnemű ősökkel; amikor azonban az indoeurópai nyelvet beszélő népek szétszóródásuk előtt átvették a patrilineáris leszármazást, a Moirák nem képviselték többé az ősöket – az ősök most már férfiak voltak –, és így elszakadtak totemisztikus eredetüktől.”⁽⁸⁵⁾

Az biztosan nyomon követhető, hogy a „hármás Moira” és a „nemfelejtő Erinnüszök” szorosan egymáshoz kapcsolódtak:

„Jaj, egymást megölő végzetük átkai!⁽⁸⁶⁾
jaj, Sors, te nyomoradó, fekete nyűg,
Oidipusz árnya, éjsötét
Erinnüsz, ó, erőd, hatalmad végtelen” – keseregnek a thébai asszonyok
Aiszkhülosz darabjában.⁽⁸⁷⁾

Agamemnón a transzcendentális erőket okolja elhibázott döntéséért:

„Gyakran mondtak már az akhájok nekem ilyesmit,
ócsároltak elégszer, bár oka nem vagyok ennek,
mert Zeusz tette, s a Moira, s Erinnüsz, a ködbebolygó:
gyűlésen szívembe ezek dobták a vad ártást,
aznap, amint Akhileusz zsákmányrészét eloroztam.”⁽⁸⁸⁾

Későbbi időkben is megtalálható ez az elem, de a Moirákat gyakran Diké, az „Igazság” helyettesíti⁽⁸⁹⁾. Mindezt Herakleitosz is megerősíti: hogyha Hélios túlhaladná a saját mértékeit az Erinnüszök, Diké szolgálai visszatartaná⁽⁹⁰⁾. Mivel a mértékek valójában osztályrészek, Thomson arra a következtetésre jut, hogy Diké funkciói eredetileg a Moiráké

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 57 -

voltak, és szerepüknel fogva az Erinnüszökkal szoros kapcsolatban maradtak ⁽⁹¹⁾. Erre Bachofen is rávilágít: „Az Erinnüszök egész fellépésükkel kimutatják, hogy nem önkényből, nem pusztán jókedvükből járnak el véres bosszú tisztségükben, hogy sokkal inkább saját tellurikus természetük kényszerítő erejéből követelik áldozatul az anyagyilkost: nem akarják, hanem erre kényszerülnek. Moira a chtonikus természettörvény megtestesítője, s ezért a Dikével, Themisszel (igazság-istennők), Poinéval (bosszúistennő) oly közel rokon Moira rótt ki rájuk e tisztséget, amelybe már ők maguk is belefáradtak, s amelyet ők maguk is el szeretnének végre vetni maguktól, de nem tudják, mert ez alkotja legbensőbb lényüket.” ⁽⁹²⁾ Tehát az Erinnüszök és Moirák kapcsolatára jellemző, hogy az előbbieket hajjták végre a büntetéseket az „Osztályrészen” és az „Igazságon” esett sérelmekért. Modern értelemben a Moirák a törvényhozó, az Erinnüszök a végrehajtó hatalom. Ez annál is inkább adekvát, mivel a Moirák kapcsolaton belüli primátusa az indoeurópai elem uralkodó tényét jelzi. Minderre a Meleagrosz-mítosz a legékesebb bizonyíték. Később nemcsak a Moiráknak csökkent a hatalmuk – korábban erről szó volt – hanem az Erinnüszöké is ⁽⁹³⁾.

Érdekelte-e az aiszkhüloszi Athént a matriarchátus problematikája? Trencsényi-Waldapfel Imre az Aiszkhülosz-kötet előszavában azt írja, hogy Th. Sinko szerint ebben a korban már nem volt aktuális ez a kérdés ⁽⁹⁴⁾. Ugyanerre a megállapításra jut Ritoók Zsigmond is ⁽⁹⁵⁾. Ezzel szemben G. Thomson álláspontja az, hogy a nemek közötti konfliktus az V. századi Hellaszban eleven kérdés volt, erre vall többek között Euripidész Médeiája vagy Arisztophanész Lüsizisztratája is ⁽⁹⁶⁾. Emellett a nők társadalmi helyzete jelentékeny különbséget mutatott a görög poliszokban, jelesen Attikában és Lakedaimónban ⁽⁹⁷⁾, s ez is magyarázza, hogy az attikai írókat (Aiszkhülosz, Szophoklész, Euripidész, Arisztophanész) foglalkoztatta a nemek társadalmi helyzete ⁽⁹⁸⁾. Arisztotelésztől tudjuk, hogy még Szolón törvényei után is felvetődött a női örökösök kérdése a fejletlenebb poliszokban (Hesztiaia, Mitüléné, Phókisz) ⁽⁹⁹⁾.

Trencsényi elfogadja Thomson állítását – számomra is ez a meggyőzőbb –, amely szerint Aiszkhülosz ismerte az athéni örökösödési törvény alapját, és felmérte, hogy az új rend hátrányos a nőkre, mivel a régiben, az exogámiában a nő konfliktus esetén a rokonai védelmét kérhette. De a törzsön kívüli házasság rendszerének megszűnésével nem volt erre lehetősége, mert csak férje rokonai vették körül ⁽¹⁰⁰⁾.

Polgár Iván az értekezésében azt írja, hogy Oresztész bosszúját és vesszőfutását Aiszkhülosz ihlette ⁽¹⁰¹⁾. Ennek azonban ellentmond Sztészikhorosz ránk maradt töredéke, mely korábról datálódik:

„Íme az álma: felé közelít egy vérbeborult fejű sárkány.

Látja, felismeri ez: Pleiszthenész, a király.” ⁽¹⁰²⁾

Jánosy István szövegmagyarázata: „Klütaimnésztra egy rossz álomból sejteti meg végzetének közeledtét. Először az, akit meggyilkolt, a férje jelenik meg neki kígyó alakban

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 58 -

(lélekkígyó) vérző fejével, majd az alak elváltozik és saját fiát, Oresztészt ismeri fel benne, aki Agamemnón egyetlen jogos utóda.”⁽¹⁰³⁾

A lükiai hagyományok

„Az anyajoggal kapcsolatos minden kutatásnak a lykiai népből kell kiindulnia. Ennél a népnél találhatók a legmegbízhatóbb és tartalmilag is leggazdagabb bizonyítékok.”⁽¹⁰⁴⁾

A bizonyítékok közül talán Hérodotosz munkái a legfigyelemreméltóbbak. Elbeszélése szerint ez a nép Krétából ered, Szarpédón királyuk uralkodása idején települtek át Lükiába. A szokásaik részben a krétaiakkal, részben a káriaikkal egyezik. Feltűnést keltő hagyományuk, hogy nem apjuk, hanem anyjuk nevét viselik, az anyai őseiket tudják felsorolni. A szabad nő gyermekei szabadok maradnak, még akkor is ha az apa rabszolga. De törvénytelenek azok az utódok, melyek idegen származású asszonytól vagy rabszolgánőtől fogantak, bármilyen tekintélynek örvend is az apa⁽¹⁰⁵⁾. Több antik szerző megerősíti ezt az anyajogú Lükiáról szóló forrást⁽¹⁰⁶⁾.

A régészeti leletekből kitűnik, hogy a lükiaiak szoros kapcsolatban álltak a dór hódítás előtti Krétával. A minószi Kréta és Mükéné vizsgálatokor bebizonyosodott, hogy a nők szociális pozíciója lényegesen magasabb szintet ért el akkoriban, mint Hellász későbbi történeti korszakai alatt⁽¹⁰⁷⁾.

Homérosz és Hésziodosz „Olümposzán” Héra és Zeusz házaspárként uralkodik, mégpedig a férfiisten dominanciájával; a minószi Krétában viszont az anyaisten állt a hódolat központjában egy lényegesen csekélyebb respektussal bíró férfitárssal. A. B. Cook álláspontja szerint e két pár mítoszokban megismert alakja korábbi idők rekonstrukcióján alapszik. Két különböző régebbi hagyományokban ezek az istenek, melyek utóbb házastársi viszonyba kerültek, semmiféle kapcsolatban nem álltak egymással⁽¹⁰⁸⁾. Héra és Héraklész az egyik istenpár, az istennő vezető szerepével, a másik pár Dióné és Zeusz, az utóbbi dominanciájával. A Héra-Héraklész pár minószi, a másik indoeurópai. Az indoeurópai népek beözönlésével a főistenük is uralkodó lett a félszigeten; feleségül vette az anyaistennőt, aki másodrendűvé degradálódott, s ez a folyamat egyben a nők társadalmi helyzetének lecsúszását is mutatja⁽¹⁰⁹⁾. Meg kell azonban jegyezni, Krétában „léptenyomon” a bikakultusz jegyeibe „botlunk”. Emiatt felvetődhet, hogy a krétai matriarchátus feltételezése kevésbé indokolt. A kutatók ellenkező véleményen vannak: szerintük a minószi Krétán a nők helyzete lényegesen kedvezőbb mint másutt általában. Sarkadi János ezt írja frissen megjelent tanulmányában: „A nők Krétán a társadalmi élet fő szereplői, központi szerepük van a vallási szertartásokon, ott pompáznak az ünnepélyeken elegáns frizuráikkal, a mellet szabadon hagyó kacér kabátkákban, hullámozó harangszoknyákban, de aktívan részt vesznek a sportéletben, még a veszélyes bikajátékokon is. Krétán egyébként a kultuszban túlnyomó az istennők szerepe, a férfiistenek mellékesnek látszanak mellettük. Talán régi, matriarchálisabb korok öröksége az, ami a vallásban is megjelenik, és elősegíti a krétai nők szabadabb helyzetét, más körülmények közt, új formákban is?”⁽¹¹⁰⁾

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 59 -

Az ősi állapot jegyei tehát Hérodotosz idején leginkább Lükiában maradtak meg. L. H. Morgan említi, hogy ebben az időben a lükiak már hellenizálódtak, s szerinte még a krétai időkből fennállott izoláltságuk lehet a magyarázat a késői korig megőrzött nőági leszármaztatásra ⁽¹¹¹⁾.

Az írásos és tárgyi bizonyítékok mellett az amazónokról szóló történetek is e vidék nőuralmi rendszerét sejtetik, hiszen Hippolüté és Pentheszileia harcos törzsei szintén kisázsiaiak.

Bachofen a gynaikokratia vizsgálatának szempontjából döntő fontosságot tulajdonít a Bellérophontész-mítosznak.

A korinthuszi király Lükiába kerülése előtt Tirünszben tartzkodott Proitosz király vendégszeretettel élvezve. Proitosz feleségének, Anteiának (más források szerint Szteneboia) megtetszett az ifjú, de Bellérophontész nem akart visszaélni a vendégjoggal és elutasította a közeledését. Ebben a vonatkozásban is a korinthuszi héroszt látja a bázeli szerző a lükiak anyajog megteremtőjének. A hetairizmus vereséget szenved, Bellérophontész a házassági kötelék szentségének képviselőjeként jelenik meg ⁽¹¹²⁾. (A „hetairizmus” szakkifejezést Bachofen vezette be, s azzal, hogy értelmezését a miszticizmus-szimbólizmus területére vitte, kivívta Friedrich Engels és követői bírálatát.) ⁽¹¹³⁾ Anteia bevádolta bosszúvágyában a vendéget férjénél, hogy erőszakot akart elkövetni rajta, aki elküldte a hőst apósához, Iobátész királyhoz Lükiába halálos ítéletet tartalmazó táblácskával. A hérosz Pégászosz nevű csodalovának segítségével sorra legyőzte vesztére küldött ellenségeit: a kígyó-kecskeoroszlánfejű Khimairát, a szolümosziakat, az amazónokat, végül a lesből támadó legjobb lükiak harcosokat. Iobátész most már belátta próbálkozásai reménytelenségét, és inkább rokoni kapcsolatba lépett vele, feleségül adta hozzá a leányát. A hérosz nagy királyságot örökölt. Később viszont az istenek elfordultak tőle. Pégászosz lovával az Olümposzra akart felrepülni, hogy behatoljon a halhatatlanok tanácsába. A lovát azonban megvadították, Bellérophontész földre zuhant, és emberkerülő nyomorék lett ⁽¹¹⁴⁾.

A Bellérophontész-mítoszhoz tartozik egy olyan epizód is, amely csak Plutarkhosz. „De mulierum virtutibus” című művéből ismerhető meg. A termékeny író a héraikleiai Nümphisz azóta elveszett könyvéről tájékoztat. Bachofen idézi: „Egyszer egy vaddisznó dülta Héraikleia környékét, állatot és termést pusztítva, amíg csak Bellérophontész le nem terítette. De amikor a hős semmiféle köszönetet nem kapott jótettért, elátkozta a xanthosziakat (vagyis a lükiakait), s Poszeidóntól kikönyörögte, hogy az összes termőföld sőt ontson.” ⁽¹¹⁵⁾ Így minden tönkrement, keserű lett a talaj. A nők kérésétől meghatódva, a korinthuszi hős Poszeidón közbenjárásával véget vetett a pusztításnak ⁽¹¹⁶⁾.

Ugyancsak Plutarkhosz említi egy másik verziót is. Itt szintén legyőzte Bellérophontész az ellenséges támadókat, beleértve az amazónokat is, de Iobátész továbbra sem hagyott fel ármánykodásaival, ezért a tenger urához imádkozott, hogy tegye sivárrá a vidéket. Távozásakor a tenger elöntötte a síkságot. A férfiak hiába kérelték a héroszt, hajthatatlan maradt. „De mikor a nők fellebbentve ingecskéiket eléje járultak, szemérmességéből visszafordult, s a tengervíz is visszatért medrébe, ahogyan beszélük.” ⁽¹¹⁷⁾

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 60 -

Ezekből a történetekből, valamint a „férfigyűlölő” amazónok legyőzetéséből származtatja Bachofen a lükiai anyajog megteremtését, amelyben a szélsőséges, kizárólagos nőuralom megsemmisül, de a maga nemi rendeltetésének visszaadott nő prioritást élvez a férfivel szemben. A férfijog kettős harcában így félsiker születik. Ezen hagyományok alapján Bellérophontészt a lükiai anyajog megalkotójának tartják. A svájci szerző szerint a nemek harca eredményeképpen Bellérophontész és Poszeidón megkísérelte az apajog győzelmének kivívását, de végül behódolt a termékenység szimbóluma, illetőleg a „szélesmellű” Földanya előtt. Véleményem szerint ezzel a teóriával szemben jelentős kétségek merülnek fel. Már a mítosz eredetével kapcsolatosan is érzékelhető a nagyfokú bizonytalanság. Plutarkhosz által említett Nümphiszről és erről az epizódról más antik szerzők nem tudósítanak. Kerényi Károly is hallgat erről a Mitológiájában. Maga Plutarkhosz sincs teljesen meggyőződve ennek a hagyománynak a valódiságáról: „E történet, mely állítólag Lükiaiban esett meg, fölöttébb hasonlít ugyan holmi meséhez, mégis régi mítoszon alapul.”⁽¹¹⁸⁾

Másrészt Bellérophontész amazónok feletti győzelme és a lükiai nőkkel szembeni visszakozása között önkényesnek tűnik az összefüggés. Számomra az sem egyértelmű, hogy az a kímélet, amelyet a korinthuszi a nők iránt tanúsított, tényleges behódolást, alávetettséget jelent. Nekem természetesebbnek tetszik, hogy ugyanarról a könyörületességről van szó, melyet például Coriolanus történetéből ismerünk. A két szituáció erősen hasonlít egymásra. Xanthoszt, csakúgy mint Rómát az adott helyzetben végveszély fenyegette. Mindkét hős engesztelhetetlen maradt a férfiak kérésére, de nem állhattak ellen az asszonyok könyörgésének. De ugyanígy említhettem volna az előbbieken tárgyalt Meleagrosz esetét is.

Meggyőzőbb a mítosz más részeinek elemzése: Bellérophontész azért nem tudott Pegaszoszán az Olümposzra emelkedni, mert lényének fizikai alapja a tellurikus víz és a földet körülburkoló, nedvességet biztosító levegő, s ezért a női principiumot megtestesítő földnek és általános értelemben vett anyagnak marad alárendeltje. Vele ellentétben Héraklész és Dionüszosz, mint a női primátus ellenségei felemelkednek az Olümposzra, s ez szimbolizálja a férfi principiumot hordozó testetlen, anyagtalan Fény, Nap győzelmét a tellurikus anyajog fölött. Ezek a jelképek magyarázzák a bellérophontészi lükiai anyajog és a héraklészi hellén apajog kialakulását⁽¹¹⁹⁾. Itt meg kell említeni egy hagyományt, amely szerint Héraklész Hippolüté amazón királynőtől elvett kétfokú fejszét kijelölt úrnőjének, Omphalénak, a lüd királynénak ajándékozta⁽¹²⁰⁾. Bachofen ezt a forrást is műveinek egy későbbi fejezetében⁽¹²¹⁾ ugyanúgy értelmezi, mint Bellérophontész esetében: „A nemek szerepe felcserélődni látszik... A harcias férfigyűlölő lány legyőzője az aphroditéi asszony rabszolgája lesz... Héraklész megtöri a nő uralmát, majd maga is meghajlik ez uralom előtt... megtörte a régi nőuralom amazoni elfajulását, és egy érzéki-aphroditéi természetű nőuralmat hívott életre.” A helyzet így meglehetősen bonyolult. Ilyen nyomatékosan hangsúlyozott elmélet hatására hajlanék arra a következtetésre, miszerint ha Bellérophontész a lükiai anyajog megteremtője, úgy Héraklész a lüdiai anyajogé. Bachofen

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 61 -

viszont nem vesz fontolóra ilyen lehetőséget, hanem a fentebb említett okok alapján Héraklést a patriarchátus megalkotójává emeli. Így számomra egyetlen értelmezés látszik elfogadhatónak: Alkméné és Zeusz fiának ontogenezise egybeesik a társadalom fejlődésének bachofeni tanításával.

Az a szokás, ami a női jogrendű társadalmakban kialakult, miszerint az örökösök nem saját, hanem nővéreik gyermekeire hagyják (erről tudósít Hérodotosz, Sztrabón, Nikolaosz Damaszkénosz forrására támaszkodva Sztobaiosz és a modern kutatók egész sora), Bachofen szerint a Bellérophontész-mítoszban úgy nyilvánul meg, hogy Anteia vélt sérelmét nem férjének, Proitosznak kell megtorolnia, hanem fivérének, Iobatesznek, mivel ő az anyaméhen keresztül való kapcsolatában közelebbi rokonságban áll a sértetthez ⁽¹²²⁾. Ez azonban „műhiba”: a mítoszok egyértelműen Iobatesz leányának tüntetik fel Anteia--Szteneboiát, s nem hűgának.

Bellérophontész lükiai királyságának öröklése szintén a matriarchális gyakorlatot igazolja. Leánya, Laodameia követte őt az uralkodásban, s őtöle Szarpédón vette át a hatalmat, kizárva ezzel nagybátyjait, Bellérophontész fiait az öröklésből.

Nagy jelentőséget tulajdonít a nagy svájci felfedező a következő homéroszi soroknak:

„Mint a falomb ivadéka, olyan csak az embereké is.
Földre teríti a lombot a szél, de kizöldül az erdő,
sarjaszt más levelet, ha a szép kikelet beköszöntött:
így sarjad meg enyész ivadéka az emberi nemnek.” ⁽¹²³⁾

Ezek a szavak Glaukosz lükiai király (Bellérophontész dédunokája) szájából hangzottak el, mikor a trójai síkságon ellenséggként akadt össze az argoszi Tüdeidész Diomédésszel, aki a származása felől érdeklődött. A fenti idézetből Bachofen szintén az anyajog megnyilvánulását látja, megerősítve azzal a körülménnyel, hogy egy lükiai férfitől származik: „A falevelek nem egymásból keletkeznek, hanem mind egyaránt a törzsből. Nem a falevél a falevél nemzője, hanem minden falevél közös nemzője a törzs. Ugyanígy van az ember nemzedéknél is az anyajog szemlélete szerint. Ebben a tekintetben ugyanis az apának semmi más szerepe nincs, mint a magvetőnek, aki magot hint a barázdába, és eltűnik ismét. A magzat az anyai anyaghoz tartozik, amely magába hordozta, napvilágra szülte és most táplálja. Ez az anya azonban mindig ugyanaz, végső soron a föld, amelynek szerepét a földi nő tölti be anyák és lányaik hosszú láncolatában. Ahogy a falevelek nem egymásból erednek, hanem az anyag ősejéből, Poseidón Phytalmiastól (termesztő, tenyésztő), vagy Genesiosztól (nemző), az élet törzséből.” ⁽¹²⁴⁾

Ez az elemzés korántsem arat osztatlan egyetértést; Trencsényi-Waldapfel szerint a homéroszi idézet ilyen értelmezést nem tesz lehetővé, és Bachofen teóriáját a fantáziák birodalmába utalja, hangsúlyozva, hogy a költő mindig a patrilineáris vonalat érvényesítette ⁽¹²⁵⁾.

A lükiai tradíciók alapján a szakírók közül viszonylag többen elfogadják Bachofen művét, legalábbis abban a vonatkozásban, hogy ebben a térségben maternitás uralkodott. Erre a

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 62 -

következtetésre jut G. Thomson is: Lükia földje – ellentétben az ősi indoeurópai társadalmakkal vagy Homérosz „olümposzi társadalmával” – matrilineáris volt mind örökösödés, mind leszármazás tekintetében ⁽¹²⁶⁾.

Az amazónok

„Réges-régen történt, hogy szküthák földjén olyan korszak köszöntött be, amikor nem voltak királyok, és asszonyok ragadták magukhoz a kormányzás gyepelőjét; ezek a nők kitűntek bátorságukkal és testi erejükkel. E népeknél ugyanis az asszonyok is részt vesznek a harci gyakorlatokban, akárcsak a férfiak, és bátor tettekben sem maradnak el a férfiak mögött, miért is e kiváló asszonyok sok csodás dolgot vittek végbe, mégpedig nemcsak a szkütháknál, hanem a szomszédos perzsáknál is.” ⁽¹²⁷⁾

A további vizsgálódások legígéretesebb témájául kétségtelenül az amazónokról szóló tradíciók kínálóznak. Több lényeges elemről már volt szó. A félelmes női harcosok társadalma élén a királynő állt. A pontoszi Thermódon folyó mentén laktak. A szomszédos népek férfiival csak a gyermekáldás kedvéért érintkeztek. A lányokat felnevelték, a fiúkat visszaadták apáiknak (bizonyos források szerint megölték). Jobb mellüket levágták vagy elégették, hogy eredményesen harcolhassanak. Ősüknek árész hadistent tartották. Mindezek az adatok megértetik velünk, miért nevezte Bachofen őket a szélsőséges, kizárólagos, férfigyűlő nőuralom megtestesítőinek.

Nemcsak Belléréphontész ellen harcoltak, máskor is fegyveres konfliktusokba keveredtek a görögséggel. Válogatott csapata élén először Héraklész érkezett földjükre, hogy a műkénei Eurüsztheusz király parancsára megszerezze Hippolüté királynő övét. Az egymás iránti tisztelet békés megoldással kecsegtetett, de Héra istennő ármánykodása megghiúsította a megegyezést. Azt híresztelte a harcos asszonynép körében, hogy az idegenek a királynő elrablása végett jöttek. A kibontakozó ellenségeskedésben az amazónok vereséget szenvedtek, Héraklész megölte Hippolütét és övét magához vette. Fegyvertársai is részesültek a hadizsákmányból. Az athéni Thészeusz Antiopét kapta jutalmul, és ezért Attikának egy amazón invázióval kellett szembenéznie. A támadók számos athéni középületet tartottak megszállva, mikor seregüket Thészeusz vezérletével sikeresen hátba támadták és bekerítették. (Az elrabolt Antiopé egyébként régi társnői ellen küzdött.) Szorult helyzetükben az amazónok leghelyesebb megoldás gyanánt a békekötést választották.

Bachofen ebből a történetből az alábbi következtetésre jut:

1. Az amazónok hősi nagyságukba belefáradva leteszik a fegyvert. Az ellenséges viszony baráti szövetségben oldódik fel, és természetellenes férfigyilkosi érzületük – ami nem más, mint elfajulás, a női lényük elfojtása – megszűnik, és helyébe a természetes hivatásuk lép. (Ugyanez játszódott le előbb személyesen Antiopében is.)
2. „Thészeusz tehát ugyanaz Attika számára, ami Bellérophontész Lükiában. Győzelmet arat az amazónok fölött, akik szíves-örömezt térnek át a házasságra.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 63 -

De Thészeusz még magasabbra hág, mint a korintoszi-lükiai hős. Nemcsak az amazónok alkonya fűződik nevéhez, de a házasságon belüli nőuralomé is. Ő tökéletesen magára öltötte a fény-természetet, apollóni tisztaságban jelenik meg. Második Héraklész, s ezen a néven is tisztelik. A Thészeusz-ünnepek egyben Héraklész-ünnepek, ahogy Philokhórosz Plutarkhosz Thészeuszában tudósít erről. Akárcsak Héraklész, ő is legyőzi a poklot, s megcsalja Aidóneusz sötét tellurikus hatalmát. Akárcsak amaz, ő is a halálnak áldozatul esők övezetén felül áll, és a leendő teremtményeként, s az örök naphatalom övezetébe, a létező világba emelkedik.” (128)

3. Az attiak és az amazónok harca nyitja meg Athén történetét. Thészeuszék győzelmének kiemelkedő jelentőséget tulajdonítottak. Hérodotosz, Pauszaniász, Lükophrón és mások (a svájci szerző utalása) az egész görög törzsrokonság jötevéjévé minősíti az athéni hőseket.

Bachofen teljességgel elfogadja az athéni forrásokat, felhasználja e tárgyban rendkívül hálás témának bizonyuló képzőművészeti alkotásokat, melyek szemet szűrően propagandisztikus célzatúak. E szerzők szerint nem is Héraklész, hanem Thészeusz győzte le Hippolütét (más Héraklész-diadalt is Thészeuszra ruháztak, egyéb torzításokról nem is beszélve). Az amazónok attikai offenzívájáról Athén hatalommá emelkedésétől, az i. e. VI.–V. századtól vannak források. Szerintük ez az esemény Ázsia és Európa összecsapásának első fejezete volt. (Következett: a trójai, majd a perzsa háború.) Az a körülmény, hogy nem eredeti mítoszból van szó, csökkenti Bachofen erre épülő magyarázatának ilyen irányú értelmezhetőségét.

A teljesség kedvéért meg kell említeni az amazónok és az egyesült akháj csapatok ütközetét a trójai háború tizedik évében. A szorongatott Trója segítségére Pentheszileia királynő vezetésével érkező fegyveres női sereg komoly veszteségeket okozott a görögöknek, míg Akhilleusz hősiességgel meg nem fordította a küzdelem kimenetelét. A királynő elesett, harcosnői békéhez folyamodtak és eltűntek.

A mítoszok világán kívül több ókori néprajzi leírás szolgáltat adalékokat ahhoz, hogy Lükian kívül, más térségekben, a fegyverek hatalmán nyugvó matriarchális rend uralkodott. A Hippokratésznek tulajdonított orvosi értekezés azt mondja, hogy a sauromata nők lovon járnak, íjból lövik ki nyilaikat, lóról hajigálják gerelyüket és háborúskodnak. Mindezt csak leánykorukban teszik, de nem is lépnek addig házasságra, amíg három ellenséget meg nem ölnek (129). A Szküláxnak (i. e. IV. század) tulajdonított „Periplosz” („Körülhajózás”) a sauromatákat olyan népnek nevezi, amelyet asszonyok kormányoznak (130). A sauromatákra vonatkozó forrásokat megerősíti Nikolaosz Damaszkénosz is (i. e. I. – i. sz. I. század) (131). Diodórosz (i. e. I. század) többször utal arra, hogy nők részt vesznek hadivállalkozásokban. A szkütháknál az asszonyok semmivel sem maradnak el a férfiak mögött bátorság dolgában, sőt némely korokban a legbátrabb nők kormányozták ezt a népet. Az aitiopsz nők fegyvert hordanak, és kötelesek bizonyos ideig

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 64 -

katonai szolgálatot teljesíteni. A gall nők is híresek bátorságukról⁽¹³²⁾. Pomponius Mela (i. sz. I. század) leírása szerint az ixamatáknál a nők éppúgy nem mentesek a katonai szolgálat alól, mint a férfiak. Míg a férfiak gyalog harcolnak és íjjal lönek, a nők lovas csatarendben szállnak ütközetbe, de nem fegyvert, hanem hurkokat használnak, amelyekkel az ellenséget elkapják. Amíg ellenséget nem öltek, megtartják szüzességüket⁽¹³³⁾. Plutarkhosz (i. sz. 50-125) a keltákról azt írja, hogy a nők is részt vesznek a háború és béke kérdésének megvitatásában, sőt a nők egyengetik el a törzsek közötti nézeteltéréseket⁽¹³⁴⁾.

Kiegészítés és összegzés

Az anyajog problematikáját igyekeztem minél inkább a görög mitológia aspektusából megközelíteni, régészeti, néprajzi, etimológiai adatokat épp csak érintőlegesen említettem vagy figyelmen kívül hagytam. Azokat a mítoszokat válogattam ki (terjedelmi okok miatt), amelyek a matriarchátus múltjának szempontjából számomra a leginkább meggyőzőek, de több olyan történet maradt, amelyek feltétlenül említést érdemelnek, anélkül, hogy részletesen elemezném őket.

A kései források (Athénaiosz, Justinus) azt állítják, hogy Athénban a házasság intézményét Kekropsz vezette be; korábban a promiszkuitás volt jellemző. Ehhez kapcsolódik Varro egyik elbeszélése, amely Augustinus művében maradt ránk⁽¹³⁵⁾. Athénban azt a dilemmát kellett megoldani, hogy a város Pallasz Athénéről vagy Poszeidónról nevezzék-e el. A nyilvános szavazáson a nők az előbbire, a férfiak az utóbbira szavaztak, és ez egy voksnyi előnyt eredményezett a nők javára. Poszeidón haragjában víz alá juttatta az athéniak összes földjét. Az isten kiengesztelésének ára az asszonyok eddigi jogainak elvesztése volt: ettől fogva nem szavazhattak, gyermekeik nem viselhették az anyák nevét, nevüket többé nem hozhatták összefüggésbe az istennővel.

Sajnos adós maradtam Médeia alakjának, szerepének elemzésével. A kolkiszi királylány lényegesen egyedülálló a maga nemében. Megtalálható benne mind a beavatottakra jellemző varázslatos chthonikus Hékaté-erő, mind az erinnüsi bosszúvágy, mind az amazónszerű harcosság, mind a szerelemhez, anyasághoz való természetes vonzódás.

Részletesebb kitérőt érdemelne a Danaidák és a lemnoszi nők története. A Danaidák apjuk, Danaosz vezetésével szemben álltak unokatestvéreikkel, Aigüptosz fiaival, akik akár erőszakkal is feleségül kívánták venni őket. Danaoszék hiába menekültek kérőik elől, a fiúk nem tágítottak. Erre Danaosz látszólag belement a nagy menyegzőbe, de lányaival a nászéjszakán legyilkoltatta a vőlegényeket. Hüpermnésztra volt az egyetlen, aki megszegte az atyai parancsot, és az aphroditéi utat követte. Apjával és nővéreivel szembeni hűtlenségéért bíróság előtt kellett felelnie, ahol maga a szerelem istennője vállalta a lány védelmét – eredményesen. A régi és az új törvények harca ez is, akár az Oresztész-per, és a régi világ ismét vereséget szenved.

A Lemnosz-sziget asszonyai hasonló hajlamokkal voltak megáldva, mint az amazónok, vagy a Danaidák, ezért Aphrodité kellemetlen szagot bocsátott rájuk. A férfiak emiatt kerülték őket. A nők összeesküvést szőttek, és kiirtották a férfiakat a szigeten. Később,

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 65 -

amikor az Argonauták Iaszón vezetésével partra szálltak Lemnoszon, barátságosan fogadták őket, sőt egybekeltek velük, és ezzel kiengesztelték Aphroditét. A történet alapja feltehetően az új apollóni világ térhódítása a régebbi rendszerű Lemnoszon.

Azok alapján, amit mindeddig leírtam, nem lehet kétséges, hogy magam is elfogadom az ősi társadalomra vonatkozó nőközpontú elméletet. Természetesen nem állítom, hogy a rendelkezésünkre álló adatok megdönthetetlen bizonyítékok, de a ránk maradt számos mítosz meggyőzőbb számomra, mint azok az etnográfiai kutatások, amelyek az anyagi leszármaztatást vagy a matrilokális települést mutatják be, mivel ezek nem járnak együtt szükségszerűen a maternitással.

Nagy hatást gyakorolt rám Bachofen fejlődéstörténeti elgondolása. Eszerint a családi és társadalmi hagyományok három történetfokozatból állnak, melyekhez különböző metafizikai rendszerek kapcsolódnak:

1. A hetairizmus, a korlátlan szabad(os)ság korszaka a szerelemben, az anyaföld, az anyatermészet kultusza. A svájci tudós ezt Aphrodité nevével fémjelzi, de szerintem hozzátehetjük Gaia és az Erinnüszök nevét is.
2. A gynaikokratia, a földművelés, a holdkultusz, a nőjogú házasság korszaka, amit Déméter szimbolizál (úgy gondolom: a Moirák virágkora is).
3. A paternitás, a fényes nap, a fiatal istenek korszaka, melyet Dionüszosz és Apollón előretörése jellemez.

Az „Anyajog” szerzőjének azt a gondolatát általában nem fogadja el a szakmai kritika, hogy az anyák egykor szinte korlátlan hatalommal rendelkeztek a társadalomban. Valóban nemigen bizonyítható ilyen túlzott mérvű dominancia, de erősen valószínűsíthető a nők bizonyos vezető szerepe a neolitikus földművelő kultúrák korában a Földközi-tenger keleti térségének egyes területein.

* A kézirat alapja a szombathelyi BDTF-ben, 1991-ben leadott szakdolgozatom.

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban – [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 66 -

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Aiszhülosz (1962a): Eumeniszek. ford. Devecseri Gábor. Európa, Budapest..
- [2.] Aiszhülosz (1962b): Heten Théba ellen. ford. Jánosy István. Európa, Budapest..
- [3.] Aiszhülosz (1962c): A leláncolt Prométheusz ford. Trencsényi-Waldapfel Imre. Európa, Budapest..
- [4.] Apollodórosz (1977): Mitológia. ford. Horváth Judit. Európa, Budapest..
- [5.] Arisztotelész (1969): Politika. ford. Szabó Miklós. Budapest, Gondolat.
- [6.] Bachofen, Johann J. (1978): Az anyajog. ford. Kárpáty Csilla, Mohay András, Ürögdi Györgyné. Budapest, Gondolat.
- [7.] Bodin, Jean (1756): Les six livres de la République; ou Traité du gouvernement. – Lyon, Chez Jean-Baptiste Duplain.
- [8.] Buck, Charles D. (1933): Comperative Grammar of Greek and Latin. – Chicago, The University of Chicago Press.
- [9.] Catullus, C Valerius (1938): Carmina LXIV. költemény. ford.: Devecseri Gábor, Budapest, Officina.
- [10.] Chadwick H. Munro (1912): The Heroic Age. – Cambridge, Cambridge University Press.
- [11.] Childe, V. Gordon (1927): Dawn of European Civilization. – London, Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd.
- [12.] Cook, Arthur B. (1925): Zeus. Vol. 2: God of the Dark Sky. Thunder and Lightning. – Cambridge: Cambridge University Press.
- [13.] Cornford, F M. (1913): From Religion to Philosophy. – London.
- [14.] Damaszkénosz, Nikolaosz (2011): Töredékek. – Trans. Édith Parmentier, Francesca Prometea Barone. Paris, Les Belles Lettres.
- [15.] Diodórosz (1939): The Library of History. – Trans. Ch. Oldfather.
- [16.] Engels, Friedrich (1949): A család, állam, magántulajdon eredete. ford. Ernest Untermann. Budapest, Szikra
- [17.] Euripidész (1961a): Alkésztisz. In Euripidész válogatott drámái. ford. Devecseri Gábor. Magyar Helikon, Budapest.
- [18.] Euripidész (1961b): Íphigeneia a tauruszok között. In Euripidész válogatott drámái. ford. Devecseri Gábor. Magyar Helikon, Budapest.
- [19.] Fourier, Ch. (1977): A négy mozgás és az általános rendeltetések elmélete. ford. Lázár Guy. Budapest, Gondolat.
- [20.] Glotz, G. (1925): Aegean Civilization. – Trans. Translator: M. R. Dobie and E. M. Riley. New York, Alfred A. Knopf.
- [21.] Hahn István (1980): Istenek és népek. – Budapest, Minerva
- [22.] Herakleidész Pontikosz (2008): De rebus publ. fr. Trans. Peter Stork, Jan van Ophuijsen, and Susan Prince. – The Rutgers University Studies in Classical Humanities series.
- [23.] Heraclitus (1954): The Cosmic Fragments. – Szerk. G. S. Kirk. Cambridge University Press.
- [24.] Hérodotosz (1989): A görög-perzsa háború. ford. Muraközi Gyula. Európa, Budapest..
- [25.] Hésziodosz (1974): Istenek születése. Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- [26.] Hobbes, Thomas (1970): Leviáthán. Ford. Vámosi Pál. Magyar Helikon.
- [27.] Homérosz (1960a): Iliász Ford. Devecseri Gábor. -- Magyar Helikon, Budapest.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 67 -

- [28.] Homérosz (1960b): Odüsszeia Ford. Devecseri Gábor. -- Magyar Helikon, Budapest.
- [29.] Homérosz (1960c): Himnuszok. Ford. Devecseri Gábor. -- Magyar Helikon, Budapest.
- [30.] Hyginus, C Julius: (1867) Fabulae. – Trans. C H. Oldfather. Marizius Smidt, Jena.
- [31.] Hyginus, C Julius: (1960) Poetica Astronomica -- Trans. Mary A Grant. Lawrence.
- [32.] Jánosy István. (1960): Megjegyzések – Sztészikhorosz: Töredékek. In: Széphajú Khariszok tánca. – Európa, Budapest.
- [33.] Kallimakhosz (1976): Kallimakhosz himnuszai; Himnusz Artemiszhez. – Helikon, Budapest.
- [34.] Kerényi Károly (1977): Görög mitológia. – Gondolat, Szeged.
- [35.] Koszven M. O. (1950): Matriarchátus. – Budapest, Hungária Könyvkiadó.
- [36.] Lafitau J. F (1983): Moeurs des sauvages américains, comparés aux mœurs des premiers temps, 2: kötet. – François Maspéro, Paris.
- [37.] Lukács József (1979): Az istenek útjai. – Budapest, Kossuth.
- [38.] Marett, R. R. (1927): Antropology. – London, Williams and Norgate Ltd.
- [39.] Morgan, Lewis H. (1961): Az ősi társadalom. ford. Bónis György, Bodrogi Tibor. – Budapest, Gondolat
- [40.] Ovidius Naso, P. (1975): Átváltozások. ford. Devecseri G. M. Helikon.
- [41.] Ovidius Naso, P. (1986): Fasti. ford.: Gaál László. Helikon.
- [42.] Pauszaniász (1898): The Description of Greece. ford. J. G. Frazer. London.
- [43.] Pecz Vilmos (1904): Ókori lexikon. – Budapest, Franklin-Társulat.
- [44.] Pindaros (1929a): Isztmoszi ódák. ford. Csengery János. – In Pindaros Budapest, Globus Nyomdai Műintézet R-T. MTA Classica-Philologiai Bizottsága
- [45.] Pindaros (1929b): Olümpiai ódák. – In: Pindaros, Budapest, Globus Nyomdai Műintézet R-T. – MTA Classica-Philologiai Bizottsága
- [46.] Platón (1984a): Állam; A pamphüliai ér látomása. In: Platón összes művei I-III. ford.: Szabó Miklós. Európa, Budapest..
- [47.] Platón (1984b): Törvények. – In: Platón összes művei I-III. Ford. Kövendi Dénes. Európa, Budapest..
- [48.] Polgár Iván (1899): Aescylos Eumenidesze – Értekezés. Budapest.
- [49.] Ritoók Zsigmond (1984): „A fiatal istenek győzelme.” – In: A görög kultúra aranykora, Budapest, Gondolat.
- [50.] Röhl, K. L. (1986): Az amazónok lázadása. ford.: Szilágyi Tibor. – Budapest, Kossuth.
- [51.] Szabó Árpád (é. n.): Mágia és vallás. – Budapest, Új könyvtár.
- [52.] Sarkady János (1990): A monogám család kialakulása. – História, 12 (4):26-28.
- [53.] Szophoklész (1979a): Aiasz. – In: Szophoklész drámái, ford. Kerényi Grácia Európa, Budapest..
- [54.] Szophoklész (1979b): Élektra. – In: Szophoklész drámái, ford. Devecseri Gábor. Európa, Budapest.
- [55.] Sztészikhorosz (1960): „Töredékek.” In: Széphajú Khariszok tánca. ford. Jánosy István és Kálnoky László. Európa, Budapest..
- [56.] Sztobaios (1913): Florilegium (Szemelvényes gyűjtemény). ford. Kerényi Károly. Budapest, Franklin-Társulat.
- [57.] Sztrabón (1977): Geographika. ford. dr. Földy József. Budapest, Gondolat.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 68 -

- [58.] Thomson, George (1958): Aiszkülös és Athén. Ford. V. Meller Ágnes. – Budapest, Gondolat.
- [59.] Trencsényi Waldapfel Imre (1958): Trencsényi: Előszó; Aiszkülös drámái. – Európa, Budapest..
- [60.] Trencsényi Waldapfel Imre (1981): Vallástörténeti tanulmányok. – Budapest, Akadémiai Kiadó.
- [61.] Vergilius, P. (1962): Aeneis. Ford. Lakatos István. – Európa, Budapest..

Absztrakt. Az antik szerzők néprajzi leírásaikban a különböző népeknél uralkodó matriarchális vagy matrilineáris rendszert mutatják be. A források az anyaági származtatásról, öröklődésről tudósítanak, tehát általános a nők domináns társadalmi helyzete, de legalábbis az egyenjogúság, néhol pedig az asszonyok politikai és/vagy katonai hegemóniája jellemző. A görög mitológia egészén belül e kérdés vizsgálatához döntő jelentőségű a mükénei Oresztész anyagyilkosság, a thébai-argoszi mondanakör egyik hőse, Alkmaion sorsa, a kalüdoni Meleagrosz története, tehát az Erinnüszökről, valamint a Moirákról kialakult hit. Bachofen, az Anyajog szerzője szerint az anyák egykor szinte korlátlan hatalommal rendelkeztek a társadalomban. Ezt a szakmai kritika nem fogadja el, mert nem látják bizonyíthatónak, hogy az ilyen mérvű dominanciát, de a fentebb említett mítoszok alapján erősen valószínűsíthető a nők bizonyos vezető szerepe a neolitikus földművelő kultúrák korában a Földközi-tenger keleti térségének egyes területein.

APPENDIX

- 1 Homérosz (1960b), IX. 112., 115.
- 2 Platón (1984b), III. 680b.
- 3 Arisztotelész (1969), II.
- 4 Bodin (1756), I. 1., 2., VI. 5.
- 5 Hobbes (1970).
- 6 Lafitau (1983).
- 7 Fourier (1977).
- 7a Homérosz (1960c), XXX., 1., 4.
- 8 Orphikus hümnoszok, 7. 3. [Hivatkozás: (Pecz, 1904), 218.]
- 9 Hésziodosz (1974), 211–225.
- 10 Orphikus hümnoszok, fragm. [Hivatkozás: (Pecz, 1904) 117., 118.]
- 11 Homérosz (1960a) XIV. 260.
- 12 Kerényi (1977), 21.
- 13 Hésziodosz (1974), 116–154.
- 13a Homérosz (1960a), XIV. 256–261.
- 14 Thomson (1958), 65.
- 15 Hésziodosz (1974), 361.
- 16 ld. 11.
- 17 Hésziodosz (1974), 210–222., 904.; Aiszkülös: (1962a) 745., 876.
- 18 Hésziodosz (1974), 821.
- 19 Hésziodosz (1974), 626., 884–885.
- 20 Aiszkülös (1962c), 209–210.
- 21 Ovidius (1986), I. 674–675.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 69 -

- 22 Ovidius (1986), IV. 191.
 23 Hahn (1980).
 24 Hésziodosz (1974), 361.
 25 Homérosz (1960b), V. 185.
 26 Hésziodosz (1974), 411–452.
 27 Aiszkülosz (1962c), 516.
 28 Platón: (1984a), 620e.
 29 Pauszaniasz: (1898), 10. XXIV. 4.
 30 Az idézet: Homérosz (1960a), XVI. 433–434. Ezenkívül ld.: VIII. 69–70.; XVI. 435–457.; XXII. 209–210.; Hérodotosz: (1977), I. 91.; Platón (1984a) X. 617c–d.
 31 Aiszkülosz (1962c), 511–518. Hyginus (1960), II. 15.
 32 Aiszkülosz (1962a), 723–724, 728. Euripidész (1961a), 9., 34.; Apollodórosz (1977), I. 9., 13.
 33 Apollodórosz (1977), I. 6. 2.
 34 Apollodórosz (1977), I. 6. 3.
 35 Hyginus (1867), 277.
 36 Pindarosz: fr. 30. [Hivatkozás: Kerényi (1977), 71.]
 37 Catullus (1938), LXIV. költemény, 149.
 38 Pindarosz: (1929b), I.
 39 Kallimakhosz (1976), 22.
 40 Homérosz (1960a), IX. 411–417.
 41 Apollodórosz (1977), I. 8. 2.; Hyginus (1867), 171.
 42 Homérosz (1960a), XV. 188–195.
 43 Hésziodosz (1974), 203–204.
 44 Aiszkülosz (1962a), 332., 392.
 45 Homérosz (1960a), IX. 529–547.; Apollodórosz (1977), I. 8. 2–3.; Ovidius 1975, VIII. 260–444.; Diodórosz (1939), IV. 48.; Kallimakhosz (1976), 216–220.
 46 Thomson (1958), 56.
 47 Pindarosz: (1929b), VIII. 4.; Pauszaniasz (1898), 5. XV. 5.: „As you go to the place where the chariots start, you pass an alter, the inscription on wich declares that it belongs to the Guide of Fate. This is clearly a surname of Zeus, who knows the affairs of men, all that the Fates grant them, and all that they refuse.” 8. XXXVII. 1.: „...On the way to the temple there is a Colonnade on the right with reliefs in white marble on the wall. The first relief represents the Fates and Zeus, surnamed Guide Fate;...” 10. XXIV. 4. „in tthe temple there is an alter of Poseidon, because the possession of the oldest oracle was shared by Poseidon. There are also images of two Fates; but instead of third Fate there stand beside them an image of Zeus, Guide of Fate, and image Of Apollo, Guide Fate.”
 48 Pauszaniasz (1898), I. 1. XL. 4. : „...Over the head of Zeus are Seasons and Fates; and itis plain to all that Destiny obeys Zeus alone, and that Zeus orders the Seasons aright.”
 49 Lukács (1979).
 50 Thomson (1958), 58.; Cornford (1913), 27.: The word used for this act by Aescylos is remain, to „dispense „ – the word from wich Nomos, Law, is derived Zeus was doing precisely the office a lawgiver, nomothetes, one who estabilishes nomoi!...The nomoi of a state are

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 70 -

its written constitution – a thing sacrosanct, to be touched or altered only with the gravest precaution.”

- 51 Aiszküloz (1962a), 381–398.
 52 Hésziodosz (1974), 154–186.; Apollodórosz (1977), I. 1. 4.
 53 Homérosz (1960a), XIX. 259–261.
 54 Homérosz (1960b), II. 130–136.
 55 Homérosz (1960b), XVII. 475.
 56 Vergilius (1962), VI. 601–607.
 57 Homérosz (1960a), XV. 199–204.
 58 Homérosz (1960a), IX. 447–452.
 59 Homérosz (1960a), XI. 279–280.
 60 Homérosz (1960a), XI. 279–280.
 61 Pindarosz (1929b), II. 3.; Aiszküloz (1962b), 70., 723–725., 785–791., 884–886., 894–895., 697.
 62 Homérosz (1960a), XIX. 545.; Apollodórosz (1977), I. 8. 4.; Pauszanasz (1898) 10., XXXI. 4.:
 „The legend of the fire-band, was given by the Fates to Althaea, and Meleager was not to die till the brand was consumed by fire, and how Althaea in a rage burnt it--this legend was first dramatised by Phrynichus, son of Polypradmon, in his play of the Pleuronian Women:
 „For chilly doon
 He did not escape, but a swift flame consumed him
 While the brand was being destroyed by grim mischievous mother.”
- 63 Szabó (é. n.), 51.
 64 Thomson (1958), 55.
 65 Aiszküloz (1962b), 375.; Homérosz (1960b), XI. 323., XV. 247.; Szophoklész (1979b), 836.; Apollodórosz (1977), III. 6., 23.; Pauszanasz (1898) 4., VI. 5., XVII. 7.; Hyginus (1867) 73.
 66 Apollodórosz (1977), III. 7., IV. 5–7.; Pauszanasz (1898) 8., XXIV. 8–10., 9., XLI. 2.
 67 Aiszküloz (1962a), 487.
 68 Aiszküloz (1962a), 591–615.
 69 Aiszküloz (1962a), 641–642.
 70 Aiszküloz (1962a), 658–666.
 71 Aiszküloz (1962a), 736–740.
 72 Szophoklész (1979b), 792–793
 73 Bachofen (1978), 209.
 74 Thomson (1958), 42.
 75 Apollodórosz (1977), II. 8., III. 1–5.
 76 Thomson (1958), 35.
 77 Aiszküloz (1962a), 807–813.
 78 Aiszküloz (1962a), 837–842.
 79 Aiszküloz szerint az Erinnüsök elfogadták Athéné ajánlatát és megbékéltek (1962a, 794.), Euripidész szerint tovább üldözték Oresztészt [Euripidész, (1961b), 79–80., 970–971.]
 80 Apollodórosz (1977), II. 8., 1–4.
 81 Bachofen (1978), 205.
 82 Aiszküloz (1962a), 321–327.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 71 -

- 83 Hésziodosz (1974), 217–223.
 84 Buck (1933), 341.; Chadwick (1912), 359.
 85 Thomson (1958), 56.
 86 Aiszhülosz (1962b), 893.
 87 Aiszhülosz (1962b), 986–989.
 88 Homérosz (1960a), XIX. 86.
 89 Szophoklész (1979a), 1392.
 90 Herakleitosz fr. 94. [Hivatkozás: Thomson (1958), 58.]
 91 Thomson (1958), 58.
 92 Bachofen (1978), 205.
 93 Cook (1925), 2. 1001–1002
 94 Trencsényi (1958), LIV–LVI.
 95 Ritoók (1984), 292.
 96 Ld. 94.
 97 Arisztotelész: (1969), II. 9. 1270a.
 98 Thomson (1958), 198.
 99 Arisztotelész: (1969), V. 4. 1303a.
 100 Marett (1927), 196.: „As long as marriage matilocal--that is to say, allows the wife to remain at home amongst male defenders of her own clan-- she can safely lord it over her stranger husband; and there can scarcely be adultery on her part, since she can always obtain divorce by simply saying, Go! Things grow more complicated when the wife live amongst her husband s people, and, nevertheless, the system of counting descent favours her side of the family and not this.”
 101 Polgár (1899), 18.
 102 Sztészikhorosz (1960), 22.
 103 Jánosy (1960) 6.
 104 Bachofen (1978), 139.
 105 Hérodotosz (1989) I. 73.
 106 Sztrabón (1977), III. 4., 18.; Nikolaosz Damaszkénosz (2011); Herakleidész Pontikosz (2008).; Themisztakorász: Arany könyv. (Hivatkozás: Bachofen (1978), 139–140.)
 107 Glotz (1925), 73.: „The Lycians passed for descendants of Cretan emigrants and were thought to have preserved customs wich were partly of Cretan origin.”, 76., 142.; Childe (1927), 25. ábrák, 26.: „Neolithic Crete may, according to Evens, be regarded as an insular offshoot of an extensive Anatolian.”
 108 Cook (1925) 20., 365., 416. [Hivatkozás: Thomson (1958), 36.]
 109 Thomson (1958), 36.
 110 Sarkady (1990), 26.
 111 Morgan (1961), 267.
 112 Bachofen (1978), 150.
 113 F. Engels (1949), 35. 1. sz. jegyzet.
 114 Homérosz (1960a), VI. 157–203.; Apollodórosz (1977), II. 3., III. 1–2.; Pindarosz: (1929a), VII. 45.
 115 Pauszanasz (1898), 2., XXXII., 1.; Bachofen (1978), 140.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Eörsi: Anyajog a görög mítoszokban - [Maternal right sin greek myths]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.39-72>

- 72 -

- 116 Bachofen (1978), 140–141.
117 Ugyanott.
118 Ugyanott.
119 Bachofen (1978), 142.
120 Plutarkhosz: Moralia, 301 fr. (Hivatkozás: Kerényi Károly: Görög mitológia, 309.)
121 Bachofen (1978), 272.
122 Sztobaiosz (1913) fr. h. gr. 3. 463.; Bachofen (1978), 155.; Hérodotosz: (1989), III. 20.
123 Homérosz (1960a), VI. 145–149.
124 Bachofen (1978), 147.
125 Trencsényi (1981), 74.
126 Thomson (1958), 35.
127 Diodórosz: Bibliotheca [Hivatkozás: Röhl (1986), 14.]
128 Bachofen (1978), 195.
129 Hippokratész: A levegőről, vizekről és helyekről, XV. [Hivatkozás: Koszven (1950), 18.]
130 Szkülix: 70. töredék [Hivatkozás: Koszven (1950), 18.]
131 Nikolaosz Damaszkénosz [Hivatkozás: Koszven (1950), 18.]
132 Diodórosz: Bibl. I. 27. [Hivatkozás: Koszven (1950), 18.]
133 Pomponius Mela: Chronographia I. 114. [Hivatkozás: Koszven (1950), 18.]
134 Plutarkhosz: Moralia, VI., Celtica [Hivatkozás: Koszven (1950), 18.]
135 Aurelius Augustinus: Az isten országáról, XVIII., 9. [Hivatkozás: Bachofen (1978), 182.]

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 39-72.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Nagy: Milton és Dante a szabad akaratról – Milton and Dante on free will

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.73-98>

- 73 -

**MILTON ÉS DANTE A SZABAD AKARATRÓL,
UTALÁSOKKAL MAGYAR RECEPCIÓJUKRA***
[MILTON AND DANTE ON FREE WILL,
WITH REFERENCES TO THEIR HUNGARIAN RECEPTION]

NAGY JÓZSEF

<https://orcid.org/0000-0001-9971-537X>newleviathan@gmail.com

Abstract. In the present paper the author intends to analyze the concept of free will in John Milton's thought, in particular in his *Paradise Lost*, and to compare it with Dante Alighieri's theory on free will, arguing also in favor of the thesis according to which *Paradise Lost* can be considered an early-modern version of Alighieri's *Divine Comedy*, taking in account also the fact that Milton was a Dante-scholar and his main work was deeply inspired by Dante's *Comedy*. In connection to Milton's work are analyzed – among other elements – his animist materialism, his special monism, his relation to Hobbes, and his antitrinitarianism, as foundations of his idea on free will. In connection to Dante's work the author tries to give an insight to his peculiar dualism, to his ideas on free will as expressed in the *Comedy* and in the *Monarchia*. Some aspects of the Hungarian reception of Milton and of Dante are also presented. In the elaboration of his own arguments the author uses the works of some highly ranked scholars.

Keywords: Alighieri, Hobbes, *Divine Comedy*, *Monarchia*, *Paradise Lost*, *Leviathan*, power of judgement, monism, dualism, animist materialism, antitrinitarianism, Neoplatonism, Satan, shadow-body, Briareus, Nimrod, poetry, theology, philosophy, toleration.

Bevezetés

Jelen tanulmányban a szabad akarat fogalmának John Milton-féle koncepcióját kísérlem megvizsgálni az 1674-es *Elveszett Paradicsom* és más írásai alapján, összehasonlítva azt Dante Alighieri szabad akarat-elméletével. Ehhez kapcsolódóan körvonalazom Milton skolasztika-kritikáját és utóbbival összefüggésben antitrinitarizmusát. Amellett is érvelek, hogy az *Elveszett Paradicsom* bizonyos szempontból tekinthető Dante *Isteni Színjátéka* (*Komédiája*) korai-modern változatának, szem előtt tartva, hogy Milton számára Dante főműve alapvető forrás volt. Mindezen túlmenően elsősorban Milton és érintőlegesen Dante magyarországi recepciójának néhány mozzanatát is szemléltetni szeretném.

Milton teológiai koncepciója a szabad akaratról, az üdvözülésről és az elkárhozásról

Milton forrásairól és animista materializmusáról; ambivalens szembenállása Hobbes-szal

Hobbes nominalizmusának hatása Milton munkásságára

John Milton (Dantéhoz hasonlóan) költő-filozófus, legismertebb műve, az *Elveszett Paradicsom* sok más téma mellett az ember szabad akarata gyakorlásának következményeit helyezi előtérbe. Mások mellett Stephen M. Fallon elemzi kimerítően Milton filozófiai

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 73-98.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

forrásait (Descartes, Hobbes, valamint Ralph Cudworth és Henry More Cambridge-i platonisták írásait): műveikből merítve és a kortárs filozófiai-teológiai vitákra is reflektálva fogalmazta meg Milton saját filozófiai (ezen belül szabad akarat-) elméletét az *Elveszett Paradicsom* kidolgozásakor.

Fallon elemzésében fontos mozzanat Milton animista materializmusának hangsúlyozása, mely révén Milton politikaelméletében Hobbes-étől eltérő szabadság-fogalom kap helyet,¹ fenntartva, hogy bár találhatók bizonyos párhuzamok Milton elmélete és egyes patrisztikus szövegek közt, elsősorban a kortárs metafizikai viták jelentősek Milton materializmusa szempontjából.² Fallon rekonstrukciójában bemutatja, hogy az *Elveszett Paradicsom* milyen értelemben reagált a kortárs filozófiai vitákra: például nyilvánvaló, hogy Milton az ördögöket karteziánus és még inkább Hobbes-i antropológiai jegyekkel jeleníti meg, melyek révén ezen ördögök elkerülhetik mind Milton és Hobbes (utóbbi Miltonétól eltérő) sajátos monizmusát, mind Descartes radikális dualizmusát. Mindezzel együtt a miltoni ördögök alapvetően Hobbes materializmusával mutatnak hasonlóságot. A mennyekbeli háborút pedig olyan konfliktusként kell értelmezni, mely valójában Milton vitalista monizmusa és Hobbes mechanista monizmusa közt zajlik: Milton épp epikus költeményében biztosíthatta saját monizmusa győzelmét, mivel másképp e koncepcióját nem tudta volna érvényre juttatni.³

A mortalizmus, mely Milton érett korszakában jellegzetes és elkerülhetetlen velejárója volt materializmusának, még nem volt jelen korai költészetében. A keresztény doktrínáról szóló latin prózai műve,⁴ valamint az *Elveszett Paradicsom* című főműve megírásának időszakában már elutasította a korai költészetére jellemző dualizmust, vagyis ekkor már szembefordult a neoplatonizmussal, mely domináns doktrína volt a Cambridge-i Christ's College-ban, ahol Milton felsőfokú tanulmányait abszolválta.⁵

Milton érett korszakában már bizonyosan nem osztotta a *Comus*-ban⁶ kifejtett platonista nézeteit, de fenntartotta intuitív elméletét a test spiritualizásáról, ill. a lélek materializálásáról, egyfajta nem-platonista és materialista metafizika körvonalazásával.⁷ Az *Areopagitica*-ban⁸ világosan látható, hogy Milton azon időszakban (a elme-test kapcsolattal összefüggésben) milyen irányban mozdult el: mint írja, a testben, amikor a vér friss, a szellemek tiszták és élénkek, és nem pusztán az életfunkciók, hanem a racionális gondolkodás szempontjából is.⁹ A galenoszi testi szellemekről van itt szó, melyek a vérben erősödnek/tisztulnak meg, és amelyek a kor felfogásában nem részesei az értelem és az akarat műveleteinek.¹⁰ Minderről költői nyelven az alábbiakat olvashatjuk az *Elveszett Paradicsomban*:

O <i>Adam</i> , one Almighty is, from whom All things proceed, and up to him return, If not deprav'd from good, created all Such to perfection, one first matter all, Indu'd with various forms, various degrees	[Oh, <i>Ádám</i>] [e]gy a Mindenható, kiből kiáradt minden dolog, s kihez majd visszatér, ha el nem fajult. Egyetlen őanyagból mind így tökéletesnek létesült más-más formát felöltve, létfokot, vagy élőknel az élet más fokát.
--	---

<p>Of substance, and in things that live, of life; But more refin'd, more spiritous, and pure, As neerer to him plac't or neerer tending Each in thir several active Sphears assignd, Till body up to spirit work, in bounds Proportiond to each kind. So from the root Springs lighter the green stalk, from thence the leaves More aerie, last the bright consummate floure Spirits odorous breathes: flours and thir fruit Mans nourishment, by gradual scale sublim'd To vital Spirits aspire, to animal, To intellectual, give both life and sense, Fanie and understanding, whence the Soule Reason receives, and reason is her being, Discursive, or Intuitive; discourse Is ofttest yours, the latter most is ours, Differing but in degree, of kind the same.</p> <p>(<i>Paradise Lost</i> [Milton 2007/1674], 5.469-5.490)</p>	<p>Valami annál tisztább, szellemibb, minél közelebb Istenhez, vagy épp tör felé a rá kimért szerep szerint, míg szellem[m]é nem küzdi magát a test saját faja határain belül. Gyökérből így a könnyebb szár fakad, szárból a még légibb levél, utóbb a pompás, fénylő virág már illat-lelket lehell; virág s gyümölcse ím az ember étke – fokként vágyik finomulni életté: állattá, értelmi lényé, s származik élet, érzék, képzelet és értelem. Innen nyer észt a lélek, ész lesz a lényege: okosodás s lényegre-látás – ez a mi sajátunk, az tiétek; fokuk szerint elütnek, de lényegükben egyek. [...]</p> <p>(<i>Elveszett Paradicsom</i> [ford. János István]; Milton 1969/1674, 5.469-5.490 [5.481-5.503])¹¹</p>
--	---

Az angol költő-filozófus elméletének megfelelően az anyag normális állapota az élet: „örömmel fosztja meg a lelket különleges státuszától – és [...] természetes halhatatlanságától – a célból, hogy ünnepelje minden [lehetséges] anyag életerejét”,¹² és épp animista materializmusa az, mely lehetővé teszi számára az inkorporealizmus, ill. a mechanisztikus megközelítés kiküszöbölését, t.i. az ilyen megközelítés aláásná a szabad akaratról kialakított elméletét. Egyedi materializmusa fontos kontribúció a XVII. századi metafizikai vitákhoz. Fontos hangsúlyozni, hogy Milton és Hobbes – a politikai és etikai nézeteltéréseik ellenére – ugyanazon az oldalon álltak: osztották azon elméletet miszerint minden létező test (még ha a feltételezett testetlen test érzékelhetetlen is). Hobbes és Milton ugyanazon materialista projekt résztvevői, bár nem értenek egyet minden részletben.¹³ Ami a szabad akarat fogalmára vonatkozó következményeket illeti, Milton animista materializmusa tehát a szabadságnak épp azon aspektusait alapozza meg és teszi relevánssá, melyeket Hobbes tagad.¹⁴

A szabad akarat doktrínájának kiemelt jelentősége Milton filozófiájában.

Reflexiók Milton Skolasztika-kritikájáról, antitrinitarizmusáról és politikai hermeneutikájáról

Milton teológiai előfeltevéseit Willaim Myers elemezte talán a legrészletesebben. Értelmezésében Milton szabad akarat-filozófiájának központi kérdése az alábbiak szerint foglalható össze. Az *Isten mint Actus Purus* skolasztikus tézise elutasításával és antitrinitárius álláspontjával Milton azt hangsúlyozta, hogy a szabadság nem csak egyfajta következménye a keresztény hitnek, hanem annak lényege.¹⁵ Milton elmélete szerint a Fiú élet-áldozata egy az Atyának alárendelt személy működése: bár akaratlagos cselekvés, Milton szerint világos, hogy az áldozatot vállaló személynek fiúi és nem pusztán teremtményi kapcsolata van az Atyával.¹⁶ Milton antitrinitarizmusának megértéséhez kiindulópontként fontos figyelembe venni az 1665-ben – tehát az *Elveszett Paradicsommal* nagyjából egy időben – íródott (bár akkor még nem közölt, jelen írásban más összefüggésben említett) *De Doctrina Christiana* című értekezését. Az I. könyv V. fejezetében, melynek címe „De Filio Dei” („Isten Fiáról”), Milton világossá tette, hogy a Fiú nem egyenlő az Atyával, nem osztozik az Atya örökkévaló voltában és nem is egylényegű az Atyával.¹⁷ És ami Milton álláspontját illeti az antitrinitarianizmus tolerálásával kapcsolatban, ezen álláspont

„végeredményben azon az érven alapul, hogy egy protestáns részéről egy másik protestánst üldözni az önellentmondás egy formája, mivel ez[en üldözés] saját »fő alapelveik« tagadása. Valamelyest kevésbé előre látható módon [Milton] szembeállítja a nem-komformisták angliai üldözését az egyes katolikus országokban a protestáns kisebbségek irányában gyakorolt tolerancia kiterjesztésével: »mivel ha a francia és lengyel protestánsok élvezik mind e szabadságot a pápisták körében [...], annál inkább egy protestáns elvárhatja ezt a protestások körében«”,

bár – mint Dzelzainis jogosan mutat rá – az, amit Milton itt állít, „hamis. Milton 1673-ban tudta [...], hogy a lengyel antitrinitáriusokat igenis üldözték”.¹⁸ Milton bizonyosan tudatában volt e jezsuita-ihletésű intoleranciának Lengyelországban (ahogy annak is tudatában volt, hogy az antitrinitáriusok fenyegetve voltak a protestáns Angliában), mivel minderről olvashatunk az 1657-ben általa írt (részben az 1645 előtti időszak kontextusába helyezett) *Instructions for the Agent to Russia* című munkájában.¹⁹

Az 1657-es *The Humble Petition and Advice* (tehát Anglia második és időben utolsó kodifikált alkotmánya, az 1653-as *Instrument of Government*-et követően) sikert jelentett a vallási konzervatívoknak.

„Habár a 11. paragrafusban körvonalazott *Confession of Faith* »az emberek számára javasolt«, minsem kötelező lett volna, a lelkiismereti szabadságot megtagadta a »pápistáktól és a főpapoktól«, illetve azoktól, akik »hitüket nem annak [azon doktrínáknak] megfelelően gyakorolták, hogy az Isten az Atya, Jézus Krisztus az Ő örök Fia, az igaz Isten, és hogy a Szentlélek, Isten egyenrangú az Atyával és a Fiúval, és egy az örökké áldott Isten«. Azokat sem lehet támogatni [a lelkiismereti szabadság

gyakorlásában], akik »szörnyű istenkáromlásokat [blasphemies] közölnek«. Amennyiben az antitrinitarizmus e tiltása sarkalta Milont, hogy – összegezve vonatkozó gondolatait – megírja a *De Doctrina Christiana*-t, e traktátust az alapvető igazságokkal szemben megfogalmazott ellen-állásfoglalásnak tekinthetjük, még ha nem is volt lehetőség ennek közlésére a Protektorátus alatt. Valóban, a 11. paragrafus valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy Milton kiábránduljon mind Cromwell rezsimjéből, mind annak egyre inkább monarchista irányultságából”.²⁰

Valójában Milton „[már] az 1640-es évek közepén ösztönzést érzett arra, hogy megkérdőjelezze a Szentháromságba vetett ortodox hitet”,²¹ amikor Johann Gerhard *Locorum Theologorum*-ában olvasta a *Catechesis*-címszót.²²

Ami Milton politikai szempontból releváns reflexióit illeti, Myers a Milton által is újrafogalmazott tézis jelentőségét emeli ki, mely szerint Isten Izraelt választotta saját népének: ennek alapján is látható egyfajta politikai optimizmus Milton műveiben, mely szorosan kapcsolódik az emberiségre vonatkozó optimizmusához.

„[Milton] hangsúlyozza, hogy [...] a racionális önkormányzat szükséges, de nem elégséges oka [előfeltétele] a politikai szabadságnak, valamint hogy minden politikai viselkedést szükséges annak [a racionális önkormányzásnak] alávetni. Ő tehát költeményét a restarúciót pártoló hallgatóságának ajánlja fel, bízva abban, hogy köztük olyan olvasókra is talál, akik olvasásukban megfelelően képesek az önkormányzásra (mivel az olvasás is döntés eredménye) a politikai remény fenntartása céljából”.²³

Mint Fabiny Tibor hangsúlyozza (az *Elveszett Paradicsomra* vonatkozólag, az ima egyes aspektusainak fenomenológiai vizsgálata folyamán), Milton felfogásában a *restauráció* [*restoration*] terminus, politikai relevanciáján túl, teológiai jelentést is hordoz.²⁴ Továbbá Milton számára a *részvétel* (teológiai-politikai és vallásos értelemben) a Mennysországhoz ill. a Paradicsomhoz kötődő kulcsfogalom volt, míg a Pokol az a kontextus, melyben akadályozva van a részvétel.

Mindezzel összefüggésben érdemes felidézni Karol Wojtyła (Szent II. János Pál Pápa) *Személy és tett* című művének egyes téziseit. Wojtyła – a társadalmi részvétel tagadásának vonatkozásában – az individualizmus két felfogását különbözteti meg. A radikális individualizmus „izolálja a személyt, akit csak egyénként fog fel, aki önmagára és a saját javára koncentrál”, míg a totalitarizmus (anti-individualizmus) koncepciója szerint, mivel

„az egyén csak a maga javát tartja szem előtt, nem képes arra, hogy kiteljesedjék a »másokkal együtt« cselekvésben és létezésben, nem képes a részvételre, ezért a közjó csak az egyén korlátozása útján juthat érvényre”.²⁵

Mindkét alapelv azonos előfeltevésre támaszkodik, mely szerint az egyénben csak az egyéni jóra való törekvés van meg. Épp ebben áll (a miltoni és ezzel valamelyest analóg módon a Milont ihlető dantei) Sátán álláspontjának logikája, miután elutasítja a Mennysországhoz tartozó részvételt a Fiú magasztalását követően. A részvételtől

való ilyesféle ön-kivonást Wojtyła nyomán *elkerülésnek* nevezhetjük.²⁶ Épp ezen elkerülés vezeti Sátánt az individualizmus, majd a totalitarizmus irányába:

„A Pokol totalitárius társadalom, mely a kölcsönös bizalmatlanság és a karrierizmus hamis individualizmusán alapul, melynek révén [e társadalom bármely tagja részéről] a másik ember annak terminusaiban van észlelve, hogy mit lehet kiváltani benne. [Mindez] [é]pp az ellentétes képe annak, ami a Mennyország autentikus, részvételen alapuló társadalma, amely tehát az autentikus személyi individuáción és önmegsemmisítésen [self-effacement (az ego meghaladásán)] alapul és azt erősíti meg, a felebarát-teremtmények és Isten transzcendens individuációját megelőzően”.²⁷

Sátánnak a miltoni kozmológiában betöltött szerepét²⁸ illetően mások mellett Ravasz László vizsgálódását is figyelembe vehetjük, melynek megfelelően Sátán

„tragikus hős, akinek akarása, értelme, fájdalma, indulatai és szenvedélyei beárnyékolják a mindenséget. A menny világosságában kozmikus árnyékként, a káosz és a pokol sötétségében kékes, rettentő fényképpen úszik az ő lénye, mint egy hősies és tragikus szív reflektorából származó árnyék- és fénykéve, amely rémít, döbönt, szánakozásra indít és felmagasztal”.²⁹

Milton politikai hermeneutikája alapján – mely első látásra Hobbes-iánus vonásokat mutat – Isten az *Elveszett Paradicsomban* radikális értelemben abszolút monarchaként fogható fel, specifikusan a tekintetben, hogy Őt semmilyen törvény nem köti. Milton művében a mód, ahogy Isten gyakorolja a hatalmat, megerősíti radikális abszolutizmusát, és „a fő ok, mely Sátánt arra készíti, hogy fellázadjon, az a Fiú Isten általi önkényes előléptetése”.³⁰ Továbbá

„az, ami meghatározza Istent Ádám viszonylatában, az a törvény. A teljes *Elveszett Paradicsom* középpontjában e törvény áll; a szabad akarat kérdése teljességében ettől függ. Isten nem hághatja át Ádámnál jobban saját elrendelését; különben az *Elveszett Paradicsom* mind politikai, mind pedig teológiai apparátusa összeomlana. [...] A törvények épp úgy szükségesek, mint a gonosz könyvek; előttünk vannak, hogy felkínálják nekünk az áthágás lehetőségét [...], és ily módon ezek paradox alapok, melyekre a tiszta értelmet akarunk szabad gyakorlása révén építjük fel”.³¹

A fentiek mellett fontos megemlíteni, hogy Milton teológiai doktrínáinak és a szabad akaratról kifejtett nézeteinek kidolgozásakor valószínűsíthetően – több más forrás mellett, ideértve Dante munkásságát is – a kálvinista predestináció-tan szigorú értelmezése ellen fellépő arminianus/remonstráns teológia hatása alá került, kiemelten az *Elveszett Paradicsomban* és a *De Doctrina Christiana*-ban körvonalazódó koncepciót illetően.³² Ismert, hogy az 1618. XI. 13 és 1619. V. 9 közt Dortrecht-ben lezajlott protestáns zsinat *végzéseiben* az említett kálvinista tanokat erősítette meg, Jakob Arminius követőinek a kálvinista egyházból való kizárásával. Mint László Emőke rámutat,

„[a]z üdvözítés és kárhóztatás valamely [...] feltételhez kötése [...] fontos szempont a remonstránsok számára. Ez teremti meg a keretét Isten igazságos cselekvésének, s ezért nem lehet a kiválasztás feltétlen. Különösen érzékenyen viszonyultak az elvettetés kérdéséhez, mert ha Isten az embert abszolút módon, az előzőleg elkövetett bűn(eset) tekintetbe vétele nélkül választaná ki a kárhózatra, a legnagyobb igazságtalanságot követné el”.³³

Továbbá

„[a] remonstránsok számára a predestináció krisztológiai alapvetésű definíciójából logikusan következik Krisztus váltságának univerzális volta. Krisztus az eleve elrendelés fundamentuma: Őbenne, Őmiatta és Őáltala választ ki Isten az üdvösségre. [...] Krisztus nélkül nincs kiválasztás. [...] [A] remonstránsok számára magától értetődő, hogy a kiengesztelés teljes és általános. [...] Isten szeretete első renden a bűnös ember felé irányul. Ez Arminiusnál még Isten saját igazsága volt, bár kétségtelenül [követőinél, tehát] a remonstránsoknál is Isten általános szeretete szorosán összekapcsolódik a megváltás elrendelésével. Isten második szeretete már konkrétan a hívők felé fordul”.³⁴

E ponton – az érzékeltetés végett – érdemes felidézni a doktríner (radikális) kálvinisták álláspontjának egy jellegzetes következtetését is (továbbá László Emőke ehhez fűzött észrevételeit), mely következtetés Miltonra szintén ihletően hathatott.

„Arminius ellenfelei [...] nem látnak feszültséget Isten természetén belül. [Szerintük] [n]em Krisztus érdeme teszi lehetővé az üdvösséget, hanem Isten szuverén akarata. Ezért Isten kiválasztó szeretetének nem feltétele a kiengesztelés, sokkal inkább következménye. Ám a szuverenitásnak mint egyetlen oknak a hangsúlyozása azzal járhat, hogy a kiválasztás tana bizonyos szempontból eltávolodik az evangélium lényegétől, Istennek Krisztusban végzett munkájától, és önmagában is megálló [...] a-priori elvé válik. Az ezzel kapcsolatos tanon belüli feszültség a dordrehti atyák teológiai vizsgálatában és a kánonok szövegében is érezhető”.³⁵

Bár a Dortrehti Zsinat a kálvinizmus dogmatikusan értelmezett doktrínáinak átmeneti győzelmével végződött az arminianizmussal szemben, az Arminius-i tanok elősorban John Wesley tevékenységének köszönhetően így is bizonyos fokig tért hódítottak a XVIII. századi Nagy Britanniában (tehát jóval Milton alkotói korszakát követően, mindenesetre érdemes röviden kitérni az arminianizmus e brit utóéletében megfogalmazódó – Milton főművének értelmezése szempontjából is releváns – egyes tételeire).³⁶ A Wesley és Arminius közti szellemi rokonság egyrészt az emberről alkotott felfogásukban, másrészt abban érhető tetten, hogy mindkettő felfogásában

„milyen hatással van a Szentlélek a [keresztségben] újjászületett ember akaratára. Wesley Arminiushoz hasonlóan úgy látta, hogy az ember eredeti teremtettségében képes volt Teremtőjét ismerni, szeretni és Neki engedelmeskedni. [...] [Az eredendő bűn] mindezen képességek teljes elvesztését jelentette, amelyet csak az újjászületésben, Isten

kegyelmének megerősítése által nyerhet vissza [az ember]. Wesley tehát nem tanította az ember természetes szabad akaratát [...]. A kegyelem hatékonyságának hangsúlyozása révén ellenben úgy látta, hogy az a Szentlélek befolyása által felszabadítja az emberi akaratot arra, hogy Isten váltságát elfogadja. Ebben az embernek semmilyen érdeme nincs, a dicsőség egyedül Istené”.³⁷

Az Elveszett Paradicsom mint az Isteni Színháték tovább-fejlesztett, XVII. századi változata?

Néhány előzetes észrevétel Milton és Dante munkásságának összevetéséről

Milton lelkes olvasója volt Alighieri műveinek, így – strukturális és tematikai értelemben – a dantei ihlet alapvető az *Elveszett Paradicsom* szempontjából. Tekinthető-e a *Komédia* az *Elveszett Paradicsom* előzményének?

Péti Miklós kimutatta, hogy Milton túlvilág-látomásában Vergilius *Aeneis*-e és Homérosz *Iliásza* egyaránt kulcs-források, fenntartva, hogy bizonyos esetekben Homérosz szellemisége jelentősebbnek tűnik.³⁸ Mindez fontos Milton és Dante túlvilág-képének összevetése szempontjából is, mivel ismert, hogy Alighieri számára a legfőbb (bár nem kizárólagos) antik források Vergilius *Aeneis*-e, Ovidius *Metamorphoses*-e és Statius *Thébai története*, szem előtt tartva *Pokol* XXVI-ot is, melyben Dante a homéroszi *Odüsszeia* alternatív változatát mutatja be (és fenntartva, hogy – Milontól eltérően – Dante nem ismerhette Homérosz műveit eredeti formájukban).³⁹

Dante szofisztikált dualizmusáról alvilág-konceptiójában, valamint teológiai szabad akarat-elméletéről

Míg Milton sajátos monizmusa (vagyis említett animista materializmusa) bizonyos értelemben megalapozza saját szabad akarat-elméletét, Dante egyedi dualizmusa sokkal bonyolultabban viszonyul saját szabad akarat-konceptiójához. Alighieri esetében úgy is fogalmazhatnánk, hogy szabad akarat-konceptiója a túlvilágra is ki van terjesztve és – következményeit tekintve – alapvetően azon tartományban releváns. Mint Catherine Gimelli Martin fogalmaz, „a szabad akarat problémájának dantei megoldása sokkal misztikusabb, mint amit Milton Istene kínál, habár ez utóbbi is oly »sötétnek tetszik, ám így is vakul / a Menny« [so »dark with excessive bright«], mivel Isten mindenki számára láthatatlan, kivéve Fiát”.⁴⁰

Első látásra Milton nem tette magáévá Dante szabad akarat-konceptióját, fenntartva – ismételjük –, hogy egyébiránt a *Komédia* alap-forrása az *Elveszett Paradicsom*nak. Érdeemes felidézni a (test-lélek) dualista elmélet sajátos változatát, amit Alighieri a *Purgatóriumban* fejt ki, specifikusan a túlvilágban levő lelkekre vonatkozólag, de amely Dante általános értelemben vett dualista felfogását is feltárja. Ez az egyik olyan szöveghelye a *Komédiának*, melyben a szerző – Statius-szereplő révén – elvileg tudományos kérdéseket fejt ki költői nyelven.

<p>79. Quando Lachesis non ha piu del lino, solvesi da la carne, e in virtute ne porta seco e l'umano e 'l divino: 82. l'altre potenze tutte quante mute; memoria, intelligenza e volontade in atto molto piu che prima agute. 85. Senza restarsi, per se stessa cade mirabilmente a l'una de le rive; quivi conosce prima le sue strade. 88. Tosto che loco li la circunscrive, la virtu formativa raggia intorno cosi e quanto ne le membra vive. 91. E come l'aere, quand'e ben piorno, per l'altrui raggio che 'n se si riflette, di diversi color diventa addorno; 94. cosi l'aere vicin quivi si mette e in quella forma ch'e in lui suggella virtualmente l'alma che ristette; 97. e simigliante poi a la fiammella che segue il foco la 'vunque si muta, segue lo spirto sua forma novella. 100. Pero che quindi ha poscia sua paruta, e chiamata ombra; e quindi organa poi ciascun sentire infino a la veduta. 103. Quindi parliamo e quindi ridiam noi; quindi facciam le lagrime e ' sospiri che per lo monte aver sentiti puoi. 106. Secondo che ci affliggono i disiri e li altri affetti, l'ombra si figura; e quest'e la cagion di che tu miri.</p>	<p>79. Amikor Lakheszisznek elfogy a fonala, a lélek eloldódik a testtől, s lehetőségként magával viszi mind az emberit, mind az istenit: 82. minden más képessége néma már, kisugárzik körülötte, de az emlékezés, az értelem és az akarat tevékeny, és még élesebb benne, mint valaha. 85. Késedelem nélkül, és önmagától, az egyik partra hull csodálatos módon; itt megtudja először, mi lesz az útja. 88. Alighogy tér fogja körül, a formáló erő kisugárzik körülötte, úgy és olyan mértékben, mint élő tagjaiban. 91. És ahogyan az eső utáni nedves levegő, a benne tükröződő sugaraktól különbéle színekben pompázik, 94. úgy a körülötte lévő levegő olyan formát ölt, melyet beléje pecsétel lehetőségként az ott álló lélek; 97. majd pedig a lánghoz hasonlóan, mely követi a tüzet, akármerre menjen, kíséri a lelket új alakja. 100. Mivel ettől az alaktól nyeri látható megjelenését, árnyak hívják; s ezután ebből alakítja ki összes érzékét, egészen a látásig. 103. Ezáltal beszélünk, és ezáltal nevetünk; ezáltal könnyezünk és sóhajtozunk, ahogyan hallhattad a hegyen. 106. Ahogyan a vágyak és más érzelmek megérintenek minket, árnyunk aszerint alakul, és ez az oka csodálkozásodnak. (Purgatórium XXV 79-108)⁴¹</p>
---	---

A fő tézis, amit e helyen Dante elsődlegesen Arisztotelész *De Anima*-jának skolasztikus értelmezése alapján fogalmaz meg, az alábbi. Amint az intellektuális lélek egybeolvad a vegetatív és az érzékelő lélekkel, és így e három egy egységes lélekké válik, miután elhagyta a halandó testet, értelemszerűen mind az (isteni) intellektuális, mind az (emberi) vegetatív és érzékelő lélek megmarad. A halál után, míg a lélek emberi része potenciálisan marad meg bennünk, az isteni rész (az intellektuális lélek, mely magában foglalja az emlékezetet, a racionalitást és az akaratot) annak aktuális formájában marad meg. Haláluk pillanatában egyes lelkek az Acherón partján találják magukat, ahonnan a Pokol felé lesznek irányítva, míg más lelkek a Tevere partján találják magukat, ahonnan a Purgatórium és a Paradicsom felé lesznek irányítva. Mindezt követi a magyarázat arról, hogy a lelkeknek lehetnek testi változataik oly módon, hogy fájdalmat érezhetnek, ill. láthatók és hallhatók. A lélekben levő formáló erő, amely létrehozta az élő szervezetek szerveit az embrionális időszakban, tovább működik és kisugározva a térben, mely körülveszi a lelket, jelen esetben egy látszat-testet (árny-testet) alkot. Dante szerint nincs lényeges különbség az élő személyek és a látszat-testek viselkedése közt.⁴²

E ponton időszerű megvizsgálni Dante szabad akarat-elméletét, melyet – mások mellett – Justin Steinberg elemzett részleteiben a közelmúltban, alapvetően jog- és politikafilozófiai megközelítésben,⁴³ külön fejezetben elemezve az arbitrium dantei koncepcióját. A Purgatórium következő sorai kulcsfontosságúak Dante szabad akarat-felfogásának megértéséhez:

<p>139. Non aspettar mio dir piu ne mio cenno; libero, dritto e sano e tuo arbitrio, e fallo fora non fare a suo senno: 142. per ch'io te sovra te corono e mitrio.</p>	<p>139. Ne várj többé sem szavamra, sem intésemre; akaratod szabad, ép és jóra irányul, hiba lenne nem követned: 142. a magad urává koronázlak! <i>(Purgatórium XXVII 139-142)</i>⁴⁴</p>
---	---

Ernst Kantorowicz – az idézett sorokkal kapcsolatban megfogalmazott – tézise szerint a korona, ill. a süveg által (mely császári, ill. pápai szimbólum) Dante abban az értelemben válik szuverénnek, hogy magában foglalja a „király két testét”, meghaladva mind az egyházi, mind a világi intézményeket.⁴⁵ Kantorowicz e dantei sorokat gyakorlatilag a XVII. századi abszolút monarcha leírására alkalmazta (az alkotmányos államról szóló magyarázata egy elemeként), miközben a középkorban sem a pápa, sem a császár nem rendelkezhetett ilyesféle abszolút hatalommal: szuverenitásuk korlátozott volt – sorrend szerint – a kánonjog, ill. a szekuláris jog által, még ha gyakori is volt az átfedés e kettő közt.

Kantorowicz említett értelmezését fejlesztette tovább Albert Russell Ascoli:⁴⁶ konklúziójának megfelelően e koronázási jelenetben Dante elsajátít bizonyos autonóm és szuverén költői-művészeti szubjektivitást, mely révén szabaddá tette magát mind a császártól, mind a pápától, mind a skolasztikus filozófiától. Steinberg (az említett két elemzőhöz képest) további lépést tesz, kijelentve, hogy valójában Dante nem akarta kiküszöbölni a történetileg létező földi intézményeket, hanem – különösen a Purgatórium,

mint a jó kormányzás virtuális képének kidolgozásával – meg akarta mutatni, hogy a két fő intézmény (a császárság és a pápaság) és további, ezekhez kötődő intézmények miképp működhetnek adekvát módon, alapvetően a jog kontinuitásának tézisére alapozva (fenntartva, hogy épp a jog az a társadalmi intézmény, melyen minden további társadalmi intézmény alapul). Dante számára a szabad akarat alapvetően azt jelenti, hogy az akarat mentes a szenvedélyektől, melyek akadályoznák azt a megfelelő döntésekben.⁴⁷ A Monarchia I/XII-ben Alighieri az elmét egyfajta ideális államként mutatja be: ennek alapján az arbitrium (szabad akarat) nem egy szuverén, aki uralja a lelket, hanem egy bíró (ítélőerő), aki (amely) figyelembe veszi az értelem parancsait.⁴⁸ A szabad akarat nem abszolút, hanem erejét épp saját törvény-természetéből meríti, a szabályoknak való alávetettségéből. Dante a szabad akarat alkalmazását is bizonyos korlátok közt fogta fel. Tehát a korlátozott szuverenitás a Purgatórium legutóbb idézett soraiban épp hogy ellentéte a később Bodin és Hobbes által leírt abszolút szuverenitásnak: a Purgatórium csúcán levő személy politikai, pszichológiai és költői értelemben válik szabaddá, az ezen aspektusokban meglevő korlátozásokkal együtt. Dante itt korábbi állapotához képest szabadabbá válik és azon értelemben is gyakorolhatja szabad akaratát, hogy Vergilius (a racionalitás, a birodalom és a jog allegorikus alakjának) szerepe véget ér e ponton, Matelda (a vita activa allegorikus alakja) vezeti Dantét át a Földi Paradicsomon, és végül Beatrice (a filozófia, a teológia, a kinyilatkoztatás és mindenekelőtt a vita contemplativa allegorikus alakja) lesz az, aki Dantét segíti az Égi Paradicsom megértésében.⁴⁹

Briareirosz relevanciája Milton, ill. Dante főművében

Itáliai hatások Milton műveiben

Az *Elveszett Paradicsom* és a *Komédia* közti analógiákat és különbségeket illetően nézzük először ez utóbbiakat, kitérve az e kettő mögötti lehetséges politikafilozófiai motivációkra is. Az *Elveszett Paradicsom*ot jelentős részben egy Milont támadó nyomtatvány ihlette,⁵⁰ melynek célja az volt, hogy a presbiteriánusok jóváhagyják a monarchia restaurálását – Milton egyik célja tehát e nyomtatvány hatásának ellensúlyozása volt egy epikai mű megírása révén. Általánosságban Milton a kormányzat köztársasági formáját támogatta.⁵¹ A Protektorátus, vagyis Oliver Cromwell időszakában (1653 december és 1658 szeptember közt) Milton – talán opportunistá módon – félretette republikánus eszméit, hogy magasztalja Cromwell vezetői szerepét az 1654-es *Defensio Secunda*-ban. Cromwell halálát és az általa irányított Commonwealth feloszlását követően Milton ismét republikánus lett és több írást közölt, melyekben a monarchikus kormányzattal szemben foglalt állást. Alapvetően tehát az *Elveszett Paradicsom* a monarchia kritikáját foglalja magában, és – figyelembe véve a mű egy kulcsfontosságú témáját, a Menny és a Pokol közti háborút – ezen epikus költemény a polgárháborúról is szól.

Dante fő politikai traktátusa a már említett latin nyelvű *Monarchia* (melyet feltehetően 1312-1313-ban írt, de bejezése akár 1321-ig is tarthatott). A *Monarchia*-ban vázolta fel politikai-teológiai programját, melynek számos elemét fogalmazza meg költői formában a *Komédiában*. A *Monarchia* két legfontosabb témája a következő. Az Egyház (a pápa) és az

Császárság (a császár) egymással párhuzamosan működnek az emberiség üdvözülése végett, a császár tevékenységének célja az emberiség földi üdvözülése – mely magában foglalja az emberi képességek maximális kibontakozásának lehetőségét és az ember szabad akaratának érvényesülését –, az Egyház az emberiség mennyei üdvözülésén munkálkodik. Továbbá – Alighieri szerint – szükséges egy európai világbirodalom létrehozása (szintén az emberiség üdvözülése végett) a jövőbeli konfliktusok elkerülése, tehát a béke fenntartása érdekében. Az ember valódi célja a *vita contemplativa*, melynek elérése a *vita activa* legteljesebb és legmélyebb megélésén keresztül lehetséges. Dante teológiai költeményében saját üdvtörténetét írja meg: mélységeiben megismeri a Pokol és a Purgatórium bűneit (melyek mind a *vita activa* negatív aspektusaihoz kötődnek), hogy eljusson Isten kontemplációjáig (vagyis a *vita contemplativa* legmagasabb szintjére) az Égi Paradicsomban.

Az *Elveszett Paradicsom* fő témája a *bűnbeesés*, míg a *Komédia* tehát a Dante/Emberiség bűnbeesését követő *üdvözülés-történet*. További jelentős különbség a két mű közt, hogy bár Dante és Milton elképzelt világmindensége igen hasonló architektonikájú, valójában nagyon is különböző világban élnek: Dante ptolemaioszi, míg Milton proto-kopernikuszi világgéppel rendelkezik.⁵²

E jelentős különbségek ellenére számos tematikai analógia van a *Komédia* és az *Elveszett Paradicsom* közt. George F. Butler valósította meg az egyik legjobb komparatív elemzését e két műnek. Butler is hangsúlyozza, hogy Milton forrásként használta a *Komédiát* és ez több szinten tetten érhető. Milton ismerte Statius *Thébai történetét*, Briareós, valamint Tüdeusz mítoszát, akárcsak ezek dantei adaptációját.⁵³ Butler hivatkozik Ronald Martinez-re, aki meggyőzően érvelt amellett, hogy Théba városának irodalmi leírása *modellje volt* Dis pokolbeli városának mind architektonikai, mind virtuális-földrajzi értelemben. És bár Statius ókori klasszikus szerző volt, Dante mint titokban megtértet jelenítette meg,⁵⁴ és épp Statius az, aki Vergilius-t és Dantét vezeti a Purgatóriumban.⁵⁵

Milton Cambridge-i tanulmányai során elmélyülten tanulmányozta Dante, Petrarca és más itáliai szerzők műveit (ahogy az Benedetto Buonmattei XVII. sz-i Dante-kutatónak írt leveléből is kiderül). Milton az 1641-es *Of Reformation touching Church Discipline in England*-ban idéz a *Paradicsomból*,⁵⁶ az 1646-ban Henry Lawes-nek (XVII. századi dalszerzőnek) írt levelében pedig a Casella-jelenetre⁵⁷ utal. Milton jól ismerte Alighieri *Monarchia*-ját és *Vita nuova*-ját, könyvtárában megvolt a *Convivio* egy 1529-es kiadása, és vélhetően jól ismerte a *Komédia* 1481-es Cristoforo Landino-féle, valamint 1544-es Alessandro Vellutello-féle kommentárját. *Commonplace book*-jában a *Usury (Uzsora)* bejegyzésben idéz – mások mellett – Bernardino Daniello da Lucca 1568-as kommentárjából.

Briareós-t Dante először a *Pokolban* említi meg,⁵⁸ de ennél lényegesebb márványpadló-domborműként való megjelenítésének leírása a *Purgatóriumban*.⁵⁹ A Dante által adott kép – Briareós, akit Alighieri Luciferhez hasonlít, legyőzve fekszik a földön – nyilvánvalóan forrása a Milton által az *Elveszett Paradicsomban* leírt analóg összehasonlításnak; e dantei kép forrása Tüdeusz és Briareós összevetése, amit Statius fogalmazott meg; Milton természetesen tudatában volt e hasonlításoknak.⁶⁰

Sátánnak Leviatánhoz való hasonlításakor⁶¹ Milton mintha ismét Dantét „idézné” abban az értelemben, hogy bemutatja az Isten elleni lázadás következményeit, valamint a *Thébai történet* dantei értelmezéséből merít ihletet saját Briareós-leírásához. Míg Dante úgy jeleníti meg Briareós-t (Staius-szal analóg módon), mint akit villám sújtott, Milton Briareós-t annak az Olympos isteneivel szemben vívott harca dicsőséges pillanatában ábrázolja, függetlenül attól, hogy sorsa már eldőlt, és hozzá hasonlóan Tüdeusz is (a *Thébai történet* végén) elpusztul. Tehát Milton hasonlatában is Briareós sorsa (mint mindazoké, akik Jupiterrel szembe fordultak) már előre meghatározott volt.⁶² A Briareós-ra vonatkozó pokoli látomást követően azon jelenetnek egy változatát is szemlélteti, melyben Tüdeusz felfalja Melanippos (Danténál: „Menalippo”) agyát: Alighieri leírásában (melyben tehát explicite utal a *Thébai történetre*) Ugolino gróf tébolyodott dühében teszi ugyanezt – az idők végzetéig – Ruggieri érsekkel.⁶³

Martin elemzése alapján is nyilvánvaló, hogy Milton munkásságában alapvetők az itáliai hatások. Martin tézisének megfelelően az *Elveszett Paradicsom* egyfajta szintézise Ariosto *Orlando Furioso*-jának (1532), Tasso *Gerusalemme Liberata*-jának (1581) és Alighieri *Komédiájának* (1321).⁶⁴ Martin külön fejezetet szán Dante és Milton főműveinek összevetésére,⁶⁵ melyben egyebek mellett azt hangsúlyozza, hogy Milton írói mesterfogásai kifejezetten danteiek, pl. az, hogy retorikai bevezetést [proem] használ arra, hogy egy bizonyos tartományból, ill. témából egy másikba vezesse át az olvasót: ilyen eszközzel Homérosz, Vergilius vagy Tasso nem élt. Milton és Dante személyiségében, ill. életrajzában is feltárhatók párhuzamok: műveik megírásának hosszú ideje nehéz körülmények közt, politikai konfliktusaik, hogy mindkettőnek egy-egy égi védnöknő [patroness] ad részleges elégtételt, aki felel az ő imáikra és igazolja azon jogukat, hogy égi dolgokról verseljenek, ugyanakkor imádkozniuk kell, hogy méltók legyenek az ókori és keresztény költők meghaladására, míg mindketten félnek a bukástól és a kudarctól.⁶⁶ Összességében tehát kijelenthető, hogy Milton és Alighieri bűn-, elkárkozás- és üdvözülés-, valamint szabad akarat-koncepciója szoros analógiákat mutat.⁶⁷

Nimród alakja Alighieri, illetve Milton értelmezésében

Fabiny Tibor, felidézve Erich Auerbach figurális tipológia-elméletét Milton és Dante főműveinek összevetésekor, hangsúlyozza: a középkori szövegek exegézisével összefüggésben szem előtt tartandó, hogy „[a] középkori ember különféle képzőművészeti alkotásokon [...] érzekelte azt a narratív egységet, amely egyes ószövetségi személyekben, Ádámokban, Ábrahámokban, Izsákokban, Jákobban Jézus Krisztus előképét, tüposzát, figuráját látta”.⁶⁸ Továbbá, míg Alighieri „az egész teremtett és történelmi világra terjeszti ki a figurális látásmódját, addig a puritán Miltonnál ez szinte kizárólag a Biblia világára korlátozódik. [...] Az időbeliséghez kötött tipológia [...] a protestáns hagyományban fog felerősödni, amint ezt [...] Miltonnál látjuk”,⁶⁹ vagyis az Ószövetség prefiguratív jellege az Újszövetséghez képest, ill. az Újszövetség mint az Ószövetség próféciáinak beteljesülése a *protestantizmus* korában (eltérően Dante korszakától) az időbeliség, a történelem függvényében kap relevanciát. „Miltonnál minden a teremtés konszonanciájára nyúlik

vissza, majd a sátáni lázadás, s az emberi engedetlenség diszharmóniája zakatol végig, majd az »idők teljességében« »betelik az idő«, s egy új történelmi korszak, *sub gratia*, [tehát] a kegyelem alatti kezdődik el, [...] [és] az ítélettel, az új ég és föld teremtésével teljesedik ki”.⁷⁰ Fabiny rámutat továbbá, hogy mind a *Színjáték*, mind az *Elveszett paradicsom* „kiemelten foglalkozik a keresztény hit legnagyobb misztériumával, a megváltás titkával és drámájával”,⁷¹ ennek alapján lehet elemezni többek közt a megváltás tipológiáját e két keresztény eposzban.

Érdeemes megvizsgálni (Fabiny nyomán) Nimród alakjának tipológiáját a *Színjátékban* és az *Elveszett paradicsomban*. A *Pokol XXXI*-ben a *Pokol* 8. és 9. köre közt mutatja meg Vergilius az óriásokat, elsőként Nimródot. Alighieri *A nép nyelvén való ékesszólásrólban (DVE)*⁷² szól a nyelv isteni eredetéről, majd annak összezavarodását köti Nimród személyéhez. Mint Kelemen János is rámutat, Alighieri felfogásában „Nimród bűne az, hogy Babel építésével az emberi munka differenciálódott, s ennek következtében szakadozott szét a nyelv”⁷³ abban az értelemben, hogy minden egyes rész-munkafolyamathoz tartozott egy specifikus nyelv. A *DVE* alapján tehát csak Izrael népe őrizte meg a szent nyelvet, ugyanakkor ennek ellentmond, hogy Danténak azt mondja Ádám a *Paradicsom XXVI* 124-126-ban, hogy az eredendő nyelv (amit tehát Ádám is beszélt) már rég kihalt akkor, amikor Nimród kezdeményezésére elkezdtek építeni Babel tornyát.⁷⁴ Stanley V. Benfell III kutatásaira is támaszkodva hangsúlyozza Fabiny, hogy a nimródi projekt és a dantei projekt közt a lényegi különbség az, hogy míg „Nimród csupán emberi büszkeségből, a kegyelem hiányában akart feljutni Istenig, addig Dante újra és újra leírja, hogy az ő magasba törő szárnyalása Isten indíttatására, az ő jóváhagyásával történik, mert ő [Dante] nem akar Istenhez hasonlóvá lenni”.⁷⁵ Dante tehát tulajdonképp az „új Nimród”, de csak oly módon, ahogy Krisztus az új Ádám. „A Nimród-Dante tipológia tehát [...] ugyanúgy párhuzamosan antitetikus, mint ahogy Pál apostol szerint az Ádám-Krisztus tipológia (Róm 5,14-ben)”.⁷⁶ Az eredendő nyelvről (a héberről) a *DVE*-ben és a *Színjátékban* megfogalmazott két álláspont egymással fennálló ellentéte Fabiny szerint az inkarnáció (testet öltött ige) fogalmával oldható fel. „A teremtés tökéletes, tiszta, isteni és angyali nyelve is »bűnbe esett«; ám ahogyan az embert, úgy a a bábeli nyelvet is a »megromlottba« felülről beépülő, romlaltlan ige (Jn 1,1) [...] teremti újjá, csak Ő adhat életet és értelmet a halott szavaknak”.⁷⁷

Rátérve specifikusan Milton Nimród-értelmezésére,⁷⁸ Fabiny kiemeli a párhuzamot Milton és Luther egyes írásai közt. Luther *Az egyház babiloni fogsága* című iratában a pápa vagyona vágyakozó vadászai miatt magát a pápaságot tekintette „Babel országának és Nimródnak, a nagy vadászok uradalmának» [...]. A *Felelet VIII. Henrik angol királynak* című [...] munkájában [Luther] »Nimród hatalmas zsákmányának« nevezte Krisztus földi helytartójának intézményét”.⁷⁹ Releváns tényező, hogy

„Nimród Mihály [arkangyal] narratívájában jelenik meg, amikor [Mihály] a Paradicsomból már kiűzött Ádámnak megmutatja az emberi történelmet, s azon belül az Istenhez való hűség és hűtlenség panorámáját az *Elveszett paradicsom* 11-12. könyvében. Ez némileg hasonlít ahhoz, amiképp [a] Madách[-féle] *Az ember tragédiájában* Lucifer is

megmutatja ugyanezt Ádámnak. A perspektíva azonban különbözik: Mihály a hit perspektívájából, Lucifer a cinikus tagadás szemüvegén láttatja ugyanazt. Miltonnál a bűnbeesés után – minden további bukás ellenére – a történelem ciklikusan (szövetség – bukás – új szövetség) ismétlődik”.⁸⁰

Nimród, akinek tevékenysége az 5. könyvben Raphael által elmondott sátáni lázadáshoz hasonlítható, „az istenfélő emberek első nemzedéke közül való, »dölyf-szívű«, »Nagy vadász« [aki] az Éggel dacoló »második hatalmat« (second Sovrantie) kívánt magának, s a Pokol bugarából való szurokból várost, majd egetverő tornyot emelt, hogy elérje az Istent. Az emberek nyelvét megrontja, nem értő szavakat keleszt”,⁸¹ fogalmazta meg Milton, minden bizonnyal dantei ihletből merítve. A „konfúziót teremtő lázadóra az Úr úgy néz, hogy közben nevet”, utal Milton a II. zsoltár VIII. versére, ugyanakkor

„[a] narratívát Ádám feljajdulása szakítja félbe, s közben felidézi, amit az első és a harmadik könyvben Milton, a narrátor elmondott: az ember szabadnak teremtett; a bukás nem isteni kényszerből, hanem saját szabad akaratából történt. Mihály rámutat, hogy az eredendő bűnnel az igazi szabadság elveszett, pedig az igazi szabadság ikerként mindig a józan ésszel párosul”,

amit fontos kiegészíteni azzal, hogy „Milton számára a zsarnokság akkor lesz igazán veszedelmes, amikor a politika a megromlott, mohó egyházzal”⁸² fonódik össze. Itt érdemes felidézni Milton *Commonplace Book*-jának Dantéra vonatkozó megjegyzését:

„»az egyházi és a politikai kormányzat összemosása [...] egyformán romboló hatással van a vallásra és az államra is – ezt mutatja be Dante, a toszkán költő *Purgatorio* című művében, a 16. Cantóban«. Az emberi lelkiismeretre nyomást gyakorol a politikai hatalom az egyház nevében, illetve az egyházzal összefonódott politika törvényeket hoz, hogy saját hitét másokra erőszakolja. Ám Milton szerint az emberi szívre, a lelkiismeretre valójában csak a Lélek hathat és semmi külső kényszer”.⁸³

Dante, ill. Milton Nimród-tipológiájának rövid áttekintését követően kijelenthető, hogy „Dante Nimródot átlényegítette és önmagává tisztította. Dante, akár csak Nimród, maga is felfelé építkezik, s ezáltal Nimród *in bono* [jó változatban] lesz, [...] [így] a költő Isten szemlélésének [*visio Dei*] magasságába száll. Ezzel szemben Milton Nimródja »nem menthető«; a nimród(ok) esszenciája: sohasem azonos önmagával, tipologikusan mindig megsokszorozza [önmagát], újabb és újabb nimródok bukkannak elő, miközben különféle trükkökkel újra és újra a világosság angyalaiként mutatkoznak”.⁸⁴

Milton magyarországi recepciójának néhány kulcsmozzanata

Az Elveszett paradicsom és a Visszanyert paradicsom rövid magyar kiadástörténete

Magyarországi filozófusok, teológusok és kutatók Milton költői nagyságának mély megértése mellett bizonyosan érzékelték Milton szabad akarat-, ill. szabadság-elméletének jelentőségét is. Milton életműve különösen – bár nem kizárólag – protestáns magyar

gondolkodókra gyakorolt komoly hatást, a teológiai és politikai szinten érvényesülő ellenreformáció kontextusában, mindenek előtt a XVIII. században.

Milton XX. századot megelőző magyarországi recepcióját illetően (kiváltképp a XVIII-XIX. századot tekintve) Szigeti Jenő közölt fontos cikket 1970-ben. E cikkben a szerző hangsúlyozza – mások mellett – Bessenyei Sándor (†1809) munkásságának jelentőségét, aki az *Elveszett Paradicsom* és a *Visszanyert Paradicsom* első teljes magyar fordítását valósította meg: ez két kötetben jelent meg 1796-ban (Kassán, Ellinger János kiadásában),⁸⁵ és – egyes negatív kritikák ellenére – sokan napjainkban is e fordítást jelentősebbnek tartják a később Jánosi Gusztáv által készítettől.⁸⁶ Bessenyei fordításának második kiadása 1817-ben, szintén Kassán valósult meg (Otto Wigand gondozásában), azt követte a harmadik és negyedik debreceni kiadás (1866, ill. 1874). Lehetséges, hogy e további kiadások valamilyen módon katalizálták a magyarországi kulturális angломániát. Bessenyei fordításának ötödik kiadása 1911-re datálódik (Békés, Papp József gondozásában): ennek 315. oldalán magyarázat olvasható e kiadás céljáról, mely magyarázat alapján nyilvánvaló, hogy ez egy protestáns vallási közösség pedagógiai céljait szolgálta.⁸⁷ Milton főműve magyar fordítása meghatározott vallási-teológiai célokra való felhasználásának ténye már a XVIII. században világos volt. Szigeti szerint Milton mély hatást gyakorolt a magyarországi protestáns teológiai racionalizmus egyes képviselőire: pl. Gőből Gáspár (1745-1818) és Péczeli József (1750-1792) az *Elveszett Paradicsomban* valamiféle költőivé racionalizált teológiát láthattak, amely – felfogásuk szerint – a pietizmus ellenszereként szolgálhatott.⁸⁸

A jelen tanulmányban már idézett Péti Miklós, Milton XX. századi magyar recepciójára fókuszálva, kiemeli többek közt, hogy az elmúlt háromszáz évben e recepció – bár némi fázis-késéssel és módosulásokkal – nagyrészt a nyugati trendeket követte. Szerb Antal a fasizálódó Európa kapcsán nagyjából azon időszakban fordult Milton munkássága irányába, amikor Nagy Britanniában G. Wilson Knight azt javasolta, hogy – kulturális értelemben – Milton kulcsfontosságúvá kellene, hogy váljon a Brit Birodalom nácizmus elleni harca szempontjából. Így is, amikor Szerb arra a veszélyre hívta fel a figyelmet, hogy Európa barbárságba süllyed, Milton Sátánjának kinyilvánított ön-elégségességét/önelégtelenségét [self-sufficiency] idézte fel („mit számít hol, ha ugyanaz vagyok?”),⁸⁹ mintsem a Fiú haragját az *Elveszett Paradicsom* 6. könyvében (melynek „erővel megtermékenyített lovagja” szolgált modellként Knight számára). Bár Szerb és Knight az *Elveszett Paradicsom* különböző részeire és aspektusaira összpontosított, ráadásul a háborúban egymással ellenséges országokban fejtették ki tevékenységüket, kétségtelenül egy oldalon álltak.⁹⁰

Magyarországon a kommunizmus negyven éve (1948-1988) alatt, mint Péti hangsúlyozza, komoly ellentmondás volt Milton kijelentései és a Miltonról megfogalmazott kijelentések közt. E korszakban a magyarországi Milton-kutatás tudatosan törekedett a nyugati „burzsoá” interpretációs hagyománytól való elhatárolódásra, Milton életművét egyfajta (marxista értelemben vett) „radikalizmus” irányába mozdítva el. A korszak kritikussai számára Milton a „forradalom költője” volt (persze nem abban a kifinomult értelemben, mint pl. Nicholas McDowell 2020-ban közölt *Poet of the revolution: the making of*

John Milton című könyve állítja, hanem a párt-ideológusok diktálta „marxista-leninista” doktrínáknak megfelelően), és valamelyest támaszkodtak brit marxista kritikusokra is, mint pl. Christopher Hill, de mindig a kommunista kulturális elvárásokhoz idomulva. 1956-ot követően Milton életművének „forradalmi” jellegét különböző módokon használták fel a kulturális propaganda céljainak megfelelően, mindig úgy, hogy e jelleg úgymond elfogadható legyen az ideológiailag „felvilágosult” olvasóközönség számára.⁹¹

Példák Milton XX. századi magyar költői, művészi és tudományos recepciójára

Milton II. világháború utáni költői recepcióját illetően mindenképp megemlítendő Faludy György, aki 1956-tól élt kanadai emigrációban. Gazdag életművének része egy három strófából álló invektíva Milton ellen (melynek címe: *John Milton*), melyben tehát kritizálja Milnt mint a Cromwell-féle elnyomó rezsim propagandistáját, alapvetően áruló és megvetendő király-gyilkosnak tartva őt.⁹² Fodor József, aki 1956 után kibékült a kommunista rezsimmel, az 1958-as verseskötetében két olyan verset közölt (*Milton panasza önző és kishitű harcostársai ellen; Milton*), melyekben Milton történeti személyiségét költői önmegjelenítésként és ön-igazolásként használja fel.⁹³ Végül említésre méltó az apolitikus Csorba Győző (költő, műfordító és lapszerkesztő) esete, aki Milton költőien leírt személyén keresztül az idős költő – maga Csorba – nyomorúságát jeleníti meg, *Az öreg Milton* című költeményében: e monologikus drámai műben Csorba a célból idézi fel az *Elveszett paradicsom* fő motívumait (bukás, éden, száműzetés, megváltás), hogy saját reménytelen helyzetére reflektáljon. Csorba e művében tulajdonképp Milton öregedéstől való félelmét gondolja tovább, más olvasatban e mű a kommunizmus hanyatló éveinek allegorikus megfogalmazása.⁹⁴

Péti rámutat: míg Amerikában Milton jelentős referenciának számított a háború utáni liberális eszme kidolgozásában, Magyarországon kulturális hidegháború folyt Milton életműve vonatkozásában. A kulturális harc (Kulturkampf) értelemszerűen maga Milton életművének lényegi része volt, mely kritikai megítélését is nagyban meghatározta. Szem előtt tartandó, hogy a Milton értelmezése és értékelése nyomán kibontakozott konfliktus bizonyos értelemben jótékony hatású volt, mivel vitát generált a miltoni életművel kapcsolatban egy olyan rendszerben, amelynek alapvető célkitűzése volt a hivatalostól eltérő álláspontok elnyomása.⁹⁵

A II. világháborút követő időszakban a magyarországi Milton-recepcióban, egyebek mellett Sámson alakjának (*Milton Samson Agonistes* című művének főszereplője, mely mű 1671-ben, a *Visszanyert Paradicsommal* egyidőben jelent meg) értelmezésével összefüggésben kiemelendő Szenczi Miklós⁹⁶ és Lutter Tibor⁹⁷ munkássága. Péti Miklós – már idézett, Milton II. világháború utáni magyarországi recepciójára fókuszáló – könyve függelékében közli az *Elveszett Paradicsom* Jánosy István-féle 1969-es magyar fordítását, valamint ennek Péti által megvalósított angolra „vissza-fordítását”. E magyar fordítás felhasználásával valósult meg – maga Jánosy István, valamint Kazimir Károly munkája révén – az *Elveszett Paradicsom* színpadi adaptációja: a darab premierje 1970 július 7-én volt a budapesti Körszínházban. A bemutatót korlátozott számú, vegyes kritikai fogadtatású

további előadás követte. Érdeemes megjegyezni, hogy a Körszínházban (melynek működését sok tekintetben egyfajta avantgárd és újító szellem hatotta át) Dante *Isteni Színjátékának* néhány kulcs-jelenetét is színpadra adaptálta az említett Kazimir 1968-ban, és ezen előadások egyikét filmre is vette az MTV.⁹⁸

Záró megjegyzések

Milton főműve magyarországi recepciójának részleges vizsgálatát követően mindenképp fontos hangsúlyozni, hogy az *Elveszett Paradicsom* legjelentősebb magyar fordítása a XIX. század végétől a XX. század majdnem egészében (tehát Jánosy István fordítását megelőzően) Jánosi Gusztávé volt.⁹⁹ Madách Imre 1861-es *Az ember tragédiája* című teológiai drámáját – melyben központi jelentőségű a szabad akarat problémája – magyar elemzők jellemzően társították Hegel, ill. Vico történetfilozófiájával,¹⁰⁰ Dante *Isteni Színjátékával*,¹⁰¹ valamint legújabban Ágoston *De Civitate Dei*-ével.¹⁰² Madách mesterművével összefüggésben e komparatív vizsgálódások legitimek, ugyanakkor megállapítható, hogy *Az ember tragédiája* egyik fő (ihlető) forrása bizonyosan az *Elveszett Paradicsom* volt,¹⁰³ és ennek figyelembe vétele a híres magyar teológiai dráma további lehetséges interpretációit teszi lehetővé, mely interpretációknak mindenképp fontos referenciáját kell képezze Milton szabad akarat-elmélete is.

Köszönetnyilvánítás. Köszönetem fejezem ki Fabiny Tibornak, Klima Gyulának és Péti Miklósnak nélkülözhetetlen segítségükért.

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Achinstein, Sh., Sauer, E. (eds.) (2007): Introduction. In: Milton and Toleration. – Oxford Academic, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199295937.003.0001>
- [2.] Alighieri, D. (1965 [1962]): Dante összes művei = DÖM (szerk. Kardos T.). – Magyar Helikon, Budapest.
- [3.] Alighieri, D. (2019): Komédia I. Pokol. Kommentár (szerk. Kelemen J.). – ELTE Eötvös Kiadó, ELTE BTK, Budapest.
- [4.] Alighieri, D. (2022): Komédia II. Purgatórium. Kommentár (szerk. Kelemen J, Nagy J.). ELTE Eötvös Kiadó, ELTE BTK, Budapest.
- [5.] Ascoli, A. R. (2008): Dante and the making of the modern author. – Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511485718>
- [6.] Bodnár, D. (2018): *Elveszett Paradicsom*. John Milton eposzának filmforgatókönyve. – Szent István Társulat, Budapest.
- [7.] Butler, G.F. (2006): The Fall of Tydeus and the Failure of Satan. Statius' Thebaid, Dante's Commedia, and Milton's Paradise Lost. – Comparative Literature Studies, 43(1-2): 134-152. <https://doi.org/10.2307/25659508>
- [8.] Csantavéri, J. (2022): Szerepek és színek: két Pokol-adaptáció a Kádár-korszakban. In: Dante emlékkönyv 2021, Szegedi Egyetemi K., Szeged.
- [9.] Dante emlékkönyv 2021 (szerk. Draskóczy E., Mátyus N.) (2022), Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged.
- [10.] Draskóczy E. (2022/A): Alvilágjárások és pokolbeli büntetések. Dante Komédiájának antik és középkori forrásai. – Lazi, Szeged.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 73-98.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.73-98>

- 91 -

- [11.] Draskóczy E. (2022/B): Purgatórium XXVII (magyar parafrázis, kommentár, értelmezés). – In: Alighieri (2022) (pp.357-368).
- [12.] Dzelzainis, M. (2007): Milton and Antitrinitarianism. – In: Achinstein S-, Sauer E. (eds.), Milton and Toleration (pp.171-185).
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199295937.003.0009>
- [13.] Fabiny, T. (2012): „If we pray him”. Varieties of prayer in Milton’s Paradise Lost. – In: Milton through the centuries (pp.137-149).
- [14.] Fabiny, T. (2022): Dante és Milton figurális szimbolizmusa. – In: Dante emlékkönyv 2021 (pp.151-168).
- [15.] Fagg, R. J. (1964): Milton and the doctrine of the Synod of Dort. Arminianism in Christian doctrine and Paradise Lost. – Thesis, Master of Arts, Faculty of Department of English, University of Richmond. <https://scholarship.richmond.edu/masters-theses/215>
- [16.] Fallon, S. M. (1991): Milton among the philosophers. Poetry and materialism in Seventeenth-Century England. – Cornell U.P., Ithaca and London.
- [17.] Fáj, A. (2000): Premessa. – In: Madách, I. La tragedia dell’uomo. Accademia d’Ungheria in Roma, Roma (pp.V-XVIII).
- [18.] Fulton, Th. (2011): Milton and the Cultures of Print [...]. – In: Humanities, May/June, Vol. 32, Nr. 3 <https://www.neh.gov/humanities/2011/mayjune/statement/milton-and-the-cultures-print>
- [19.] Hadfield, A. (2007): Milton and Catholicism. – In: Milton and Toleration (pp.186-199).
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199295937.003.0010>
- [20.] Ittész, G. (2012): The structure of Milton’s universe: the shape and unity of the world in Paradise Lost. – In: Milton through the centuries (pp.34-55).
- [21.] Ittész G., Péti M. (eds.) (2012): Milton through the centuries. – L’Harmattan, Budapest.
- [22.] Kantorowicz, E. (1997 [1957]): The King’s Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology. – Princeton U.P., Princeton.
- [23.] Kelemen, J. (2002): A filozófus Dante. – Atlantisz, Budapest.
- [24.] Kelemen, J. (2022): Purgatórium XXV (magyar parafrázis, kommentár, értelmezés). – In: Alighieri (2022) (pp.328-341).
- [25.] Klima, Gy. (2024): Az ördög incselkedései, avagy az ember tragédiája: Ágoston és Madách történelemfilozófiája. – In: Magyar keresztény gondolkodók az Árpád-kortól napjainkig (szerk. Bíró Csilla, Klima Gyula, Nagy József), Magyarországi Intézet, Budapest (pp.163-174).
- [26.] László, E. (2022): Kiválasztás Krisztusban. Az arminiánus vita teológiai háttere. – KRE, L’Harmattan, Budapest.
- [27.] Liebert, E. (2003): Knowledge and Falling in Milton’s Paradise Lost and Imre Madách’s The Tragedy of Man. – MA-thesis. University of Canterbury, Canterbury
https://ir.canterbury.ac.nz/bitstream/handle/10092/13052/Liebert_thesis.pdf?sequence=1
- [28.] Lutter, T. (1956): John Milton, az angol polgári forradalom költője. – Akadémiai, Budapest.
- [29.] Martin, C.G. (2017): Milton’s Italy. Anglo-Italian Literature, Travel and Religion in Seventeenth-Century England. – Routledge, New York and London.
<https://doi.org/10.4324/9781315617558>

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 73-98.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.73-98>

- 92 -

- [30.] Milton, J. (1890, 1930 [1674]): *Elveszett paradicsom* (ford. Jánosi Gusztáv). – Franklin, Budapest.
- [31.] Milton, J. (1969 [1674]): *Elveszett Paradicsom* (ford. Jánosy István), Budapest, Magyar Helikon, Budapest. <https://www.scribd.com/document/397383636/John-Milton-Az-elveszett-paradicsom-pdf>
- [32.] Milton, J. (1997 [1644]): *Areopagitica* (ed. and Introduction by Nathan Chaney, Casey Noga, Thomas H. Luxon). – The John Milton Reading Room (JMRR) https://milton.host.dartmouth.edu/reading_room/areopagitica/text.shtml
- [33.] Milton, J. (2007 [1674]): *Paradise Lost* (ed. by Barbara K. Lewalski). – Blackwell Publishing, Oxford.
- [34.] *Milton and Toleration* (ed. by Achinstein, Sh., Sauer, E.) (2007). – O.U.P., Oxford.
- [35.] Myers, W. (2019 [1987]): *Milton and free will. An essay in criticism and philosophy.* – Routledge, London and New York. <https://bookshelf.vitalsource.com/reader/books/9780429639333/epubcfi/6/2/%3Bvnd.vst.idref%3Dcover#!/4/2/2%4051:42>.
- [36.] Nagy, J. (2024): *The Freedom of the Will in Milton and Dante.* – *Tenzone: revista de la Asociación Complutense de Dantología*, (23): 159-186. <https://doi.org/10.26034/fr.tenzone.2024.5966>
- [37.] Péter, Á. (2012): *Milton in the Hungarian cultural memory: two case studies.* – In: *Milton through the centuries* (pp.165-187).
- [38.] Péti, M. (2012): *“Conceived altogether in Homer’s spirit”*: Milton’s transformation of an Iliadic type-scene. – In: *Milton through the centuries* (pp.206-218).
- [39.] Péti, M. (2022): *Paradise from behind the Iron Curtain. Reading, translating and staging Milton in Communist Hungary.* – UCL Press, London.
- [40.] Ravasz, L. (1930): *Milton.* In: *Milton* (1930) (pp.iii-xxii). In: *Milton through the centuries.*
- [41.] Sambras, G. (2012): *“Die he or justice must”*: God’s limited monarchy in *Paradise Lost.* – In: *Milton through the centuries* (pp.91-101).
- [42.] Steinberg, J. (2016): *Dante e i confini del diritto.* – Viella, Roma.
- [43.] Szenczi, M. (1975): *Milton, az angol forradalom tükre.* – Gondolat, Budapest.
- [44.] Szigeti, J. (1970): *Milton Elveszett Paradicsoma Magyarországon.* – In: *ITK*, 2: 205-213.
- [45.] Turner, J.G. (2007): *Libertinism and toleration: Milton, Bruno and Aretino.* In: *Milton and Toleration* (pp.107-125). <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199295937.003.0006>
- [46.] Vidmar, A. (1936): *Dante és Madách.* – Pázmány Péter Tudományegyetem Olasz Intézete, Budapest.
- [47.] Wojtyła, K.J. (1991 [1948]): *A hit Keresztes Szent János szerint* (ford. Széll M.). – Szent István Társulat, Budapest.
- [48.] Wojtyła, K.J. (2023 [1969]): *Személy és tett* (ford. Pálfalvi L.). – Vigilia, Budapest.

Absztrakt. Jelen tanulmányban a szerző a szabad akarat fogalmát vizsgálja John Milton elméletében, különös tekintettel az *Elveszett Paradicsomra*, összevetve ezt Dante Alighieri szabad akarat-elméletével, amellyel is érvelve, hogy az *Elveszett Paradicsom* tekinthető Alighieri *Isteni Színhátéka* korai-modern változatának, figyelembe véve, hogy Milton Dante-kutató is volt és főművét mélyen ihlette az *Isteni Színháték*. Milton életművével kapcsolatban – más elemek mellett – vizsgálat tárgya animista materializmusa, sajátos monizmusa, Hobbes-hoz való viszonyulása, végül antitrinitarizmusa, mint a szabad akaratról alkotott

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 73-98.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

Nagy: Milton és Dante a szabad akaratról – Milton and Dante on free will

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.73-98>

- 93 -

felfogásának alapjai. Dante munkásságán belül a szerző bemutatja sajátos dualizmusát, a szabad akaratról alkotott nézeteit a *Színjátékban* és az *Egyeduralomban*. Milton és Dante magyar recepciójának néhány aspektusa is bemutatásra kerül. Érvei kidolgozásában a szerző nagy tekintélyű kutatók munkáira alapoz.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 73-98.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

APPENDIX

* A cikk előzménye: József Nagy: *The Freedom of the Will in Milton and Dante*, in *Tenzzone*, No. 23, 2024, 159-186 (<https://www.revista-tenzone.org/article/view/5966/6072>).

¹ Vö. Fallon (1991): 110.

² Vö. Fallon (1991): 5.

³ Vö. Fallon (1991): 7.

⁴ Milton, *De Doctrina Christiana*: 1665-ben megírt teológiai traktátus, mely 1825-ben került (posztumusz) közlésre.

⁵ Fallon adekvát fogalmazásában Milton animista materializmusa szerint „a lélek mintsem hogy fogoly volna egy ontológiailag idegen testben, a lélek egy a testtel. A lélek és az anyag Milton számára ugyanazon szubsztancia két módozata: a lélek ritkított anyag, az anyag pedig sűrű lélek. Minden dolog, az értelem nélküli tárgyaktól a lelkeken keresztül, ugyanazon szubsztanciának a megnyilvánulásai. Akárcsak Hobbes, Milton megkerülte az elme-test problémát, mely Descartes-ot, Gassendi-t és a platonistákat aggasztotta és mely arra kényszerítette őket, hogy két szubsztancia interakcióját magyarázó bonyolult modelleket konstruáljanak. De míg Hobbes az elmét az anyaggal asszimilálta és a mentális eseményeket mechanisztikusan magyarázta, Milton az anyagot a kortárs elme-fogalmakkal asszimilálta és olyan álláspont irányában mozdult el, melynek megfelelően a testi szubsztancia élő, ön-aktív és szabad”. Fallon (1991): 80-81.

⁶ Milton, *A Masque Presented at Ludlow Castle*, közlési éve: 1637.

⁷ Vö. Fallon (1991): 83.

⁸ 1644-ben – az angol polgárháború csúcspontján – közölt polémikus prózai mű.

⁹ Vö. Milton (1997/1644); idézve in Fallon (1991): 86.

¹⁰ Galénosz (i.sz. 129-216) orvostudományi nézetei vélhetően hatottak Dantéra, akárcsak jóval később és más aspektusok szerint Miltonra is.

¹¹ Az angol idézet pontosított lokalizációja: Milton, J. (2007/1674), 136-137. E sorokkal kapcsolatban is írja Fallon az alábbiakat. Milton, miáltal a *De Doctrina Christiana*-ban újraértelmezi a *pneuma* fogalmát, „a hülemorfizmustól a materializmus irányába mozdul el. Az *Elveszett Paradicsomban* a materialista fordulat Galénosz elméletének egy sajátos változatában jut kifejezésre. Milton a test és lélek, ill. az anyag és szellem közti viszonyt Ráfael Ádámnak tartott előadásában fejt ki, melyben az ember és az angyal közti folytonosságról van szó”. Fallon (1991): 102.

¹² Fallon (1991): 102.

¹³ Mint Fallon hangsúlyozza, „[a]mennyiben [Milton és Hobbes] mindketten egyet is értenek abban, hogy nem létezik olyasmi, hogy testetlen szubsztancia, mégsem értenek egyet a testi szubsztancia természetében. Hobbes úgy szemléli az életet [...], mint lényegileg élettelen anyag-nyalábok összességének mechanikus mozgását; [ezzel szemben] Milton az anyagot alapvetően élőnek tekinti”. Fallon (1991): 107.

¹⁴ Vö. Fallon (1991): 110. A Hobbes és Milton szabadság-fogalma közti megkülönböztetés magában foglalja az alapvetően Hobbes-hoz köthető negatív szabadság-fogalom, valamint a pozitív szabadság-fogalom különbségét, mely utóbbinak egy sajátos változata Milton szabadság-koncepciója.

¹⁵ Vö. Myers (2019), Ch. 1: „Milton and Free Will”.

¹⁶ Vö. Myers (2019): Ch. 1: „Milton and Free Will”.

¹⁷ Vö.: Dzelzainis (2007): 174. Mint írja Dzelzainis, Milton talán legjelentősebb traktátusa az 1673-ban közölt *On true religion*, melyben az angol költő-filozófus „inkább a [katolikusok és protestánsok közti] közös nevező megtalálásában, mintsem a különbségek kiélezésében érdekelt. Amiben minden protestáns egyetért »a fő alapelveket illetően« az, hogy »az igaz vallás kizárólag Isten szava, és nem szabad, hogy hitük belső [implicit] hit legyen, vagyis hogy – habár az Egyház épp így gyakorolja a hitet – a Szentírással szemben vagy annak kifejezett autoritását nélkülözve higgyenek«. A protestáns hívó a Szentírás saját maga (és nem más) általi értelmezésére alapozva dolgozza ki hitét, még akkor is, ha ezen értelmezés végül tévesnek is mutatkozik. A hit tartalma – akár helyes, akár helytelen – kevésbé számít mint az, hogy miképp tette magáévá a hívó. Épp ez

az, mintsem a tévedés foka, ami megkülönbözteti az eretnekséget a tévedéstől [...] [és e nézetnek megfelelően, szigorú értelemben] »a makacs pápista az egyetlen eretnek«, míg a »luteránusok, kálvinisták, anabaptisták, szocinánusok, arminiánusok« legfeljebb tévedéssel vádolhatók”. Dzelzainis (2007): 174 (Miltont idézi Dzelzainis).

¹⁸ Dzelzainis (2007): 175 (Miltont idézi Dzelzainis). Itt fontos megemlíteni, hogy több kutató hangsúlyozza Milton katolikusokkal szembeni intoleranciájának jelentőségét; vö. Hadfield, A. (2007): különösen 189, 195-199, továbbá Achinstein, Sh. – Sauer, E. (2007): különösen 1-2, 8-9; az utóbbi szövegben szerzőpáros a tolerancia és heterodoxia lehetséges összefüggéseit is vizsgálja.

¹⁹ Ezen *Utasítások*nak megfelelően „a küldött, Richard Bradshaw feladata az volt, hogy sürgesse [Moszkóvia] nagyhercegét [a későbbi Alexej-t, Oroszország cáriját], hogy az elfogadja Svédország királyát szövetségesként [míg történetileg az 1650-es és 1660-as években Oroszország mind Lengyelországgal, mind Svédországgal háborúban állt], azon az alapon, hogy ő [a nagyherceg ily módon] »biztosítva volna azzal szemben, hogy az orosz vallást bármiféle erőszakos változtatás vagy újítás érné, mivel – a lengyel pápista királlyal ellentétben – azon protestáns királynak nem alapelve, hogy erőszakot tegyen az emberek tudatán; és hogy a moszkovita [Muscovitish] vallás, mely a görög egyház egy ága, nem különbözik annyira a protestáns vallástól, mint a pápista lengyel, mely utóbbi, ha a lengyel jezsuiták révén beteszi lábát az ő [a nagyherceg] által uralt területre, nagyon is [a vallásgyakorlatra vonatkozó] változtatásokra fog törekedni«. Dzelzainis (2007): 176 (Miltont idézi Dzelzainis; kiemelés tőlem, N.J.).

²⁰ Dzelzainis (2007): 177 (a *The Humble Petition and Advice*-ből Dzelzainis idéz).

²¹ Dzelzainis (2007): 185; ld. még: 176-177.

²² További lehetséges észrevételek Milton antitrinitarizmusáról az alábbiak. A *De Doctrina Christiana*-ban Milton egyik fő teológiai előfeltevése Isten általános elrendelése [General Decree], amely mindenképp „szabad akarat kellett legyen, mivel egy másik cselekvő személy létrehozásának akarata annyit jelent, mint szabadon cselekedni [...]. Ugyanakkor Milton hangsúlyozza, hogy maga ezen aktus nem Isten lényegéből fakadt és [...] ezt azt jelentené, hogy a szabadság Istennek sem lényege [essence]. Nem áll fenn ilyen probléma [...] a trinitárius teológiában, mely lehetővé teszi, hogy úgy gondoljuk el az Atyát, mint aki öröktől fogva akarja a vele egylényegű Fiú szabadságát; a Fiút pedig úgy, mint aki szabadon elhalaszthatja az Atya akaratát; és a Szentlelket pedig úgy [...] hogy e kölcsönösen megsemmisítő egyesülésből indulunk ki, mely az Atya akaratának akadálytalan kifejeződése. Így a hagyományos trinitarizmus implicite ellentmond Kant [az autonómiát az erkölcsi törvényen alapuló cselekvés nélkülözhetetlen előfeltételeként tételező] érvének”; Myers (2019): Ch. 8: „The Law of Freedom” (kiemelés tőlem, N.J.). Amennyiben a szabadság interperszonális, „a trinitárius Isten szabadsága is immanens kell legyen: *pace* [ellentétben] Kant álláspontjával, nem kell, hogy »egy aktuson keresztül kezdődjön«. Mindenesetre Milton számára a szabadság épp azon képességben áll, hogy cselekvéseket időben elkezdjünk, így [...] erre vezethető vissza a hite [meggyőződése], hogy a Fiú nemzedéke nem lett volna szabad, ha [a megfelelő cselekvés] nem időben valósult volna meg. Ennél fogva Milton Istenének szabadsága magántulajdon[a], akárcsak bölcsessége és szentsége”; Myers (2019): Ch. 8: „The Law of Freedom”.

²³ Myers (2019): Ch. 10: „Freedom and History”.

²⁴ Milton „úgy hitt a restauráció valóságában, mint Isten egy új teremtő aktusában. Milton az elbukott olvasó pártján állt, akár tudatában volt ennek, akár nem. Az epikus művében artikulálódó, gazdagon változatos imák – ezek zeneisége [...] és drámaisága – végeredményben egy doxológiai projektet szolgáltak”; Fabiny, T. (2012): 148.

²⁵ Wojtyła (2023): 332, 333.

²⁶ Vö. Wojtyła (2023): 347. A részvétel – Wojtyła teológiai-etikai elméletében is – szorosan kötődik a felelősséghez (ld. Wojtyła [2023]: 204-210). „Kötelesek vagyunk valódi értékéhez illően viszonyulni a tárgyhoz, ezzel együtt legyünk felelősek a tárgyért, tekintettel az értékére [...]: felelősek vagyunk az értékért. [...] [B]enne van már ez a felelősség magában a kötelezettség létrejöttében, s egyúttal belőle következik. A kötelezettség a felelősség feltétele, ugyanakkor a felelősség már jelen van [...] a kötelezettség konstituálódásában”; Wojtyła (2023): 206. Továbbá „a felelősség struktúrája a legszorosabban kapcsolódik az ember cselekvéséhez, a személy

tettehez [...]. A felelősség struktúrája először a személy belső sajátossága, majd a részvétel, a másokkal együttélés és együttműködés elvén »valaki előtt« való felelősség lesz”; Wojtyła (2023): 209. A felelősség nyilvánvalóan szorosan kötődik a (szabad) akarathoz, és e ponton felidézhető, amit Wojtyła a teológiai erényekkel kapcsolatban hangsúlyoz: a hit az értelemhez, a reménység az emlékezethez, a szeretet pedig az akarathoz kapcsolódik; vö. Wojtyła (1991): 71. A teológiai erények egyben eszközök, „melyek közvetítésével a lélek három képessége – az értelem, [az] emlékezet és az akarat – »közelítik meg a tökéletességet«, azaz kapcsolatba lépnek Istennel”; Wojtyła (1991): 137.

²⁷ Myers (2019): Ch. 10: „Freedom and History”.

²⁸ Alább néhány megfontolandó megállapítás Milton kozmológiájáról: „a mennyország, a pokol és a kozmosz lényegében egymástól független kozmológiai tartományok. A tér köztük nem üres, hanem azt a káosz tölti ki. [A pokol] [m]int kozmológiai tartomány nagyobb érdeklődést váltott ki a kutatók körében, mint a mennyország, és Milton monizmusa áll a kritikai [irodalomtudományi] figyelem középpontjában. [...] A káosz tehát része Isten létének, amit ő szabadon választott, nem azért, hogy azt elrendezze, hanem amit mindazonáltal alávethet egy további, jövőbeli kreatív aktusnak”. Ittész (2012): 37.

²⁹ Ravasz (2012/1930): 178.

³⁰ Sambras (2012): 94.

³¹ Sambras (2012): 100-101.

³² Az arminianus tanok Miltonra gyakorolt, feltételezhető hatása az alábbi munkában volt részletes vizsgálat tárgya: Fagg, R.J. (1964).

³³ László (2022): 135.

³⁴ László (2022): 136.

³⁵ László (2022): 142.

³⁶ Vö. László (2022): 148-149.

³⁷ László (2022): 150-151.

³⁸ Vö. Péti (2012): 210-216.

³⁹ Alighieri forrásainak korunkban talán legalaposabb vizsgálatát foglalja magában Draskóczy Eszter könyve: Draskóczy (2022/A).

⁴⁰ Martin (2017): 255 (Martin az *Elveszett Paradicsomból* idéz: PL 3.380 [Milton 2007/1674; Milton 1969/1674]).

⁴¹ Kelemen (2022): magyar parafrázis, 332-334.

⁴² Vö. Kelemen (2022): kommentár (79-104.s.), 332-334.

⁴³ Steinberg (2016).

⁴⁴ Draskóczy (2022/B): magyar parafrázis, 364.

⁴⁵ Vö. Kantorowicz (1997/1957).

⁴⁶ Vö. Ascoli (2008).

⁴⁷ Vö. Steinberg (2016): 70-73.

⁴⁸ „[A]z ítélet közbülső fok a felfogás és a megkívánás között. Mert a dolgokat először felfogjuk, majd miután megértettük, jónak vagy rossznak ítéljük, és végül az ítélelhezó vagy megkívánja, vagy kerüli őket. Tehát, ha az ítélet [ítélőerő] elindítója a megkívánásnak, és az [a megkívánás] semmi módon nem előzheti meg, akkor az ítélet nyilvánvalóan szabad”. Alighieri (1965): *Az egyeduralom*, in: *DÖM*, 415 [460-466].

⁴⁹ Vö. Steinberg (2016): 74-77; 100-106.

⁵⁰ *Proclamation for Calling in, and Suppressing of Two Books by John Milton* (13/VIII/1660). Erre vonatkozólag ld. Fulton (2011).

⁵¹ Mindenekelőtt a *The Tenure of King and Magistrates* című műve 1649-es és 1650-es változatában.

⁵² Vö. Martin (2017): 251.

⁵³ Vö. Butler (2006): 142-143.

⁵⁴ Vö. *Purgatórium* XXII 64-93 (különösen 73), in: Alighieri (2022): 293-294.

⁵⁵ Vö. *Purgatórium* XXI-XXV, in: Alighieri (2022): 279-341.

⁵⁶ Vö. *Paradicsom* XX 55-60, in: *DÖM*: 899. E tercinák a császárság székhelyének Bizáncba való áthelyezéséről, valamint arról szólnak, hogy bár a konstantinuszi adomány jó szándékkal valósult meg (Dante szerint),

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 73-98.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu/> • ISSN 2939-8398 (Online)

következményei katasztrofálisak voltak, mivel épp ezen (Dante által valósnak vélt) adományozás okán uralkodott el az Egyházban a kapzsiság és a korrupció.

⁵⁷ Vö. *Purgatórium* II 76-117, in: Alighieri (2022): 37-39.

⁵⁸ Vö. *Pokol* XXXI 97-99, in: Alighieri (2019): 456.

⁵⁹ Vö. *Purgatórium* XII 25-33, in: Alighieri (2022): 164.

⁶⁰ Vö. Butler (2006): 144.

⁶¹ Vö. Milton (2007/1674): I. Könyv, 27-722. sorok, különösen 200-202. sorok, 17.

⁶² Vö. Butler (2006): 144.

⁶³ Vö. *Pokol* XXXII 125-132, in: Alighieri (2019): 472-473; vö. Butler (2006): 144-145.

⁶⁴ Vö. Martin (2017): 241-249. A Martin által említett itáliai szerzőkhöz lehet sorolni Pietro Aretino-t és Giordano Bruno-t, kiknek műveiből Milton sokat merített saját tolerancia-elmélete megfogalmazásakor. Vö. Turner (2007): 107-125.

⁶⁵ Vö. Martin (2017): 249-261.

⁶⁶ Vö. Martin (2017): 251.

⁶⁷ Vö. Martin (2017): 254.

⁶⁸ Fabiny (2022): 154.

⁶⁹ Fabiny (2022): 155.

⁷⁰ Fabiny (2022): 155.

⁷¹ Fabiny (2022): 156.

⁷² Alighieri: *A nép nyelvén való ékesszólásról (De Vulgari Eloquentia)*, I/VI-VII, in: *DÖM*, 354-357 [199-302].

⁷³ Fabiny (2022): 161. Fabiny Kelemen János egyes téziseire utal, vö.: Kelemen (2002): 111-122.

⁷⁴ Vö. Fabiny (2022): 161-162.

⁷⁵ Fabiny (2022): 162.

⁷⁶ Fabiny (2022): 162.

⁷⁷ Fabiny (2022): 162.

⁷⁸ Ld. „Milton Nimródja mint a mindekori zsarnokság tüposza”, in: Fabiny (2022): 163-166.

⁷⁹ Fabiny (2022): 163.

⁸⁰ Fabiny (2022): 163.

⁸¹ Fabiny (2022): 163-164.

⁸² Fabiny (2022): 164.

⁸³ Fabiny (2022): 165 (idézetel Milton *Commonplace Book*-jából).

⁸⁴ Fabiny (2022): 165-166.

⁸⁵ Vö. Szigeti (1970): 206-208.

⁸⁶ Milton: *Elveszett paradicsom* (1890); vö. Szigeti (1970): 208.

⁸⁷ Vö. Szigeti (1970): 213.

⁸⁸ Vö. Szigeti (1970): 208.

⁸⁹ Milton (1969/1674): 1.256.

⁹⁰ Vö. Péti (2022): 10.

⁹¹ Vö. Péti (2022): 10.

⁹² Vö. Péti (2022): 11.

⁹³ Vö. Péti (2022): 11.

⁹⁴ Vö. Péti (2022): 12. Milton öregedéstől való félelmét illetően ld.: *E.P.* 9.44-9.45 [Milton (1969/1674)].

⁹⁵ Vö. Péti (2022): 12.

⁹⁶ Szenczi (1975): e kötet válogatást foglal magában – magyar fordításban – Milton latin és angol pamfletjeiből.

⁹⁷ Lutter (1956). Lutter szerkesztője is egy 1960-as magyar nyelvű válogatásnak Milton 1644-es *Areopagitica*-jából.

⁹⁸ Vö. Csantavéri, J. (2022).

⁹⁹ Milton (1890). A közelmúltban Bodnár Dániel közölt Milton főművére alapozott forgatókönyvet. Ld. Bodnár (2018).

Nagy: Milton és Dante a szabad akaratról – Milton and Dante on free will

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.73-98>

- 98 -

¹⁰⁰ Madács drámájának Giambattista Vico *Új tudományával* való összevetéséhez ld. Fáj (2000).

¹⁰¹ Ld. Vidmar (1936).

¹⁰² Ld. Klima (2024).

¹⁰³ Elisabeth Liebert MA-disszertációjában részletesen vizsgálta Milton *Elveszett Paradicsomának* Madách főművére gyakorolt lehetséges hatását. Ld. Liebert (2003).

Sárkány: Egy módszer [Kant's] -

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.99-105>

- 99 -

EGY MÓDSZER RÖVID VÁZLATA [KANT'S REGRESSIVE ARGUMENT]

SÁRKÁNY ÁLMOS

Wesley János Lelkészképző Főiskola. Wesley Theológiai és Valláspedagógiai Doktori Iskolasarkany.almos3@gmail.com

Abstract. The paper provides an insight into Immanuel Kant's transcendental philosophy and his approach as presented in his works Critique of Pure Reason and Prolegomena to Any Future Metaphysics. One of the most significant questions is how to convey Kant's theory of human understanding. This analysis primarily focuses on the question of Kant's method presenting it entirely as an regressive argument following the interpretation of the philosopher W. Röd. Additionally the paper highlights the peculiar characteristics of transcendental idealism.

Keywords: transcendental philosophy, transcendental idealism, regressive argument, categories

A tapasztalat és a tapasztalat analízise

A rendszerváltás után hazánkba látogató osztrák filozófus, W. Röd, mindenekelőtt és többnyire a történeti szempontnak rendelte alá a vizsgálódásaiban a transzcendentális idealizmus értékelését. A XX. század második felében ezért kísérletet tett a par excellence dialektikus struktúra felvázolására, hogy e modell eszközével (ami a „kritika” mércéjeként szolgál) azonosíthassuk a genuin dialektikát, azaz pontosabban szólva: elkülöníthessük a dialektikus filozófiákat a kvázi-dialektikus alakzatoktól. Kant jelentős lökést adott a dialektikának, miközben távol állt attól, hogy a művelése útjára lépjen, ezért érdemes lehet rákérdezni az észkritikának az újkori dialektika történetében betöltött szerepére. Röd felfogásában a kanti tapasztalatelmélet nem csak a dialektika egyik vagy másik elemét foglalja magában, mert az észkritika a később dialektikusnak mondott ismerveket úgyszólván már tanúsítja. Itt leginkább a transzcendentális analitika eredményére kell gondolni, ami szerint a szubjektumról nem beszélhetünk azon tárgyak nélkül, amelyeket kétségtelenül „maga is meghatároz”, és amelyek által „a szubjektum – Hegeltől kölcsönzött nyelven – önmaga által közvetítettként jelenik meg.” (Röd, 1996, 44 p.) Márpedig a tárgyi tudatban öntudat van, ahogyan az öntudat sem szigetelhető el a tárgyak tudatától. Ráadásul a szubjektumnak és az objektumnak a dialektikában fontos szerepet játszó egyneműségi követelménye azáltal látszik teljesülni, hogy a tárgyak (ha adódnak) a szemlélet által vannak adva. A dialektikában tudniillik éppen azt hangsúlyozzuk, hogy a szubjektum és objektum lényegszerűen nem különbözik egymástól, jóllehet a megismerés fenomenális szintjén szemben állnak egymással, amely ekvivalens azzal, hogy a szemlélet közvetítésétől eltekintve nem beszélhetünk a tárgyról. Röd meggyőződése szerint a Kant utáni filozófia nem sokáig habozott „dialektikusnak” nyilvánítani az efféle összefüggéseket, ezért ha

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): pp-pp.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Sárkány: Egy módszer [Kant's] -

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.99-105>

- 100 -

Kantot mégsem soroljuk a dialektikus gondolkodók közé, akkor ez főként azzal magyarázható, hogy óvakodott „hiposztazálni” a tapasztalatelméleti kapcsolatokat. (Röd, 1996, 44)

Kant a tárgytapasztalatot nyilvánvalóan mentális összefüggésekre vonatkoztatta, ugyanakkor szem előtt kell tartanunk, hogy a pszichológiai értelmezés lehetősége másodlagos jelentőséggel bír. (Röd, 1996, 41 p.) Az észkritika ugyanis nem a tapasztalat létrejöttéről (és még kevésbé annak élményéről) ad számot, hiszen az elemzés célja, hogy az arra alkalmas tételek segítségével érthetővé tegyük a tapasztalatot. Röd határozottan kiemeli, hogy ezt az eljárást az elméleti keretek kitöltéseként szükséges felfogni, ahol a keretnek tartalmaznia kell a tér-idő struktúráit és egy kategóriaháló rendszeres összefüggését. Márpedig Kant elemzése transzcendentális, azaz megengedi olyan tételek megalapozását, amelyek kivonják magukat az empirikus igazolás hatálya alól, mert a tapasztalat a priori feltételeit fejezik ki. Így például az appercepció „eredeti” szintetikus egységének a tétele nem egy objektív tényálláshoz tartozik vagy egy tényállást fejez ki, hanem – Röd szerint – általában véve az objektivitás feltételét. Kant kiindulópontja az, hogy létezik általában vett és azon belül különös (tudományos) tapasztalat, ezért megfogalmazhatók olyan tárgyi ismeretek (ítéletek), amelyeket joggal tekintünk objektívnek. (Röd, 1996, 43 p.) Az analízis pedig megállapítja azokat a feltételeket, amelyek egyedülként lehetnek alkalmasak a tapasztalat tényének a magyarázatára, és ezeket a feltételeket nevezi Kant „lehetőségfeltételeknek”. Kant ugyan azt állítja, hogy a Prolegomenában a regresszív, amíg A tiszta ész kritikájában a kifejtés szintetikus (progresszív) módszerét követi, ahol a regresszív metodikán azt értjük, hogy egy meglévő és ténylegesen elismert tudománytól megyünk vissza e tudomány lehetőségfeltételeihez. (Kant, 1999, 16 p.) A Prolegomenának A tiszta ész kritikája dedukciójával egyező részéből hiányzik az appercepció, másrészt a természettudomány (azaz a „tiszta” természettudomány) lehetőségfeltételeit vázolja fel. (Szegedi, 2007, 120 p.) Röd mégis közelebb hozza A tiszta ész kritikáját a Prolegomena eljárásához akképpen, hogy nem különbözteti meg határozottan a lehetőségfeltételek felvázolásának a különböző módjait, mert az észkritika módszere főként „analitikus, nem pedig hagyományos értelemben véve szintetikus.”¹ (Röd, 1996, 43 p.) Az analízis döntő előfeltevését ennek megfelelően egy diszjunkció foglalja magában, ahol konkurál egymással a leképezési viszonyként értett megismerés a gondolkodás „kopernikuszi” átalakításával. Kant ismételtelen feltevésnek nevezte a gondolkodás „kopernikuszi” fordulatát, ahol a hipotézisről az apodiktikus tételre való átmenet (a konkurens hipotézis kizárásával) csakis azáltal lehetséges, hogy a kanti alternatíva mutatkozik alkalmasnak a megismerés a priori elvének megfelelő magyarázatra. Mivel Kant álláspontja szerint nem az ismeretek igazodnak a tárgyakhoz, hanem a „tárgyaknak kell ismereteinkhez igazodniuk”, ezért egyszerűen kizárhatjuk a leképezési viszony alternatíváját. (Kant, 2009, 32 p.)

Az, hogy az objektum leképezéseként értett megismerés ellentmondásos következményeket implikál, nem tartozik az analitikus témák közé, ahol többek közt az

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): pp-pp.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Sárkány: Egy módszer [Kant's] -

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.99-105>

- 101 -

objektivitás kerül a centrumba. Tágabb értelemben a tapasztalat bizonyos tartalmak észrevevése és szemlélése, ahol az (szubjektív) észrevevésben esetlegesen mutatkozó összefüggéseket az úgynevezett észleleti ítéletek fejezik ki. Ugyanakkor ha a tárgyakat térben-időben, illetve egy törvényszerű összefüggésben ragadjuk meg, ahol az összefüggés a tárgyak szempontjából megalapozott, akkor tapasztalati ítéletet mondunk ki. (Röd, 1996, 50 p.) Így ha „a követ érő napsütésre” annak felmelegedése következik, Kant szerint esetleges állítás, de amint feltesszük, hogy a felmelegedés szükségszerű oka a napsütés, akkor tapasztalati az ítélet. (Kant, 1999, 66 p.) A Prolegomenából jól ismert észleleti és tapasztalati ítéletet illetően mégis aggályok merülnek fel. Az észleleti ítéletek ugyan alapját képezik az általánosításoknak, de a szükségszerű ismereteknek már nem, ezért a törvényadó kapcsolatok hozzáfűzése nélkül nem alakíthatók át tapasztalati ítéletté. Számtalan észleleti ítélet ugyanis nem alakítható át tapasztalati ítéletté, és vice versa, „a követ érő napsütés hatására mindig felmelegedés következik” sem tekinthető kimondottan észleleti ítéletnek, mert „az előfeltételezett értelemben nyilvánvalóan nem pusztán [az] észleleti ítéletek” közé való. (Röd, 1996, 51 p.) Az észleleti és tapasztalati ítéletekhez köthető nehézségek Röd szerint a különbségtevés feladására készítették Kantot, aki a B-dedukcióban (végül) objektíve érvényes viszonyként definiálja az ítéletet. Márpedig még a kétértelműség visszavonásaként is értékelhető, hogy az ítéletnek meg kell egyeznie a tárgyával, ugyanakkor a tárgyra vonatkozó ítéletek egymással sem kerülhetnek ellentmondásba.¹ Utóbbi mögött az a felismerés húzódik meg, hogy sohasem a pusztán (szubjektív) észrevevésekről vagy az (szubjektív) állapotokról szerzünk tudomást, ezért az ítéleteket a tárgyakra kell vonatkoztatnunk, vagyis Kant azon értelmezés mellett döntött, amely inkább a tapasztalati ítéleteket tartja szem előtt.

Miben áll vajon a fentiek után Röd megítélése szerint a kanti tapasztalatelmélet sajátossága? Kant a tapasztalat szétagolásával arra az eredményre jut, hogy meg kell különböztetni az ismeretek formális és materiális összetevőit. Előbbihez tartoznak általában a rendformák, mint a tér és az idő, és leginkább a kategóriák, amíg a tapasztalat anyaga az érzéki képzeteknek a rendezetlen adottsága. A tapasztalat egyfelől a törvényadó forma függvényeként jellemezhető, másrészt feltételezi, illetve megköveteli azt a valamit, ami kapcsolódik, és az érzéki képzeteket éppen ilyennek lehet tekinteni. Olyan fogalmakról van tehát szó, amelyeket csak az adott feltevések mentén definiálhatunk, és mint az elméleti fogalmaknál, egyiknek sem felel meg (vagy rendelhető hozzá) ténylegesen tapasztalat. (Röd, 1996, 55) Ugyanakkor Röd azt is kiemeli, hogy a tapasztalati formának az én spontaneitására, és az érzéki tartalomnak az affekcióra (ingerekre) való vonatkoztatása az elemzésen már túlmutató megoldás. (Röd, 1996, 55 p.) A tapasztalategységnek ugyanis megadható a szubjektív és objektív oldala, ahol a transzcendentális én és a transzcendentális tárgy (magában való dolog) eleve túl van az analízisben kijelölt határokon. A tapasztalategységnek ennél fogva két gyújtópontja van: egyfelől a meghatározatlan én, másrészt a meghatározhatatlan tárgy, és mind a kettőről azt tételezzük, hogy túl van a tapasztalat tartományán. De mivel az appercepció objektív egységét nem, hanem csak a

Sárkány: Egy módszer [Kant's] -

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.99-105>

- 102 -

tárgyi egységet tapasztaljuk, ezért a transzcendentális én akkor is tételezhető, ha „ugyan tudjuk, hogy van, de azt nem, hogy micsoda.” (Röd, 1996, 55 p.) Másrészt a „tapasztalati tárgyak, illetve általában a tapasztalati valóság egysége”: objektív egység, azaz egy gondolkodástól független alapra vonatkozik, amit a magában való dologban gondolunk el, és mint a transzcendentális én (=X) esetén, az alapot szintén meghatározatlannak kell tartanunk. (Röd, 1996, 56 p.)

Az értelmezések útja

Röd felfogásában Kant „történelmi jelentőségű teljesítménye” kétségtelenül a tapasztalat analitikus elméletéhez tartozik, nem pedig a teória Kant szerint is másodlagos pszichológiai vonatkozásához. Az észleleti és tapasztalati ítéletek tana, ami a tiszta értelmi fogalmak transzcendentális dedukcióját helyettesíti a Prolegomenában, megoldatlan nehézségek elé állította a Kant-kutatókat, így G. Prauss 1971-es munkájáig nem született olyan olvasat, amely komolyan vette volna a megkülönböztetést. (Szegedi, 2007, 142 p.) Az értelmezők java, beleértve Rödöt is, egyszerűen kiszelektálta a megkülönböztetést arra hivatkozva, hogy A tiszta ész kritikája 1787-es (második) kiadásában már a nyomát sem találjuk az okfejtésnek. Egyéb szöveghelyek mellett Az ítélelő kritikájában ismét előtűnik az ítélettipusok közti különbség, ám a XX. század derekának az olvasataira láthatóan nem gyakorolt érdemi befolyást e körülmény. (Kant, 2003, p. 98-102) Az észleleti és tapasztalati ítéletek esetében az értelmi kategóriák jelenségekre (érzéki képzetekre) való alkalmazása tematizálódik (jóllehet eltérő módon, mint a fő műnek a sematizmus-fejezetében), azaz a Prolegomena centrumába az értelem és szemlélet fokozatos egymásra vonatkozása nyomul. Amennyiben elismerjük, hogy a tudat mindenkor tárgyi tudat, ahol az utóbbi feltételei a kategóriák, akkor nehéz számot adni a jelenségek azon tudatáról, ami független lehet az értelem működésétől. (Szegedi, 2007, 143 p.) Márpedig az észleleti ítéletek megelőzik az értelmi kategóriák alkalmazását, hiszen a törvényadó kapcsolatok hozzáfűzésével válhatnak tapasztalati ítéletté (legalábbis azok, melyeknél lehetséges)² (Kant, 1999, 64 p.), ugyanakkor a tárgyi tudat e prekonceptuális szinten sem nélkülözhetné a tiszta értelmi fogalmakat. (Szegedi, 2007, 143 p.) Az újabb interpretációk általában egy olyan a gesztussal próbálják feloldani az ellentmondást, hogy elkülönítik az értelem szubjektív érvényű logikai funkcióit az objektív érvényű transzcendentálistól, ahol a szubjektív logikai szinthez az észleleti, az objektívhez pedig a tapasztalati ítéleteket rendelik.

Az észleleti és tapasztalati ítéletek pozitív interpretációi közül értelemszerűen azok lehetnek sikeresek, melyek azon túl, hogy magyarázatot adnak az ítéletek közti különbségekre, egyszersmind érvényesítik azt az aspektust, mely szerint a tapasztalati ítéletek az észleleti ítéletekből jönnek létre. Márpedig a genetikus aspektus ugyanúgy jelen van a Prolegomenában, mint az ítéletek kettőssége, amire fogékonyabb Prauss fentebb már felidézett olvasatánál – például – J. Freudiger javaslata. (Szegedi, 2007, 144 p.) Röd, persze, amint láttuk, kiszelektálja az észleleti és tapasztalati ítéletek tanát, ami nem is csoda, mert a tapasztalat-analitikus hozzáállásából eredően transzcendentális szinten azonosítja a

Sárkány: Egy módszer [Kant's] -

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.99-105>

- 103 -

feladatot. Így tehát ha valaki megfigyeli, hogy a kődarabot felmelegíti a napsugárzás, amit úgy ítélt meg, hogy „a Nap felmelegíti a követ”, akkor kauzálisan kapcsolja össze a felmelegedést a napsütéssel. (Röd, 1996, 47 p.) Röd szerint nem lehetne megalkotni ezt az ítéletet, ha csupán a kődarabot és az esetleges napsütést figyeljük meg, mert az ítélet éppen azt feltételezi, hogy a dolgok a napsütés hatására felmelegednek. Az előfeltevésnek egy még általánosabb előfeltevés az alapja, ami szerint a hőmérsékleti változások okokra mennek vissza, ezért a változásokat egyértelműen a meghatározott okokhoz lehet rendelni. (Röd, 1996, 47 p.) A speciális kauzális ítéletek legáltalánosabb előfeltevését pedig a kauzalitással fejezzük ki, amit az „időbeli egymásutániség alaptétele” rögzít Kant terminológiájával „a kauzalitás törvénye alapján”.³ (Kant, 2009, 215 p.) Az elemzés így végső soron egyre általánosabb, másrészt egyre specifikusabb feltételeknek rendeli alá a tapasztalatot, hogy az ezáltal kitöltött elméleti kereteken belül adatokat tudjunk kezelni, ami Röd szerint „rendszerzésre, s ugyanakkor a lehető legnagyobb mértékű specifikációra” ösztönöz. (Röd, 1996, 43 p.) Ennél fogva Kant nem elégedett meg azzal, hogy a tárgyi tapasztalatot alaptételekre vezesse vissza, valamint az értelmi fogalmakra, a kategóriákra, amelyek nyomán az alaptételeket fogalmazzuk meg. Rá kell ugyanis mutatnunk a rendformák – így a példában szereplő ok és okozat – kapcsolódásának arra a legáltalánosabb feltételére, aminek alárendelhetjük az előzetesen már kimutatott feltételeket. A tárgytapasztalat legáltalánosabb feltételét pedig az appercepció eredeti szintetikus egysége, azaz a tudat objektív egysége alkotja, és amit Kantnál a megismerés legelső alaptétele foglalja magában. (Kant, 2009, 147 p.)

Röd az analízissel azonosítja az észkritika eljárását, így főként azáltal közelíti egymáshoz a Prolegomenát és a fő művet, hogy kiszelektálja a különféle ítélettípusokat. Az analízis pedig ismert módszer, azaz az észkritika egy meglévő eljárásra épül, amit néha Kant is a maga helyén jellemez. Röd nézetei viszont csak annyiban hozhatók fedésbe a szűkebben értett szakkutatással, amennyiben – mint például Ameriks-nél – megengedik analitikusként interpretálni a konkrét bizonyításokat. (Szegedi, 2007, 119 p.) A hangsúly ugyanis azokra a keretekre esik, amelyek szerint a szubjektumot nem gondolhatjuk el az objektumra való vonatkoztatása nélkül, ugyanakkor az objektumot sem a szubjektumtól függetlenül. Ez a tény jut többek közt kifejezésre azáltal, hogy a szubjektum közvetlenül nem szerez ismereteket önmagáról, hanem csak „működés közben” a (külső) tárgyak képzetével való foglalatosság során. (Szegedi, 2007, 34 p.) A tárgyi tapasztalat a szubjektum spontaneitására és a külső érzékre, és értelemszerűen (szubjektív) élményekre vonatkoztatható, miközben a szubjektum közvetíti önmagát az objektum segítségével. Ez a séma Fichténél már „úgy jelenik meg, hogy az önmagát tételező Ént meghatározza az Énben és az Én által tételezett nem-Én”, másrészt „Hegelnél ott van [...] az Én és a tárgya viszonyában”. (Röd, 1996, 57 p.) A dialektikában a szubjektum által meghatározott tárgy, és vice versa, azaz a szubjektum-objektum kapcsolat azon alapul, hogy a tárgyak által meghatározott én, amiként a reláció, ténylegesen adódik. Röd szerint Kant bizonyos mértékig előmozdította ezt az interpretációt azáltal, hogy a tapasztalatot a szubjektum termékének, ugyanakkor a

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): pp-pp.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Sárkány: Egy módszer [Kant's] -

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.99-105>

- 104 -

szubjektumot az objektum révén feltételezettnek tekintette. Másfelől viszont „a kritikai beállítottság óvta meg attól, hogy a tapasztalat elméletén belül adódó vonatkozásokat [...] rávetítse a jelenségtől különböző, a jelenség alapjául szolgáló lényeg síkjára.” (Röd, 1996, 57 p.) A tapasztalatelmélet keretei közt megállapítható feltételeket ennél fogva nem interpretálta a realizmusnak azon a fokán, ahogyan később az idealista dialektika Kant utáni képviselői is tették. A transzcendentális megismerés tudniillik már „nem magukkal a tárgyakkal foglalatostkodik, hanem a tárgyakra irányuló megismerésünk módjával, amennyiben ez a megismerés a priori lehetséges.” (Kant, 2009, 32 p.) Röd szerint így válik érthetővé, hogy Kant miért tartotta hibának, ha az ént „tárgyiségként”, azaz ha a „hiposztázált tudat szubrepciójaként” kezelik, aminek a következtében sajátos látszat jöhet létre. (Röd, 1996, 59 p.)

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Ameriks, K. (1978): Kant's Trancendental Deduction as a Regressive Argument. – Kant-Studien 69, 273-278
- [2.] Fichte, J. G. (1981): Válogatott filozófiai írások. – Gondolat, Budapest.
- [3.] Freudiger J. (1991): Zum problem der Warnehmungsurteile in Kants theoretischer Philosophie. – Kant-Studien 82, 414-435. <https://doi.org/10.1515/kant.1991.82.4.414>
- [4.] Kant, I. (2009): A tiszta ész kritikája. – Atlantisz, Budapest.
- [5.] Kant, I. (2003): Az ítélőerő kritikája. – Osiris, Budapest.
- [6.] Kant, I. (1999): Prolegomena. – Atlantisz, Budapest.
- [7.] Prauss, G. (1971): Erscheinung bei Kant. – De Gruyter, Berlin.
- [8.] Röd, W. (1996): Az újkor dialektikus filozófiája I-II. – Latin Betűk, Debrecen.
- [9.] Röd, W. (1974): Dialektische Philosophie der Neuzeit. – C. H. Beck, München.
- [10.] Szegedi, N. (2007): A magában való dolog fenomenológiája. – L'Harmattan, Budapest.

Absztrakt. A dolgozat betekintést nyújt Immanuel Kant transzcendentális filozófiájába és az alkalmazott megközelítésbe A tiszta ész kritikája c. fő művére, valamint a Prolegomena c. könyvére való tekintettel. A transzcendentális filozófiát érintő egyik legfontosabb kérdés a Kant által választott és alkalmazott módszer, ami meghatározza az elmélet kifejtésének a lehetőségeit. A soron következő elemzés ezért Kant módszerének a vizsgálatára helyezi a hangsúlyt, amit W. Röd osztrák filozófus összességében analitikus módszerként jellemez. A dolgozat a transzcendentális filozófia sajátos karakterét és alapfogalmait mutatja be.

APPENDIX

¹ „Azonban metodológiai utalásainak rég felismert homályossága arra int, hogy az efféle megnyilvánulásokat nem kell túl komolyan venni. A döntő az, hogyan járt el Kant ténylegesen: eljárása analitikus, nem pedig hagyományos értelemben véve szintetikus.” (Röd, 1996, 43 p.)

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): pp-pp.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Sárkány: Egy módszer [Kant's] -

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.99-105>

- 105 -

² Röd „korigálja” a Prolegomena alábbi téziseit. „Kezdetben valamennyi ítéletünk pusztán észleleti ítélet: csupán számunkra – azaz a mi szubjektumunkra vonatkozóan – érvényes; csak később adunk neki új – tudniillik objektumra való – vonatkozást, és csupán ettől fogva várjuk el, hogy számunkra mindenkor és éppígy mindenki más számára is érvényes legyen. Ha ugyanis egy ítélet összhangban van egy tárggyal, akkor az ugyanazon tárgyról szóló ítéleteknek egymással is összhangban kell lenniük: a tapasztalati ítéletek objektív realitása így nem jelent egyebet, mint szükségszerű általánosérvényűséget.” (Kant, 1999, 62 p.)

³ „A szoba meleg, a cukor édes, az öröm kellemetlen – ezek az ítéletek pusztán szubjektív érvényességgel bírnak.” (Kant, 1999, 64 p.)

⁴ A visszafordíthatatlanság az események egymásutánjában csak akkor érthető meg, ha az egymásután irányát egyértelműen látjuk. Kant szerint ez csak a kauzalitás elve által történhet, míg későbbi szerzők úgy vélték, hogy az entrópia elve is képes lehetne erre. Bárhogy értékeljük is tartalmi szempontok szerint Kant érvelését, módszertani szempontból vitathatatlanul analitikusnak bizonyul – és a jelenlegi összefüggésben csak ez számít.” (Röd, 1996, 48 p.)

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): pp-pp.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Borbély-Pecze M.: Korai pályabizonytalanság – [Early career uncertainty]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.107-113>

- 107 -

KORAI PÁLYABIZONYTALANSÁG. A 2008-AS VÁLSÁG HOSSZÚ TÁVÚ HATÁSAI

O'REILLY, J. SZERK. (ÉS MTSAI.): IFJÚSÁGI MUNKAERŐ AZ ÁTMENETBEN. EU FRAMEWORK 7-ES KUTATÁSI KERETPROJEKT ÖSSZEFOGLALÓ KÖTET

[EARLY CAREER UNCERTAINTY. THE LONG-TERM EFFECTS OF THE 2008 CRISIS]

[O'REILLY, J. ED (ET AL.): YOUTH LABOR IN TRANSITION: INEQUALITIES, MOBILITY, AND POLICIES IN EUROPE¹]

BORBÉLY-PECZE MARIANN

<https://orcid.org/0009-0004-4434-1146>

Wesley János Lelkészképző Főiskola

peczemariann@wjlf.hu

Abstract. The labour market entry of young people is becoming an increasingly complex and bitterly protracted worldwide. Until the 1970s, in the Soviet countries of interest, including Hungary, the possibility of immediate employment, typical of the late 1980s, was a thing of the past. Fixed-term forms of employment with low social security are typical. The sociological literature is full of concepts such as the NEET rate, the description of the STW precariousness of the school-to-work transition. Youth Labour in Transition explores how young people adjust to the world of work, what factors influence their job search strategies and how losing a job or returning to the parental home affects their life path. The article looks at what needs to be done in the context of the results of the EU7 research project.

Keywords. labour market entry, youth, transitions, EU7, NEET, STW

Bevezetés

A 2000-es évek vége óta, nem függetlenül a 2008-as nagy gazdasági válságtól, kulcstéma lett a fiatalok életkezdése, ennek részeként munkaerőpiaci integrációja. Az Oxford Kiadó gondozásában a Marylandi Egyetem Közpolitikai Intézetének szerkesztésében 2019-ben megjelent szerkesztett kötet is ezt a témát vette górcső alá. A kötet 19 ország és 25 kutatási partnereinek közös munkája, amely az EU 7-es kutatási program keretében készült el. A kutatócsoportban az MTA (volt) kutatóhálózatából a Szociológiai Intézet, jelenleg HU-REN Társadalomtudományi Kutatóközpont, részéről Hajdú Gábor² és Medgyesi Márton³ vettek részt

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 107-113.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Borbély-Pecze M.: Korai pályabizonytalanság - [Early career uncertainty]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.107-113>

- 108 -

A kötet fókusza

A fiatalok foglalkoztatásba és felnőttkorba való átlépése egyre hosszabbá és bizonytalanabbá válik. A nagy recesszió (2008-2009) tovább súlyosbította ezeket a nehézségeket. A második világháború utána arany évtizedeknek, az 1950-es évektől az olajválságok kitöréséig tartó stabil növekedésnek és alacsony ifjúsági munkanélküliségnek, vége szakadt.

A változatos európai tapasztalatok a fiatalokat nemük, etnikai hovatartozásuk és társadalmi-gazdasági státuszuk szerint eltérően érintik, még a sikeres országokban is. A Youth Labor in Transition című könyv a fiatalok munkába való beilleszkedését, a család által érintett átmeneteket és az önálló életre való elköltözést, valamint a munkakeresés céljából történő elvándorlás és a későbbi hazatérés döntéseit és következményeit vizsgálja. A szerzők meghatározzák a jövő néhány kulcsfontosságú kihívását a nem foglalkoztatott, oktatásban vagy képzésben részt nem vevő fiatalok (NEET), a túlképzés, az önfoglalkoztatás, az etnikai hovatartozás, a megrázó hatások, valamint a fiatalok értékei és attitűdjei és a szakszervezetekkel való azonosulásuk tekintetében.

Vissza 2008-hoz

Magyarországon különösen furcsa lehet az a szakmai megközelítés, amely a 2008-as nagy gazdasági válsághoz méri a változásokat, olyan sokat szerepel a 2010-es dátum a hazai közbeszédben. Ugyanakkor a valódi gazdasági krízis, a foglalkoztatási és GDP adatok beszakadása ehhez az időszakhoz kötődik.

Közvetlenül a nagy recesszió (2008-2009) után, az európai fiatalok munkanélkülisége az egekbe szökött, különösen azokban az országokban, amelyek a legnagyobb pénzügyi válsággal szembesültek. A fiatalokat különösen súlyosan érintette a válság Dél-Európában, Írországban és a balti országokban. A nagy recesszió (2008) a fejlett világban súlyosbította a pályakezdési bizonytalanságot, amely már korábban, a válság előtt is nyilvánvaló volt. A bizonytalan, rövid távú és rosszul fizetett munkahelyek az 1990-es évek elején kezdődött új munkajogi szabályozási tendenciák eredménye. Ilyen új törvénykezések a '0' órás szerződések, platformmunkák, a részmunkaidő, általában a dolgozók munkajogi védettségének aláásása. A munkaerőpiac rugalmasabbá tétele érdekében gyengítették a munkavédelmi jogszabályokat, lehetővé téve a vállalatok számára, hogy gyorsan reagáljanak a gazdasági változásokra. A szilárdabb, és a vállalati világban jobban beágyazott szakképzési rendszerekkel és integrált munkáltatói részvétellel rendelkező országok hagyományosan stabilabb átmenetet tudtak kialakítani az oktatásból a foglalkoztatásba való átmeneteket támogatására. A mai modern munkaerőpiacokon a fiatalok sérülékeny helyzete a szegregált oktatás eredménye. Az iskolai és társadalmi szegregáció a fiatal munkavállalók határozott idejű és bizonytalan munkakörökben való akaratlan koncentrációját eredményezte, vagy pedig vagy remény nélkül hagyta őket arra, hogy tisztességes (decent work) munkát találjanak.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 107-113.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Borbély-Pecze M.: Korai pályabizonytalanság - [Early career uncertainty]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.107-113>

- 109 -

Mit old meg a demográfiai nyomás?

Azt várhatnánk, hogy a demográfiai változások kedvezően hatnak a fiatalok foglalkoztatási lehetőségeire, mivel az egy nyugdíjasra jutó munkavállalók száma az előrejelzések szerint jelentősen csökken az EU27-ben. Ugyanakkor az előre jelzett népesedési tendenciák egyenetlen eloszlást mutatnak a növekvő és a csökkenő népességszámok tekintetében az egyes EU-tagállamok között: Az EU-tagállamok fele az előrejelzések szerint növekvő, a másik fele pedig csökkenő tendenciát mutat 2014 és 2080 között. Tehát önmagában minden településen, régióban az előregedés nem oldja meg az ifjúsági munkanélküliség problémáját. Mindig is maradnak nagyvárosok és azok vonzáskörzetei, ahol a népesség, így a munkaerő is koncentrálódik.

Az ifjúsági munkanélküliségi probléma eredete

Az ifjúsági munkanélküliség „problémájának” meghatározására irányuló vizsgálatok alapján számos vitatott értelmezés született a probléma okairól és lehetséges megoldásairól. Ezek az értelmezések befolyásolják, hogy a politika miként alakítja ki a probléma kezelését, megoldását. Ezek az értelmezési keretek az alábbiak;

- egyes országok az ifjúsági munkanélküliség gyors növekedését az iskolától a munkába állásig (school-to-work STW) intézményeik „hiányos modelljének” okában látják
- vagy a szegmentált munkaerőpiacokban, ahol a fiatalok intézményesen marginalizálódnak,
- vagy a „jóléti függőség” kultúráját okolják, amely talán olyan fiatalokat hoz létre, akik nem rendelkeznek elegendő „bátorsággal” vagy a megfelelő készségekkel, mentális képességekkel, hogy munkát találjanak.

A szakirodalom két csoportra osztotta az ifjúsági munkanélküliség problémakörét. (O'Reilly, 2025)

Az egyik csoport

- A rosszul beilleszkedett pályakezdők (Poorly integrated new entrants, PINE) olyan fiatalok, akik bár képzettek, tartósan nehézségekbe ütköznek a stabil munkához jutás terén. Rövid távú, bizonytalan és rosszul fizetett állások sorában rekednek, amelyek gyakran nem felelnek meg a képzettségüknek. (Brzinsky-Fay, 2007)
- illetve a hátrahagyott fiatalok (youth left behind) olyan fiatalokból állnak, akiket az jellemez, hogy képtelenek, elbátortalanodtak vagy nem hajlandóak belépni a munkaerőpiacra. Akiknek többszörös hátrányokkal kell szembenézniük; és akiknek nagyobb valószínűséggel nincsenek képesítéseik, bevándorló/kisebbségi háttérrel rendelkeznek és/vagy hátrányos helyzetű/vidéki/elhagyatott területeken élnek. Ez utóbbi csoport leírására használatos a NEET ráta.

Az ifjúsági munkanélküliség ilyen módon történő kettéválasztása egyben a munkaerőpiaci szabályozási, tehát belső, és a munkaerőpiacon kívüli, tehát külső

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 107-113.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Borbély-Pecze M.: Korai pályabizonytalanság - [Early career uncertainty]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.107-113>

- 110 -

(szakképzési rendszer, gyermekvédelem állapota, stb.) tényezőket is kettéválasztja. Az egyik oka annak, hogy az etnikai és migráns fiatalok munkaerőpiaci beilleszkedése gyengébb, valamint - általánosabban - az alacsony jövedelmű családokból származó fiatalok körében az, hogy kisebb valószínűséggel vesznek részt további formális oktatásban, mint a többség. Ez a megfigyelés a hátrahagyott fiatalok megfogalmazás magyarázó erejét erősíti (p. 14).

A kötet nagy fejezetei az alábbiak szerint épülnek fel; az első részben a munkaerőpiaci belépés (STW) kérdéskörét járja körül, a második témakör a család szerepét méri fel a fiatalok munkaerőpiaci belépésének támogatásában avagy akadályozásában, a harmadik témakör európai körképet ad a 15-35 éves fiatalok helyzetéről, végül a negyedik nagy fejezet a fiatalok jövőképét vizsgálja, felsorolva a javasolt szakpolitikai reformokat.

Az ifjúsági munkanélküliség mögötti okok feltárása

Még akkor is, ha a különböző ágazatok relatív fontossága a terciér szektor foglalkoztatás növekedésével megváltozott, a fiatalok számára kínált munkalehetőségeket bizonyos ágazatok dominálják. Ezek a különbségek a nagy recesszió óta fennmaradtak és még inkább megszilárdultak. A fiatalok (16-24 évesek) történelmileg nagyobb valószínűséggel találtak munkát alacsony bérezésű, alacsony képzettséget igénylő munkakörökben, ahol kisebb a verseny az idősebb munkavállalókkal szemben.

Boeri és Jimeno (2015) azzal érvel, hogy az összeomlás a fiatalok munkaerőpiaci belépése kapcsán nemcsak a munkáltatók által végrehajtott munkaerő-felvétel befagyasztásának tudható be, hanem annak is, hogy a fiatalok által betöltött munkahelyek nagymértékben szűnnek meg az ideiglenes szerződések felbontása révén, válaszul az dekonjunktúrában hirtelen romló gazdasági helyzetre. A szakpolitika (gazdaság, adó-, foglalkoztatás) ösztönző struktúráinak ekkor kevés hatása van.

Iskola és munka átmenetek Európában

A Pohl és Walther (2007) által kidolgozott „átmeneti rendszerek” fogalma intézményi és politikai területeket foglal magában, beleértve az oktatási és képzési rendszerek szerkezetét, a foglalkoztatás szabályozását és a társadalombiztosítási rendszereket, valamint a fiatalok átmenetére vonatkozó politikák fókuszát (függetlenül attól, hogy az aktiválási modelljük a fiatalok „támogató” vagy „workfare”) (p.93).

A meglévő bizonyítékokkal összhangban a jól integrált szakképzési rendszerek, amelyekben a munkáltatók erőteljesen részt vesznek és egyértelmű pozitív munkaerőpiaci kapcsolatokat biztosítanak, valamint a támogató aktív munkaerőpiaci politikák fontos intézményi jellemzők, amelyek történelmileg elősegítették a szakképzésből és munkaerőpiacról való átmenet terén a tagállamok viszonylag jobb teljesítményét. Jó példa az univerzalista (Svédország) és foglalkoztatás-központú (Németország és Hollandia) klaszterek alkotása.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 107-113.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Borbély-Pecze M.: Korai pályabizonytalanság - [Early career uncertainty]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.107-113>

- 111 -

Ugyanakkor a koordinációra szolgáló, már meglévő intézményi infrastruktúra hiánya számos országban veszélyezteti a munkaügyi szolgálatok kapacitás-javítására és a hatékony partnerségek kialakítására irányuló kísérletek sikerét. A különböző állami és nem állami ügynökségek közötti együttműködésre elemi szükség lenne a nehezen elérhető NEET-fiatalok bevonása érdekében.

Elavult szakpolitikák?

A munkaerőpiaci rugalmasság (flexibility) hangsúlyozása egy optimista szakpolitikai megközelítés volt a 2008-as válság előtt, ugyanakkor irreálisnak tűnt a válság alatt és a megszorítások időszakában. A korábbi Európai Foglalkoztatási Stratégia szintén nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy növelje az emberek számát a piacon, a foglalkoztatás növelése volt a fő szempont, a munkahelyek minőségére pedig csak korlátozottan (majd inkább csak szinte láthatatlanul) összpontosított.

Ugyanakkor a nemzeti és uniós foglalkoztatáspolitikák exogén problémákkal küzdenek. A nemzeti foglalkoztatáspolitikai döntéshozókra nehezedő külső nyomás növekedett minden tagállam esetében, és nagyon intenzív volt a pénzügyi támogatásban részesülő tagállamok esetében, akik az államadósság-válság legrosszabbját (pl. Görögország) élték meg.

Összegezve tehát 2008-2019 között az alábbiak jellemezték az EU és a tagállamok foglalkoztatáspolitikáit;

1. A foglalkoztatáspolitikai erőteljesen a kínálati oldali intézkedésekre összpontosított, amelyek az egyének felelősségét hangsúlyozzák, hogy felvértezzék magukat, a foglalkoztatás minőségét kevésbé figyelembe véve.

2. A munkaerőpiaci politika kialakítását nagyrészt a külső, a munkaerőpiaci megszorítások, a költségvetési konszolidáció és a monetáris stabilitás nyomására helyezték, ahelyett, hogy a koherencia és a fenntartható, egészséges munkaerőpiac került volna a központba.

3. A rugalmas biztonság elveinek csak részleges végrehajtása valósult meg. Nagy hangsúlyt fektettek a munkajogi szabályozás csökkentésére, a fiatalokra gyakorolt következmények szélesebb körű mérlegelése nélkül.

4. A munkaerőpiaci teljesítmény mennyiségi méréseire való összpontosítás azt jelentette, hogy a szubjektív eredmények és a minőség mérése a politikai döntéshozók számára egyfajta vakfolt, pedig ezek az eredmények döntő fontosságúak a fiatalok számára.

A munkaerőpiaci rugalmassága és a munkajövedelem biztonsága

A fiatalok nem csak nagyobb valószínűséggel rendelkeznek határozott idejű szerződéssel, korlátozott munkahelyi biztonsággal, és tapasztalják meg a munkanélküliséget, amely hosszú távon súlyos következményekkel járhat, hanem a felnőttekhez képest kisebb valószínűséggel férnek hozzá a munkanélküli-ellátáshoz is. A korlátozott munkanélküli-ellátási fedezet a hiányzó vagy rövidebb távú munkaerőpiaci

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 107-113.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Borbély-Pecze M.: Korai pályabizonytalanság – [Early career uncertainty]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.107-113>

- 112 -

tapasztalatukra vezethető vissza, vagyis nehézségekbe ütközik a munkanélküli segélyhez való hozzáférés jogosultsági feltételeinek teljesítése, mivel ezek a rendszerek még mindig túlnyomórészt az ún. standard foglalkoztatásra épülnek.

A kölcsönös szakpolitikai tanulás főbb akadályai az EU-ban

A foglalkoztatáspolitikai és a munkaügyi intézményrendszerek tanulási folyamatát számos tényező hátráltatja az EU-ban. A kötet szerzői következő főbb akadályokat azonosították:

1. Töredezett, gyakran a különböző igazgatási szintek közötti átfedő kompetenciák nehezítik a régiók közötti és más szereplőkkel való következetes együttműködést, ami lassítja az innováció elterjedését (Belgiumban és Spanyolországban);
2. túlközpontosított közigazgatási struktúrák,
3. a szétagolt, projektalapú megoldások dominanciája, és az ilyen megoldások átalakításának képtelensége. Projektek hosszú távú fenntartható politikává való átalakítása nem megoldott (Görögországban és Törökországban);
4. és politikai kultúra és értékek (pl. erős liberális hagyományok az Egyesült Királyságban) és a pártpolitikai célszerűség (pl. Szlovákiában), amelyek nem kedveznek a szisztematikus és koordinált információáramlásnak a magas szintű (stratégiai) politikai döntéshozatalban.

Újra kellene gondolni a munkanélküliek ellátását

Tekintettel arra, hogy a munkaerőpiacokat egyre inkább az jellemzi, hogy a munkavállalók meglehetősen gyakran váltogatják munkahelyeiket, és közben előfordulhatnak munkanélküli időszakok, a munkahelyek jellemzőinek elemzése alapján fontos újragondolni (vagy kiegészíteni) a foglalkoztatási biztonság és foglalkoztatási minőség fogalmait.

A foglalkoztatás minőségének meghatározása négy dimenziót foglal magában:

- a foglalkoztatás biztonságát,
- a jövedelem biztonságát,
- a jövedelemszerzés (álláskeresés) sikerességét
- és a sikeres állástalálást, a megfelelő, kongruens keretek között. A végzettség és a foglalkozás közötti sikeres kapcsolat, amelynek alapját például az elmúlt két éves időszakra vonatkozó adatok elemzése adhatja.

A kötet a fenti áttekintésen felül is még számos érdekességet tartogat a foglalkoztatáspolitikai intézkedéseket szakmai kritikával szemlélő olvasó számára és számos olyan javaslattal szolgál, amelyeket egyes nemzeti foglalkoztatáspolitikák alakításakor érdemes lehet figyelembe venni, legalábbis vizsgálni. Ezek az adatokkal alátámasztott vélemények segíti egy szakterület fejlődését.

Opuscula Theologica et Scientifica 2026 4(1): 107-113.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Borbély-Pecze M.: Korai pályabizonytalanság - [Early career uncertainty]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.107-113>

- 113 -

IRODALOMJEGYZÉK

- [1.] Boeri, Tito and Jimeno, J. F. (2015): The Unbearable Divergence of Unemployment in Europe. – Banco de Espana Working Paper No. 1534.
<https://doi.org/10.2139/ssrn.2695323>
- [2.] Brzinsky-Fay, C. (2007): Lost in Transition? Labour Market Entry Sequences of School Leavers in Europe. – European Sociological Review 23 (4): 409–22.
- [3.] O'Reilly, J. (et al.). (2015): Five Characteristics of Youth Unemployment in Europe: Flexibility, Education, Migration, Family Legacies, and EU Policy. – Sage Open, 5(1). <https://doi.org/10.1177/2158244015574962>
- [4.] Pohl, A., and Walther, A. (2007): Activating the disadvantaged. Variations in addressing youth transitions across Europe. International Journal of Lifelong Education, 26(5): 533–553. <https://doi.org/10.1080/02601370701559631>

Absztrakt: A fiatalok munkaerőpiaci belépése egyre komplexebb és keservesebb, elhúzódó folyamattá válik a világban. A múlt század 70-es éveitől, a szovjet érdekszférában, így Magyarországon is, az 1980-as évek végéig jellemző azonnali elhelyezkedés lehetősége már a múlté. Jellemzőek a határozott idejű, alacsony szociális biztonságot jelentő foglalkoztatási formák. Olyan fogalmakkal van tele a szociológia irodalma, mint a NEET ráta, az iskola-munka átmenet STW bizonytalanságainak leírása. A Youth Labor in Transition című kötet azt vizsgálja, hogyan illeszkednek be a fiatalok a munka világába, milyen tényezők befolyásolják a munkakeresési stratégiákat, illetve milyen hatással van a munkahely elvesztése vagy a szülői házba való visszatérés a további életútjukra. A cikk EU7-es kutatási projekt eredményei kapcsán veszi sorra a teendőket.

APPENDIX

¹ O'Reilly, Jacqueline, and others (eds), Youth Labor in Transition: Inequalities, Mobility, and Policies in Europe (New York, 2018; online edn, Oxford Academic, 24 Jan. 2019), <https://doi.org/10.1093/oso/9780190864798.001.0001>, accessed 21 Feb. 2025.

² <https://m2.mtmt.hu/gui2/?type=authors&mode=browse&sel=10024710&view=dataSheet>

³ <https://m2.mtmt.hu/api/author/10027693>

Plank and Pronay: Geophysical methods – [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 115 -

APPLICATION OF GEOPHYSICAL METHODS TO THE ASSESSMENT OF ENVIRONMENTAL VULNERABILITY OF URBAN AREAS

[VÁROSI TERÜLETEK KÖRNYEZETI SÉRÜLÉKENYSÉGÉNEK ÉRTÉKELÉSE GEOFIZIKAI MÓDSZEREK ALKALMAZÁSÁVAL]

ZSUZSANNA PLANK^{1*}, ZSOLT PRONAY²

¹Multidisciplinary Ecotheological Research Institute, John Wesley Theological College; Danko utca 11 Budapest, 1086 Hungary,

<https://orcid.org/0000-0001-8466-5090>

*corresponding author: plankzsu@gmail.com

²Mingeo Ltd., Ráskai Lea u. 20. Budapest 1142 Hungary

<https://orcid.org/0000-0003-2266-8987>

Abstract. The pluvial flood hazard of an urban area can be characterized by the environmental vulnerability. It is a measure that depends on three spatial factors: morphology, water coverage and the drainage capacity of the ground. Since the drainage capacity is the function of the composition and structure of the overburden layers, geophysical survey data can assist in the assessment of flood hazard. We worked out a methodology for determination the high-resolution distribution of environmental vulnerability using data from two geophysical surveying methods that are applicable in urban areas. In case of the ground penetrating radar method, the surface drainage capacity was linked to the clay content of the overburden. Thus, the attenuation of the electromagnetic waves could be correlated with the permeability factor of the environmental vulnerability. When relating this factor to the data of a DC electric survey we correlated the electrical resistivity values to the dominant grain size distribution of the upper layer. We demonstrate the application of this methodology in two urban field studies in Hungary, where the environmental vulnerability was defined along geophysical survey lines with horizontal resolution of the surveying method. In the first case, GPR method was used to determine the permeability factor and a digital terrain model served as the source of morphology data. The second case was in a flat area, where there was no need for slope data. The permeability factor was derived from electrical resistivity values of a three km long survey line and grain size analysis results of drill.

Keywords: pluvial flood hazard, vulnerability index, attenuation of GPR waves, DC resistivity survey, water-permeability

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkész-képző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 116 -

Introduction

Pluvial floods may occur frequently in urban areas as one among the harmful consequences of global climate change. Bueno et al (2012) showed that the impact assessment of pluvial floods requires the involvement of several fields of sciences (Geotechnics, Environmental Sciences, Economics, Social Sciences). Indexing the environmental vulnerability, the terrain and geological conditions affecting the surface water drainage can be quantified.

Rotárné et al. (2016) worked out a methodology for determination of vulnerability of subsurface aquifers. The following tasks were performed during the impact assessment:

- Making aerial photos for determination of surface coverage
- Preparing high resolution Digital Terrain Model
- Preparing the surface flow model of the area
- Defining the exposure indicator
- Surface geophysical survey and shallow drill sampling for high resolution imaging of the aquifer
- Integrated interpretation of acquired data
- Impact assessment

Plank et al (2016) presented the application of this vulnerability assessment method in a test site.

The environmental risk assessment method approved by the Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC) of the European Union (IPCC 2014) defines the climate risk as the function of three pillars: hazard, exposure and vulnerability (V).

The environmental vulnerability of near surface structures is directly connected to the dominant grain size range of the overburden, which can be derived from the results of various geophysical surveying methods. Kirsch et al (2003) used large scale mapping of electromagnetic conductivity to define the vulnerability index that reflects the territorial exposure of aquifers against pollution. Christensen and Christiansen (2021) demonstrated the vulnerability of an aquifer with the thickness of a clay overburden defined through electromagnetic survey data. Obiora et al. (2016) used interpretation of geoelectric mapping for aquifer delineation and vulnerability determination.

Dannowski and Yaramanci (1999) demonstrated in a field example that it is worth combining ground penetrating radar (GPR) and geoelectric resistivity methods for

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 117 -

defining the physical parameters of a porous media. Using GPR huge amount of high-resolution data can be acquired in relatively short time. The shielded antennas can be used even in urban environment; consequently, GPR survey is an effective tool in defining the distribution of vulnerability. Ground penetration radar method is appropriate for investigating shallow sediments in urban areas as it was shown in field experiments by Słowik (2014).

According to Lunt et al (2005) the climatic conditions have significant influence on the attenuation of GPR waves in near surface environment. Besides the surveying frequency, the penetration depth of electromagnetic waves is the function of the dielectric properties of the investigated medium as it depends on the hydrogeological parameters such as clay content, porosity, grain size distribution (Boll et al. 1996; Neal 2004; Steelman and Endres 2010). According to Daniels, 2004 the layer's clay content has the major impact on attenuation of the electromagnetic waves in the frequency range over 50MHz. Wunderlich and Rabbel, (2013) directly linked the frequency change and attenuation loss of the reflected GPR signals to the clay and water content of the examined soil samples

In general, the electrical resistivity of sediments depends on grain size, degree of saturation, and the resistivity of the fluid in the soil pores (Smith and Sjorgen 2006). Furthermore, the electrical potential formed on the surfaces of the clay particles lowers the resistivity of the layers with dominant clay content (Hou et al. 2009).

The purpose of this study is to show a scientifically based indexing method for indexing environmental vulnerability even in urban/built in areas. The geophysical field survey is the key point of the method because it provides data with high areal resolution. Since the problem of pluvial floods affects built in areas we were focusing on involving such geophysical survey methods that can be reliably applied even in urban areas where -compared to rural field conditions- there are specific challenges to keep the signal/noise ratio at an acceptable low level.

Methodology

Vulnerability calculation

Sperotto et al. (2016) introduced a physical and environmental vulnerability assessment method for giving the territorial pluvial flood risk considering the near surface geological composition. They define the environmental vulnerability as the function of three factors: slopes (f1), water permeability (f2) and water coverage (f3).

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkész-képző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 118 -

Each factor can take a value between 1 (very vulnerable) and 0 (not vulnerable). The vulnerability pillar can be calculated with Formula (1):

$$V = \otimes_{i=1}^3 f_i \quad (1)$$

where the symbol \otimes indicates the operator „probability or”, given by Kalbfleisch (1985).

For determination of slope factor (f_1) application of high-resolution digital terrain model is recommended however, in smaller sites, surface geodesy can be also appropriate. The effect of the soil permeability appears at factor f_2 . It is quantified upon the clay content of the overburden based on the soil's grain size distribution. The f_2 value in built up areas equals one. For the values of the surface coverage factor (f_3) the value of 0.8 is given if there is water on the surface and 0.2 in case of a dry surface.

Converting physical parameters such as slope or water permeability into dimension free vulnerability factor is a useful tool to be able to express environmental vulnerability with a single number that still represents the parameters that it was derived from. Figure 1 illustrates the three factors and the derived vulnerability using the Kalbfleisch operator in some theoretical cases. It can be observed, that due to the mathematical characteristics of the Kalbfleisch operator, the vulnerability value is always higher than the highest factor value, no matter how low the other factors are. Furthermore, if any of the three factors equals one, it makes the vulnerability to 1.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods – [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 119 -

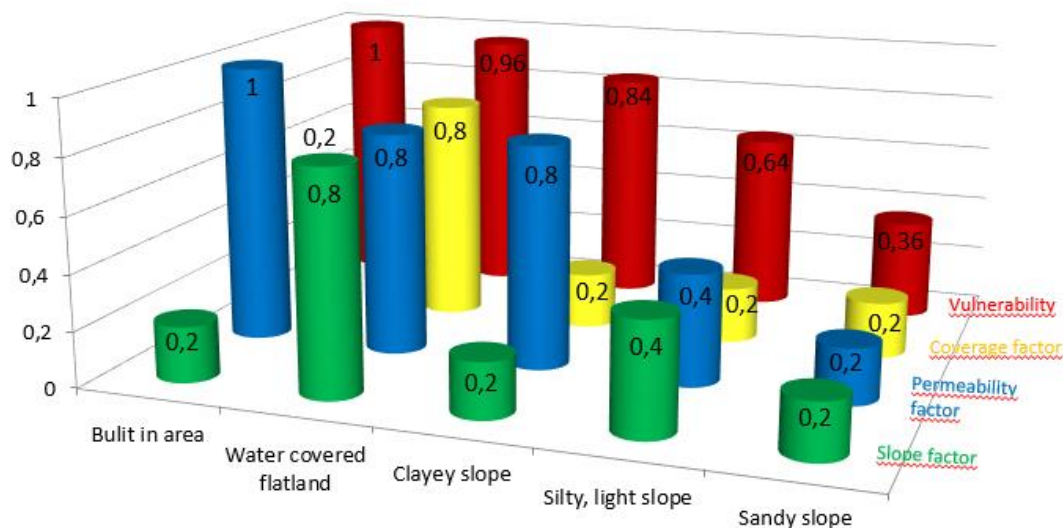

Figure 1.: Environmental vulnerability values calculated from the factors of slope, permeability and surface coverage after Sperotto at al (2016). [A lejtés-, átteresztőképesség- és felszínborítás faktorokból számított környezeti sérülékenységi értékek Sperotto at al (2016) alapján]

Sperotto at al. (2016) defined the permeability factor upon the correlation between water infiltration capacity and clay content (Table 1).

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods – [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 120 -

Table 1. Clay content, layer permeability and vulnerability factor values after Sperotto at al. (2016)
[Agyagtartalom, a réteg átteresztő képessége és a környezeti sérülékenység értékek Sperotto at al (2016)
alapján]

Layer description	Permeability	Permeability factor f_2
Stratified clay	$<10e^{-8}$ m/s	0,8
Clay with silt	$10e^{-8}$ – $10e^{-7}$ m/s	0,6
Silt	$10e^{-7}$ – $10e^{-6}$ m/s	0,4
Fine sand	$10e^{-6}$ – $10e^{-5}$ m/s	0,3
Sand and gravel	$>10e^{-5}$ m/s	0,2

Determination of permeability factor from geophysical data

The DC (direct current) electrical resistivity and the propagation of electromagnetic waves are both physical parameters that depend on certain hydrogeological parameters (i.e., clay content, porosity, dominant grain size) of the investigated medium. Consequently, they can be used for determination of the permeability factor.

From the point of vulnerability assessment against pluvial flooding only the permeability of the surface layer is relevant, which is evidently located over the ground water table in case of dry surface coverage. With the lack of pore fluid in the unsaturated zone the resistivity dominantly depends on the clay content. Once the attenuation loss of the GPR waves is a direct indicator of the layer's clay content, it can be linked to the permeability of the overburden. For this purpose, we introduced the parameter D10 representing the depth where the amplitude of the direct, high frequency electromagnetic wave decreases to its 10%. With other words: D10 is the depth where the attenuation loss of the GPR wave reaches 90%. It means that the higher the clay content of the upper layer, the higher the attenuation loss, the lower the D10 depth. From the other point of view higher clay content is linked to less water infiltration capacity, which means higher vulnerability for a pluvial flood.

By measuring the DC resistivity of the surface layer using geoelectric surveying methods combined with grain size analysis of soil samples, the permeability factors can be derived along the survey line. First the correlation between the physical properties such as electrical resistivity and geological parameters affecting water

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 121 -

infiltration such as grain size distribution need be set up with the combined interpretation of geoelectric surveying data and drill hole sample analytics. Next, the permeability factor can be linked to the electrical resistivity as presented in Table 1.

Field study 1

This field study presents the application of GPR method in determination of surface vulnerability. The test site was in a village in the valley of River Sárvíz in central Hungary. The assessment of the area from the point of environmental vulnerability may be useful for development of a new water management plant and may strengthen the local decision makers' commitment for implementing local adaptation measures. The region of the investigated site is part of a system with living waters, fishponds, channels, marshes, with a unique birdlife and freshwater habitats, excellent possibilities for fish farming, angling and soft tourism. Permanently dry areas are covered with good quality soil (high organic matter content, high permeability) being used for intensive agriculture.

Site characterization

The near surface geological structure of site was reconstructed after the data of several shallow bore holes (maximal depth of 50m), GPR and geoelectric surveys. The location map of the investigated area is shown in Figure 2.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

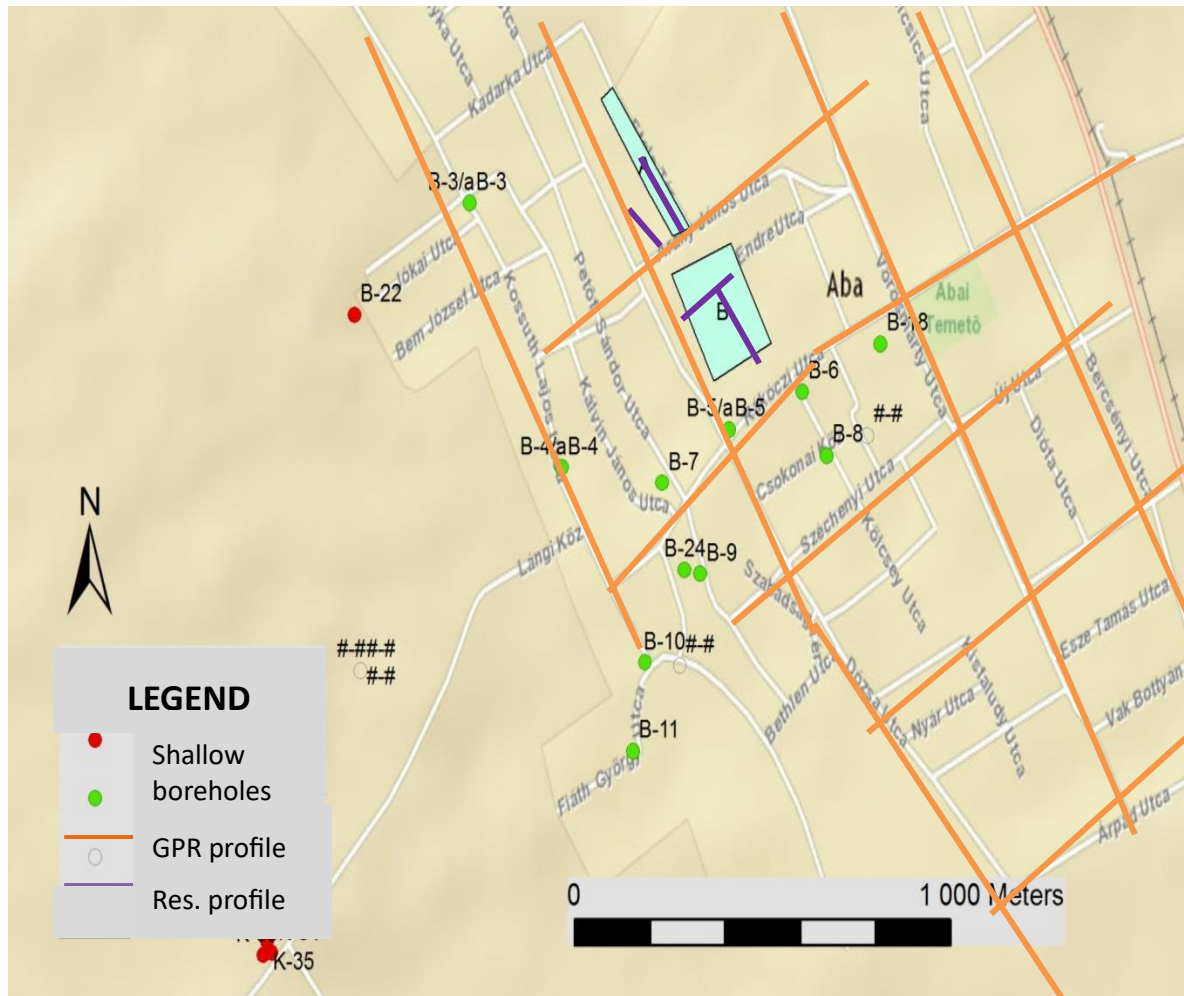

Figure 2.: Location map of the investigated site. [A kutatási terület helyszínrajza]

The geological structure reflects to conventional alluvial sedimentation: layers with various clay and sand content. A typical geological sequence is presented in Table 2. From the point of vulnerability against intense rainfall the zones with low water permeability indicated by high clay content may be dangerous.

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 123 -

Table 2. Typical drill hole sequence. [Tipikus fúrási rétegsor.]

Depth from (m)	to (m)	Thickness (m)	Layer content
0	2	2	Soil
2	2.6	0.6	silty sand
2.6	4.7	2.1	sandy clay
4.7	25.9	21.2	marl
25.9	34	8.1	sand
34	43.8	9.8	silty sand
43.8	45	1.2	clay

The GPR data acquisition was carried out along 17 survey lines using SIR-20 equipment with 200 MHz, shielded antennas. Table 2. gives the technical details of the GPR profiles.

Table 3. Technical parameters of GPR survey lines. [A földradar mérési vonalak műszaki paramétereit.]

Line number	Length	Number of channels
2	97 m	974
3	530 m	5326
4	715 m	5134
5	2159 m	53886
6	1909 m	41598
7	1561 m	20510
8	1130 m	21358

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

9	705 m	19902
10	459 m	8366
11	1875 m	33966
12	583 m	13262
13	457 m	10110
14	498 m	12238
15	104 m	1038
16	2248 m	24622
17	310 m	3054
Total:	15340 m	275344

After digital signal processing (background removal with f-k filtering and automatic gain control) 0.1 m/ns average propagation velocity was used for depth transformation. Figure 3 presents a 300 m long, typical GPR profile after this processing step. Red arrows indicate a layer boundary in the depth range of 1.6-2.0 m. This boundary cannot be detected in the left side of the radargram due to the attenuation loss cause by increasing clay content. Such zones were identified as locations vulnerable to flooding.

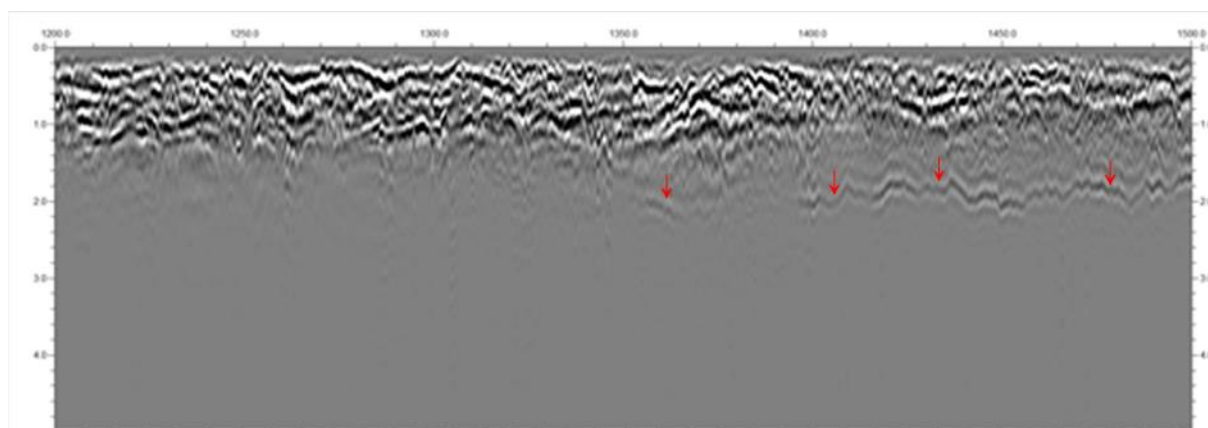

Figure 3. Sample GPR profile in the investigated site. Red arrows indicate a layer boundary. [Példa földradar szelvényre a vizsgált területről. A piros nyilak jelzik a réteghatárt.]

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Geoelectric resistivity survey was done along 4 profiles in order to get detailed information on the endangered zones having been marked upon the GPR results of investigations. The measurements were carried out with a Syscal Junior multi-electrode system using 72 electrodes in a roll-along array introduced by Dahlin and Bernstone (1997). Based on the studies of Plank and Polgár (2019) a Wenner-Schlumberger electrode configuration was used with a 2 m unit electrode distance in order to image the resistivity distribution of the upper 20 m. The data processing was done using a Gauss-Newton method developed by Loke and Barker (1996). The resistivity values were linked to geological layer information using the drill hole data. One interpreted profile is shown in Figure 4. Below a thin, resistive soil overburden there is a clay layer that can be characterized with resistivity values lower than 15 Ohmm. Below there is a saturated sand layer (resistivity over 25 Ohm) with some silt intercalations (20-25 Ohmm).

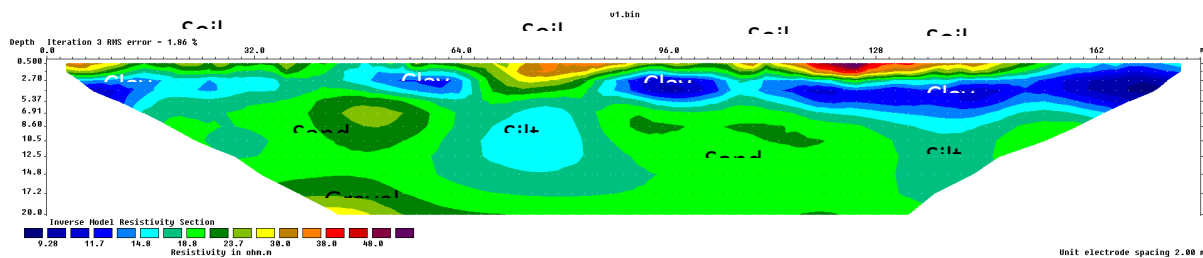
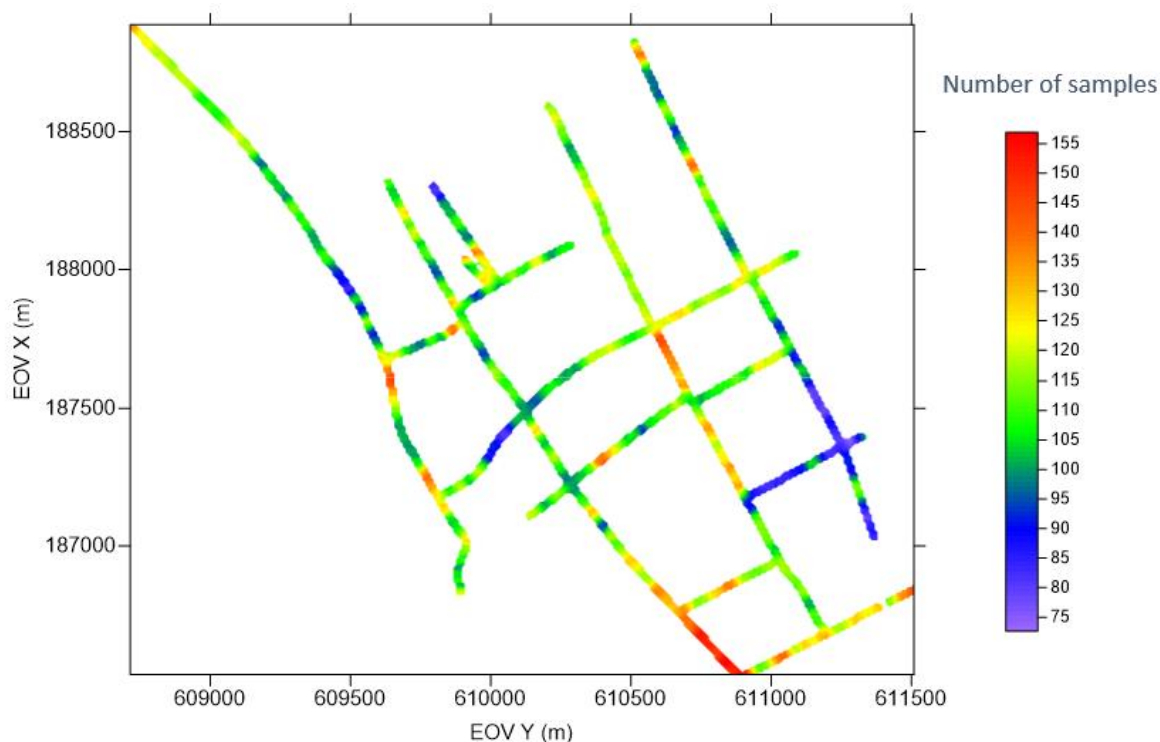

Figure 4.: Interpreted typical resistivity profile. The colour scale indicates the resistivity values in Ohmm. [Egy tipikus fajlagos ellenállás szelvény értelmezés után. A színskála a fajlagos ellenállás értékeket jeleníti meg ohmméterben.]

Determination of vulnerability factors

A high resolution, digital terrain model (DTM) of the site was set up based on the data of an air borne geodesy survey. From the DTM high resolution slope values and directions were derived.

According to the instructions of Sperotto et al (2016) the slope values were linked to one of the three possible slope factor values. The flat area gets the factor value of 0.8 while the steepest part with the slope over 10.27% gets 0.2.

The permeability factor was calculated from parameter D_{10} representing the attenuation loss in the top layer due to its clay content. At the first stage of the calculation the number of samples in the received signals were counted until the signal lost 90% of its amplitude. This calculation was done for each channel of all survey lines as shown in Figure 5.

Next the depth scale was set using the wave propagation velocity of 0.1 ns/m. As a result, for example, 75 samples before losing 90% of the initial signal represented 0.36 m of D_{10} depth, while 155 samples 0.78 m. Following Sperotto's permeability classifications the f_2 factor was defined upon the D_{10} depth as given in Table 4.

Table 4. Layer characteristics linked to D_{10} depth and vulnerability factor values [Rétegjellemzők hozzárendelése D_{10} mélységhez és a környezeti sérülékenység értékekhez]

Layer description	D_{10} range	Permeability factor f_2
pure layered clay	0-0,25 m	0,8

clay with silt	0,251-0,35 m	0,6
silt	0,351-0,5 m	0,4
fine sand	0,51-0,75 m	0,3
sand and gravel	over 0,75 m	0,2

Finally, the factor for surface coverage was determined upon the photos of the air borne survey.

Vulnerability assessment

For demonstrating the applicability of the vulnerability assessment method based on GPR survey we chose two GPR profiles in the area that were classified as *endangered* upon the DTM. Figure 6 shows a DTM cut off with the locations of the chosen survey

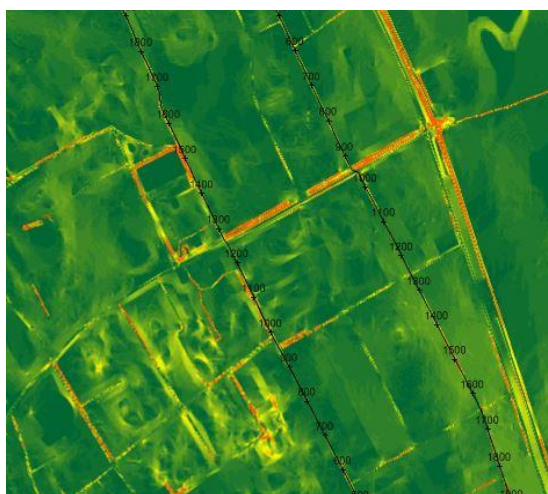

Figure 5. Digital terrain model with the traces of the GPR profiles. [Digitális felszínmodell és a földradar mérési szelvények nyomvonalai.]

lines (drawn in black). The dark green zones indicate flat areas, while the orange and red ones refer to increasing slope.

Figure 7 shows the calculated slope and permeability factors along the two survey lines.

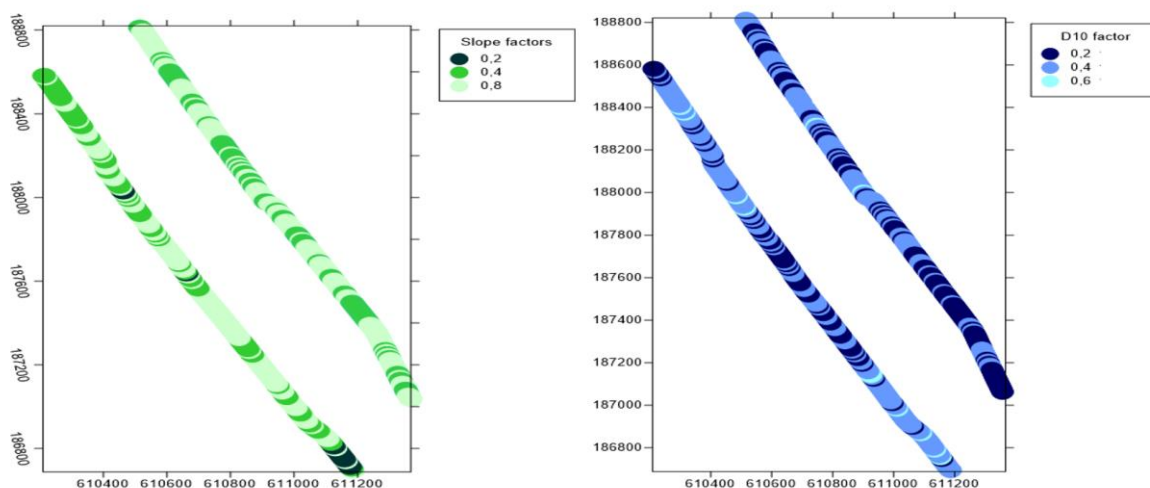

Figure 6. Slope factor (green) and permeability factor (blue). [Lejtésfaktor (zöld) és átteresztőképesség faktor (blue).]

The factor f_3 was defined upon the delineated water coverage. The traces of the GPR profiles were in dry areas with the uniform f_3 value of 0.2. The environmental vulnerability was calculated upon the three factors using the Kalbfleisch operator from point by point along the GPR profiles as it is shown in Figure 8. The dark red zones indicate areas with extremely high vulnerability due to the combination of flatness and low water permeability of the near surface overburden. The areas with medium vulnerable against pluvial floods are marked with yellow. Here the higher water drainage capacity decreases the vulnerability due to the combination of dipping surface and lower clay content in the near surface region.

Figure 7. Environmental vulnerability along two GPR profiles. The darker red the circles the higher the vulnerability. [Környezeti sérülékenység két földradar szelvény mentén. A sötétebb vörös árnyalatú körök magasabb sérülékenységet jeleznek.]

Discussion to Field study 1

In this field study we presented the elaboration of vulnerability indexing method based on ground penetration radar data. Previously this site has been qualified the method based on the high-resolution data of a DTM described by Rotárné (2016). As a result of this previous survey endangered zones were marked (striped areas in Fig 8.). In our vulnerability indexing method we related the water permeability characteristics of the earth with the attenuation of the electromagnetic waves. Applying our GPR-based indexing we could improve the areal resolution of the geological factor besides the slope factor of the terrain model. As a result, the areal resolution of marking the

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 130 -

endangered sites were increased: in Figure 8 the heavily endangered zones are marked with dark red dots.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Field study 2

The site for demonstrating the derivation the permeability factor from geoelectric resistivity data is located in a suburban district of the capital, Budapest. It is at the bank of a regulated branch of the River Danube in the northern part of an island named Csepel. The site is built up from fluvial sediments: sandy-gravel layers with silt and clay intercalations. The overburden is a thin upfill material. The investigated site is a 3 km long flatland in a protected green zone that is few hundred meters wide between the river branch and urban area. Due to a sluice cutting off the river branch from the main water flow, the fluctuation of the water level is under control and does not depend on weather conditions. Thus, the area is highly endangered by pluvial floods as shown in the photos in Figure 9.

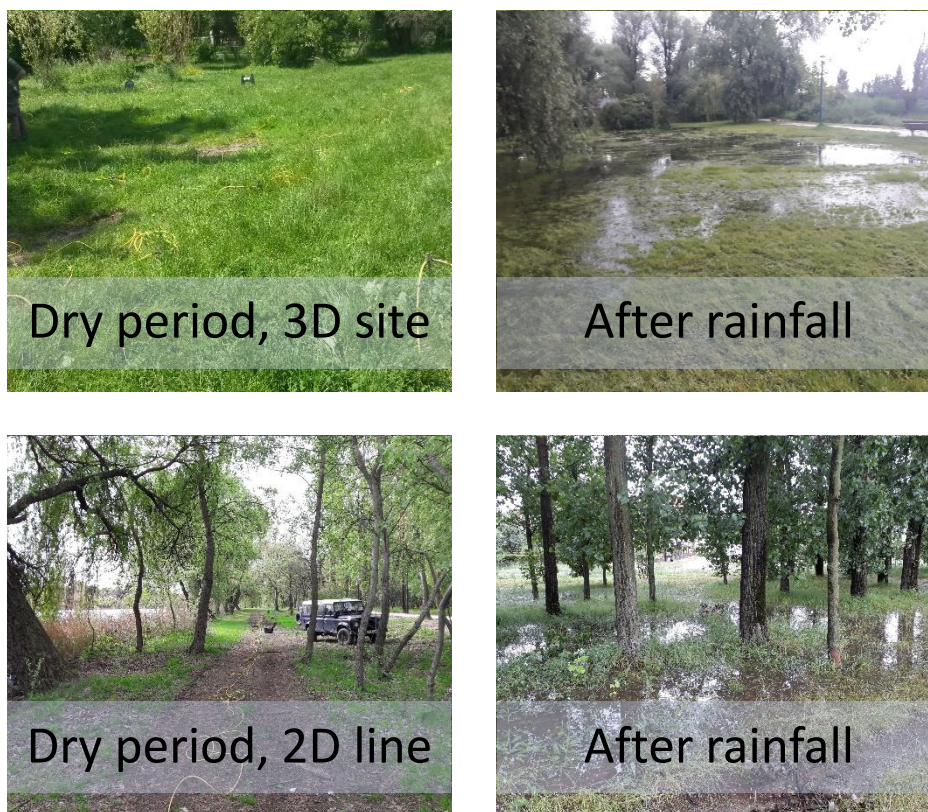

Figure 8.: Photos in the investigated area in dry weather and after rainfall. [A kutatási területről készült fényképek száraz időszakban és esőzés után.]

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 132 -

Site characterization

The near surface geological structure of the investigated area was reconstructed after geoelectric resistivity data. Two survey campaigns were done: once a nearly 3.2 km long survey line along the riverbank was measured with an inverse Schlumberger array using the roll-along technique with the ABEM Swift String 8R instrument. The unit electrode distance was 2.5 m, the number of depth levels was: $n=11$. Secondly a 3D resistivity survey was carried out with 72 electrodes in a pole-pole array separated to 2 m unit distance. Figure 10 shows the location map of the field activities, while the details of the applied 2D and 3D arrays are given by Loke, 2015.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

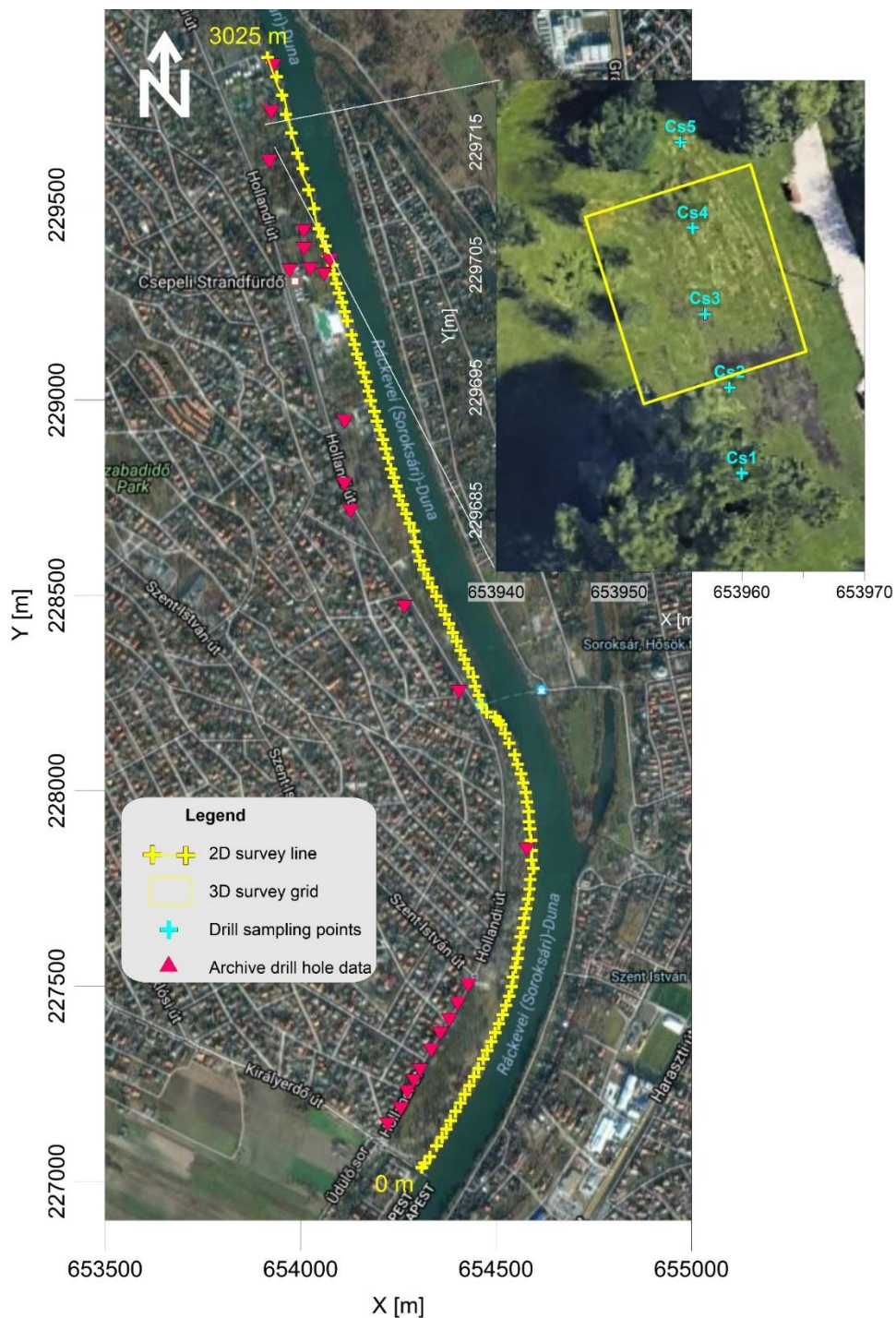
<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods – [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 133 -

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 134 -

Figure 9. Location map of the investigated site. [A kutatási terület helyszínrajza.]

The data processing was done with the software Res2Dinv and Res3Dinv. The geological interpretation was done using archive borehole data and the results of soil sample analysis. Figure 10 show the location map of the site with the survey lines and drill hole positions. According to the 2D resistivity profile there is a remarkable resistivity variation in the near surface overburden. The typical resistivity value is in the range of 16-30 Ohmm at first 1000 m of the profile representing wet soil with high clay content. From the middle part of the profile the clayey overburden is substituted by soil with mixed construction material with large grain size and low clay content. The typical resistivity increases to over 80 Ohmm. The lower layer consists of typical fluvial sediments with various grain size distribution: gravel (60-80 Ohmm), coarse sand (60-40 Ohmm), fine sand (30-40 Ohmm), aleurit (20-30 Ohmm). The bottom layer is a conductive aleurit with high clay content (the resistivity is below 20 Ohmm). Figure 11 shows some sample sections of the 2D resistivity profile with its geological interpretation.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

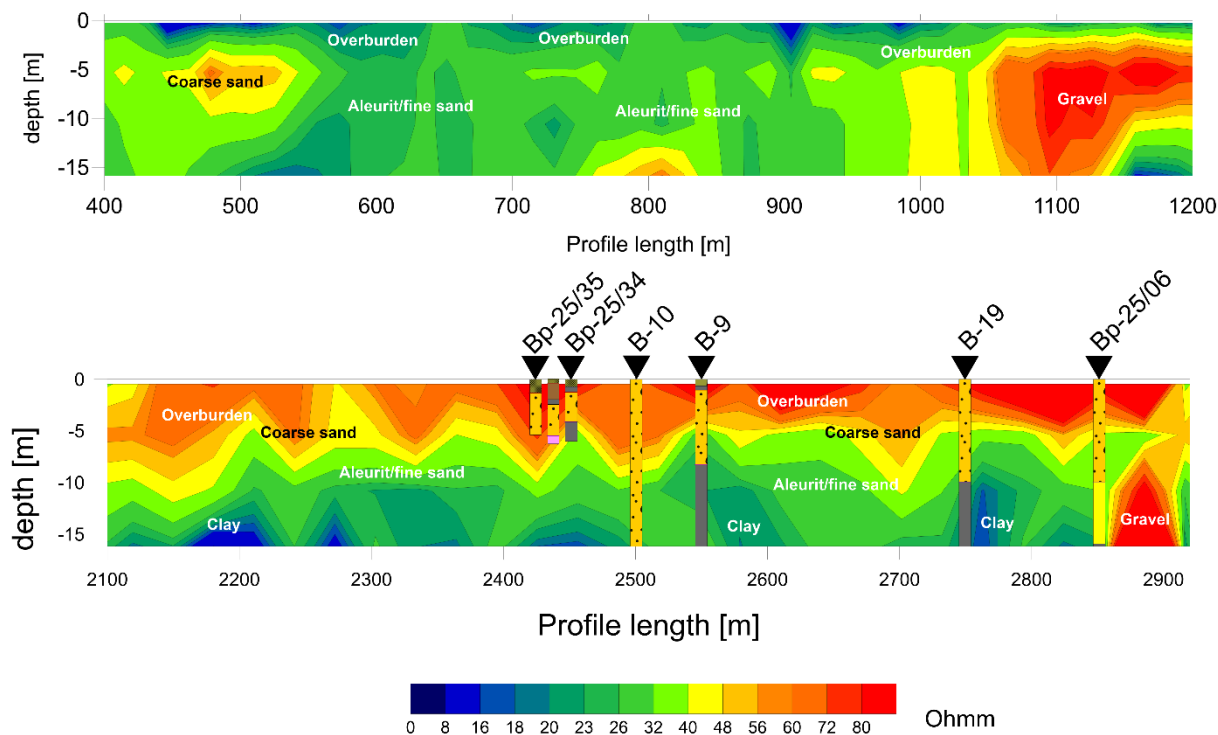

Figure 10. Sections of the 2D resistivity profile with bore hole information and geological interpretation. [2D Fajlagos ellenállás szelvények fúróluk adatokkal és földtani értelmezéssel.]

The 3D resistivity survey combined with shallow drill hole sampling provides a reliable and high-resolution image of the geologic structure of the upper 18 m (Figure 12). The thin overburden is a conductive Holocene layer with high clay content. It is bordered by a resistive layer with large sized particles, that is identified as Pleistocene sand and gravel. The lowest layer is an upper Miocene, conductive aleurit with high clay content.

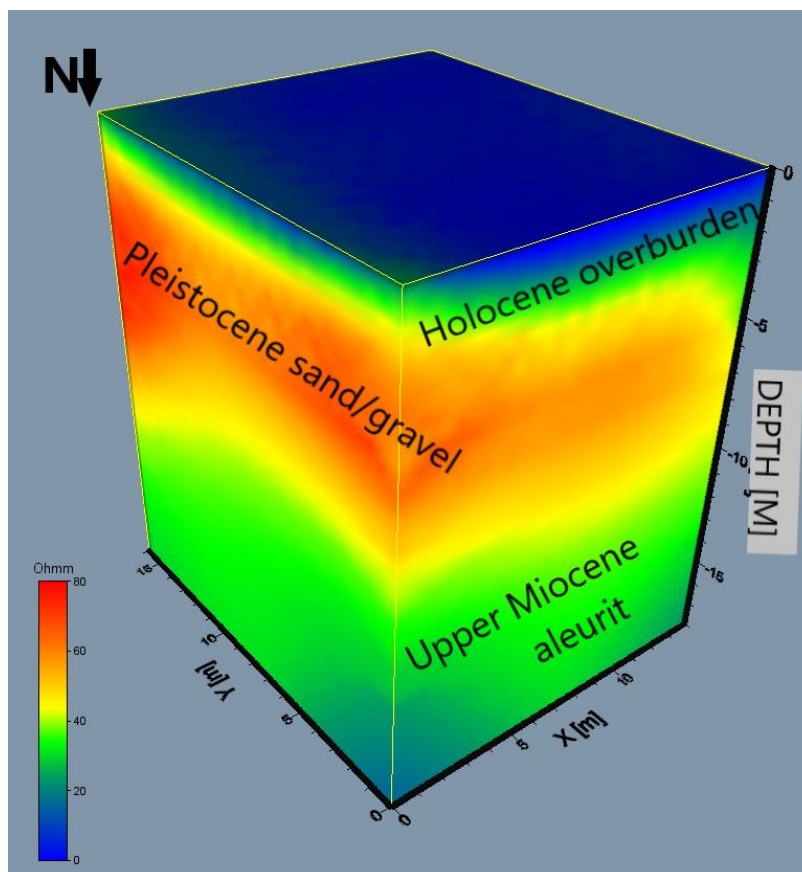

Figure 11.: Geological interpretation of the 3D resistivity survey. [3D fajlagos ellenállás mérés földtani értelmezése.]

Determination of permeability factor

For determination of the permeability factor the results of the laboratory soil sample analytics were correlated with the 3D resistivity survey. We took the variations of the grain size distribution of the drill hole samples corresponding to the parameters in Table 1. At the next step we took the electrical resistivity value of the horizontal and vertical reference points nearest the sediment sample location and matched them to the dominant grain size fractions. Figure 13 shows the typical the grain size distribution and electrical resistivity values for the different permeability factors.

Finally, we defined ranges of electrical resistivity for all each grain size category by setting up confidential intervals a shown in Table 5.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkész-képző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 137 -

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 138 -

Table 5. Grain size fractions and resistivity ranges linked to permeability factors. [A szemcseméret frakciók és a fajlagos ellenállás tartományok hozzárendelése az átteresztőképesség faktorhoz.]

Permeability factor	Clay fraction [mm]	Silt fraction [mm]	Sand fraction [mm]	Gravel fraction [mm]	Resistivity range
	0.00-0.005	0.005-0.06	0.06-2.0	2.0-40	Ohmm
0.8	72,9	22,4	3,9	0,5	<20
0.6	40,6	24,0	16,2	19,0	20-50
0.4	4,0	3,0	33,1	59,5	50-75
0.2	5,1	1,9	10,6	82,2	>75

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

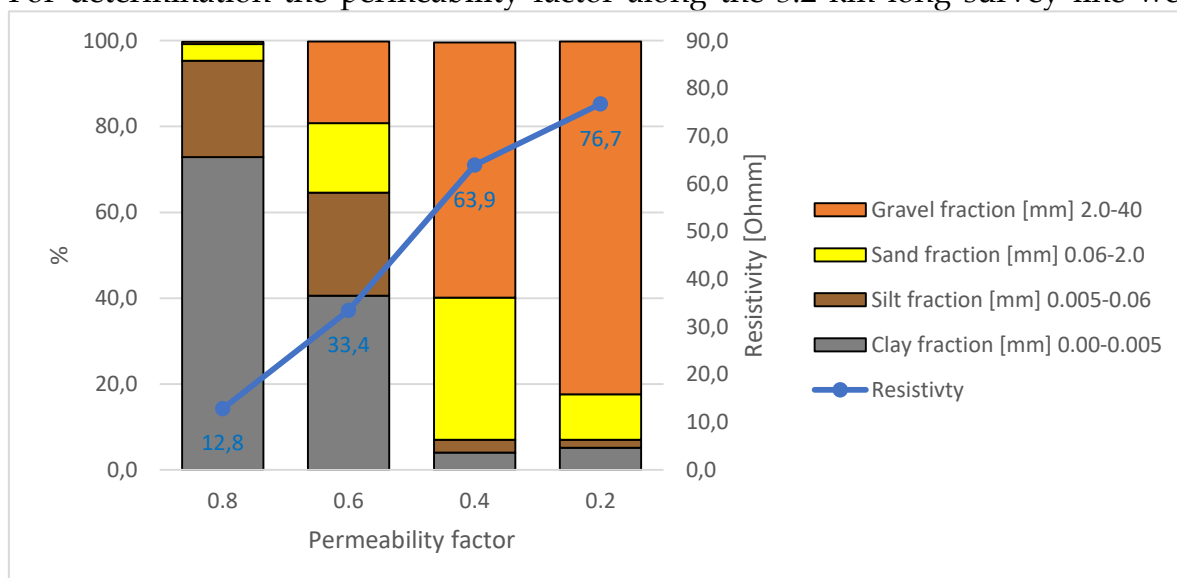
<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Figure 12.: Grain size distribution of sediment samples compared with permeability factors and electrical resistivity values. [Fúrásminták szemcseméret eloszlásának összevetése a fajlagos ellenállással és az áteresztőképesség faktórral.]

Vulnerability assessment

The vulnerability assessment of the investigated 3D site was not overly exciting, because being a dry, flat land, the slope and surface coverage factors didn't show any areal variation: f_1 took 0.8 and f_3 took 0.2. Consequently, as it was illustrated in Figure 9, the whole area is assessed to be very vulnerable to flooding from rain independently of the permeability factor f_2 . Nevertheless, the high-resolution distribution of permeability may give help planning and implementing prevention and mitigation measures against pluvial flood.

For determination the permeability factor along the 3.2 km long survey line we

calculated the reference resistivity of the overburden: we took the median of the resistivity values in the depth range of 0-1.5 m in each horizontal reference point of the resistivity profile. Finally, we linked the median resistivity values to permeability factors according to Table 5. Figure 14 shows the fluctuations of the permeability factors as the function of median resistivity values and also its impact on the final vulnerability of the area.

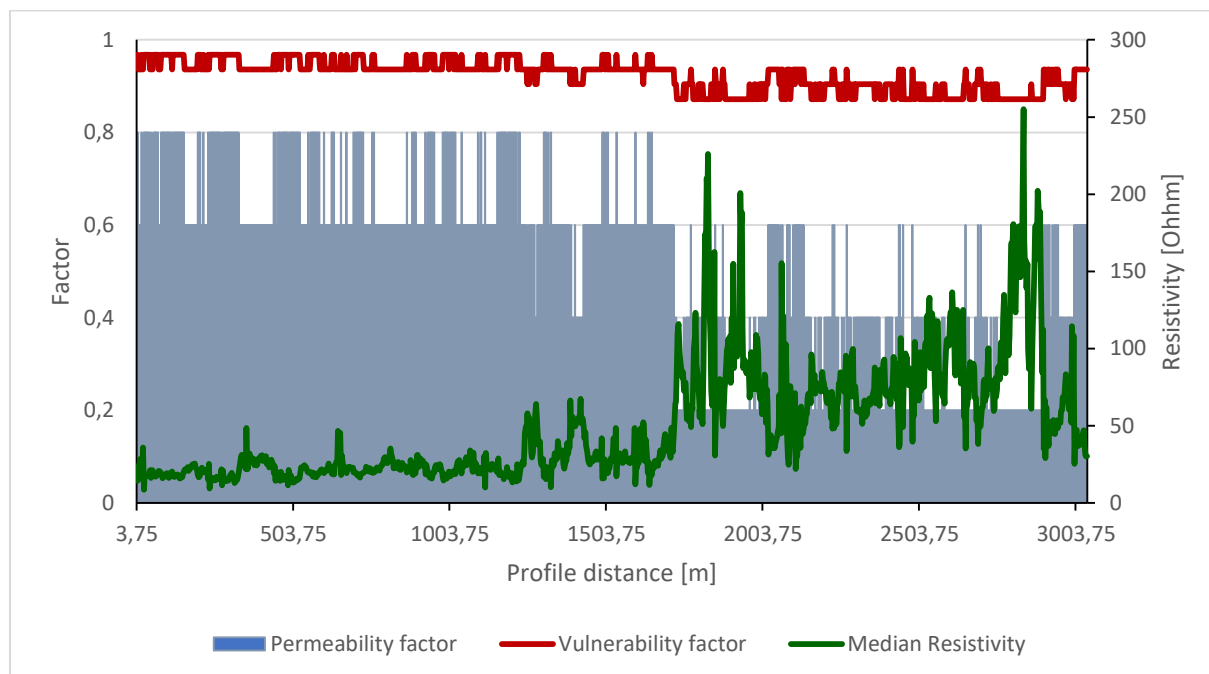

Figure 13. Vulnerability and permeability factors of the 2D survey line calculated from the median resistivity values of the upper 1.5 m. [A 2D mérési vonal mentén a felső 1,5 m-re számított, sérülékenység és átteresztőképesség faktorok mediánértékei.]

Discussion to Field study 2

In this field study we presented the process of vulnerability indexing using electrical resistivity data for qualifying the water permeability of the near-surface sections. For deriving the geological factor, we assigned the clay content of in situ soil samples to electrical resistivity. Since the area was quasi flat the distribution of the slope factor was uniform: the vulnerability index depended on only the clay content.

Results

In this study we demonstrated how geophysical methods can be used in indexing environmental vulnerability of sites that are endangered by pluvial floods.

The literature reports that vulnerability can be quantified using three factors: slope, drainage capacity and how much water covers the surface. We showed that once the joint impact of the three factors is calculated using the “probability or” operator, the vulnerability is always higher than the value of the highest factor.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkész-képző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 141 -

Since the permeability factor is directly linked to the clay content, we worked out and tested methodologies applying shallow geophysical methods to determine clay content and thus permeability for indexing the environmental vulnerability. For pairing the physical parameters with geological ones, the geophysical surveying needs to be adjusted by analytics from drill hole samples, too.

For determination of permeability factors with GPR survey we introduced the parameter D_{10} that represents the attenuation of the high frequency electromagnetic wave due to the clay content of the layer. The application of the method was demonstrated in an urban area where the slope factor was determined from high resolution, digital terrain model.

In case of deriving permeability factor values with DC resistivity method, the electrical resistivity data were correlated with the variations of grain size distribution upon the laboratory analytics of drill hole samples.

Our field tests showed that both the chosen geophysical methods are applicable for high resolution indexing environmental vulnerability in urban areas where pluvial flood is an environmental hazard.

Declaration of Interest

The authors declare that they have no known competitive financial interests or personal relationships that could have appeared to influence the work reported in this paper.

Acknowledgement

The field works of this study were financed by EAG grant from Iceland, Liechtenstein and Norway, project number: EEA-C11-1 (Field study 1) and the Mining and Geological Survey of Hungary (Field study 2).

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods – [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 142 -

REFERENCES

- [1.] Boll J., van Rijn R.P.G., Weiler K.W., Ewen J.A., Daliparthi J., Herbert S.J. (1996): Using ground-penetrating radar to detect layers in a sandy field soil. – *Geoderma*, 70 (2-): 117–132. [https://doi.org/10.1016/0016-7061\(95\)00077-1](https://doi.org/10.1016/0016-7061(95)00077-1)
- [2.] Bruno Bueno, Leslie Norford, Grégoire Pigeon, Rex Britter (2012): A resistance-capacitance network model for the analysis of the interactions between the energy performance of buildings and the urban climate. – *Building and Environment*, 54, 116-125. <https://doi.org/10.1016/j.buildenv.2012.01.023>
- [3.] Christensen, N.B. and Christiansen, A.V. (2021): Using geophysical survey results in the inference of aquifer vulnerability measures. – *Near Surface Geophysics*, 19: 505-521. <https://doi.org/10.1002/nsg.12171>
- [4.] Dahlin, T. and Bernstone, C. (1997): A roll-along technique for 3D resistivity data acquisition with multi-electrode arrays. – In: *Symposium on the Application of Geophysics to Engineering and Environmental Problems*. 1997 January 927-935. <https://doi.org/10.4133/1.2922474>
- [5.] Daniels, D. J., 2004. *Ground Penetrating Radar, 2nd Edition*. The Institute of Electrical Engineers, London, United Kingdom. <https://doi.org/10.1049/PBRA015E>
- [6.] Dannowski, G. Yaramanci, U. (1999): Estimation of water content and porosity using combined radar and geoelectrical measurements. – *European Journal of Environmental and Engineering Geophysics*. 4 (1): 71-85.
- [7.] Hou, J., Li, H., Zhu, H. and Wu, L. (2009): Determination of Clay Surface Potential: A More Reliable Approach. – *Soil Sci. Soc. Am. J.* 73 (5): 1658-1663. <https://doi.org/10.2136/sssaj2008.0017>
- [8.] IPCC (2014): Summary for policymakers. – In: *Climate Change 2014: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*.
- [9.] Kalbfleisch J., G. (1985): *Probability and statistical inference: volume 1: probability*. – Springer, New York. <https://doi.org/10.1007/978-1-4612-1096-2>
- [10.] Kirsch, R., Sengpiel, K.-P. and Voss, W. (2003): The use of electrical conductivity mapping in the definition of an aquifer vulnerability index. – *Near Surface Geophysics*, 1(1): 13-19. <https://doi.org/10.3997/1873-0604.2002003>
- [11.] Loke M.H. and Barker, R.D. (1996): Rapid least-squares inversion of apparent resistivity pseudosections by a quasi-Newton method. – *Geophysical Prospecting*, 44 (1): 131-152. 04): Tutorial: 2-D and 3-D electrical imaging surveys.
- [12.] Lunt I.A., Hubbard S.S. and Rubin Y. (2005): Soil moisture content estimation using ground-penetrating radar reflection data. – *Journal of Hydrology*, 307 (1-4): 254–269. <https://doi.org/10.1016/j.jhydrol.2004.10.014>

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkész-képző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods – [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 143 -

- [13.] Neal A. (2004): Ground penetrating radar and its use in sedimentology: principles, problems and progress. – *Earth-Science Reviews*, 66 (3-4): 261–330. <https://doi.org/10.1016/j.earscirev.2004.01.004>
- [14.] Plank, Z. and Polgár, D. (2019): Application of the DC resistivity method in urban geological problems of karstic areas. – *Near Surface Geophysics*, 17 (5): 547-561. <https://doi.org/10.1002/nsg.12062>
- [15.] Plank, Z., Selmeczi, P., Pronay, Z., Polgar, D (2016): Geophysical Methods in Vulnerability Assessment to Climate Change Effect, We 22P1 16 <https://doi.org/10.3997/2214-4609.201602063>. Conference: Near Surface Geoscience 2016 - 22nd European Meeting of Environmental and Engineering Geophysics, Paper 1-5. <https://doi.org/10.3997/2214-4609.20142092>
- [16.] Obiora, D.N., Alhassan, U.D., Ibuot, J.C. and Okeke, F.N. (2016): Geoelectric Evaluation of Aquifer Potential and Vulnerability of Northern Paiko, Niger State, Nigeria. – *Water Environment Research*, 88 (7): 644-651. <https://doi.org/10.2175/106143016X14609975746569>
- [17.] Rotárné Sz. Á., Selmeczi P., Homolya E. (2016): Ivóvízbázisok klímaváltozással szembeni sérülékenységének vizsgálati módszere [Method for assessing the vulnerability of drinking water resources to climate change]. – In: Tudásmegosztás, alkalmazkodás és éghajlatváltozás [Knowledge sharing, adaptation and climate change], Pálvölgyi T., Selmeczi Pál (szerk.) MFGI, Budapest. pp 41-48.
- [18.] Smith R. C., Sjogren D. B. (2006): An evaluation of electrical resistivity imaging (ERI) in Quaternary sediments, southern Alberta, Canada. – *Geosphere*. 2 (6): 287–298. <https://doi.org/10.1130/GES00048.1>
- [19.] Słowik, M. (2014): Analysis of fluvial, lacustrine and anthropogenic landforms by means of ground-penetrating radar (GPR): field experiment. – *Near Surface Geophysics*, 12 (6): 777-792. <https://doi.org/10.3997/1873-0604.2014033>
- [20.] Sperotto A., Torresan S., Gallin V., Coppola E., Critto A., Marcomini A. (2016): A multi-disciplinary approach to evaluate pluvial floods risk under changing climate: The case study of the municipality of Venice (Italy). – *Science of The Total Environment*, 562 (2016):1031-1043. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2016.03.150>
- [21.] Steelman C.M. and Endres A.L. (2010): An examination of direct ground wave soil moisture monitoring over an annual cycle of soil conditions. – *Water Resources Research* 46, (11): W11533. <https://doi.org/10.1029/2009WR008815>
- [22.] Wunderlich, T. and Rabbel, W. (2013): Absorption and frequency shift of GPR signals in sandy and silty soils: empirical relations between quality factor Q, complex permittivity and clay and water contents. – *Near Surface Geophysics*, 11 (2): 117-128. <https://doi.org/10.3997/1873-0604.2012025>

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkész-képző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Plank and Pronay: Geophysical methods - [Geofizikai módszerek]

<https://doi.org/10.59531/ots.2025.3.2.115-144>

- 144 -

Absztrakt. A városi területek esőzések okozta villámárvíznek való kitettsége jellemezhető a környezeti sérülékenységi indexszel. Ez a mérőszám három térbeli tényezőtől függ: a morfológiától, a felszínborítástól és a felszín vízáteresztő képességétől. Ez utóbbi tényezőt egyértelműen meghatározzák a felszín közeli rétegek összetétele és szerkezete, emiatt egyes geofizikai módszerek alkalmazása segíthet a vízelöntési veszélyeztetettség felmérésében. A publikáció bemutat egy módszertant, amit a környezeti sérülékenységi nagy felbontású eloszlásának meghatározására dolgoztunk ki, két, városi környezetben is alkalmazható geofizikai felmérési módszer adatainak felhasználásával történik veszélyeztetettség minősítése. A talajradaros módszer esetében a felszíni vízáteresztő képességet a fedőréteg agyagtartalmához kötöttük, ezáltal az elektromágneses hullámok csillapodását, mint fizikai paramétert összefüggésbe hoztuk a környezeti sérülékenységi vízáteresztési tényezőjével. A másik esetben ugyanezt a tényezőt az egyenáramú elektromos mérés adataiból határoztuk meg úgy, hogy a mérés során meghatározott, fajlagos elektromos ellenállás értéket a felső réteg domináns szennyezés-eloszlásával hoztuk összefüggésbe. A kidolgozott módszertan alkalmazását két hazai városban végzett esettanulmányban mutatjuk be, ahol a környezeti sérülékenységet geofizikai szelvények mentén határoztuk meg az alkalmazott módszer által biztosított, vízszintes felbontással. Az első esettanulmányban a földradar módszert alkalmaztuk a vízáteresztési tényező meghatározására, és digitális terepmodell szolgált a lejtési adatok forrásaként. A második esettanulmány helyszíne egy sík terület volt, ahol nem volt szükség morfológiai adatokra. Az áteresztőképesség tényezőt egy három kilométer hosszú mérési vonalon mért, fajlagos ellenállás értékekből és a fúrásos talajminták szennyezés-elemzési eredményeiből származtattuk.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 3(2): 115-144.

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN2939-8398 (Online)

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkeletkezés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 145 -

FROM GENERATION TO TREATMENT: REGIONAL SOLID WASTE DYNAMICS IN VIETNAM (2015–2018) WITH INTERNATIONAL CONTEXT

[SZILÁRD HULLADÉKKELETKEZÉS ÉS KEZELÉS VIETNÁMBAN (2015–2018) REGIONÁLIS ÉS IDŐRENDI ÖSSZEHASONLÍTÁS]

THI THANH NHAN PHAN

Doctoral School of Environmental Sciences, Eötvös Loránd University (ELTE), Budapest H-1053, Hungary

Faculty of Agriculture and Environment, Ha Tinh University, Ha Tinh 45300, Vietnam

<https://orcid.org/0009-0006-2958-7345>

thanhnhan2809@gmail.com

Abstract. This study examines regional disparities and temporal trends in solid waste generation (SWG) and treatment (SWT) across six regions of Vietnam from 2015 to 2018, and places Vietnam in an international context. Using original data and descriptive statistics, the findings reveal notable regional inequalities in waste management performance. The Southeast (SE) and Red River Delta (RRD) maintain high and stable SWT levels (typically over 80%), supported by better infrastructure and industrial concentration, while the Mekong River Delta (MRD), Central Highlands (CH), and Northern Midlands and Mountains (NMM) lag behind due to limited resources and low public awareness. Temporal patterns show initial improvements followed by stagnation in some regions, reflecting uneven policy implementation and infrastructure challenges. Compared to other countries, Vietnam is positioned as a transitional economy where waste management systems are expanding but still rely heavily on landfilling and face structural limits in technological innovation and education. Drawing on international lessons, this study recommends region-specific strategies: decentralized composting and community collection in rural areas, and energy recovery and circular economy approaches in industrialized and coastal zones. Integrating these efforts within a circular economy framework and encouraging citizen participation can improve efficiency and equity in Vietnam's waste management system.

Keywords: Solid waste management, regional disparities, circular economy, waste treatment, Vietnam, sustainability

The Introduction

Solid waste management is a vital global sustainability issue, prompted by rapid population growth, urbanization, and industrialization. These factors increase waste and pollution, endangering ecosystems and public health, and are closely tied to achieving the United Nations Sustainable Development Goals (SDG 11: Sustainable Cities and Communities, SDG 12: Responsible Consumption and Production) (Report,

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 4(1): 145-159

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkezelés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 146 -

2015). Consequently, unsustainable solid waste management (SWM) practices harm public health and environmental sustainability, leading to air and water pollution, land degradation, and climate change (Abubakar *et al.*, 2022). While most developed nations handle municipal solid waste effectively, low-income and lower-middle-income countries face major hurdles due to insufficient waste infrastructure, an informal sector, and a shortage of trained personnel (Sharma *et al.*, 2019). The volume and composition of solid waste differ widely between and within regions, influenced by factors such as economic status, lifestyle, literacy, and age demographics. This variability makes it difficult to apply a one-size-fits-all approach to SWM solutions globally. Moreover, advanced technologies and skilled labor are often unsuitable for poorer countries, especially when combined with ineffective policy enforcement, limited public engagement, and infrastructure gaps, particularly in Asia and Africa (Das *et al.*, 2019; Zang *et al.*, 2024).

Vietnam was classified as a lower-middle-income country and has experienced significant economic and demographic shifts over the past twenty years, leading to a sharp rise in solid waste production (W.B, 2015). In major cities like Ho Chi Minh City, daily municipal solid waste generation was approximately 8,175 tons in 2014, which is about 1.02 kg per person per day. Waste management in Vietnam faces serious obstacles, including rapid urban growth, increased waste production, and limited resources for effective collection and treatment (Phan *et al.*, 2024). Most municipal solid waste is still disposed of in landfills (around 70–86%), with only a small portion being recycled, mainly due to incomplete legislation, weak enforcement, insufficient financial resources, and low public awareness (Verma, Borongan and Memon, 2016). Although some national reports and studies exist, few have systematically explored regional differences in waste generation and management within Vietnam, covering major cities, rural areas, and mountainous regions. Regional analysis is crucial because factors like urbanization, industrial activity, and local infrastructure greatly shape waste challenges. Most comparative research has focused on global or national trends, often overlooking Vietnam's internal diversity. Additionally, while regional data for Vietnam is available only through 2018, international datasets go up to 2022, providing an opportunity to make direct comparisons for 2015–2018 and to evaluate Vietnam's performance against more recent international trends.

This study aims to analyze regional disparities in solid waste generation and treatment in Vietnam from 2015 to 2018, and then compare Vietnam's national performance with that of several selected countries to offer an extended discussion of international studies, highlighting global trends and placing Vietnam's position within the broader context.

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkeletkezés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 147 -

Method

Data sources

Vietnamese dataset: Official national statistics on solid waste generation (SWG, tons per capita per year) and solid waste treatment (SWT, percentage treated annually) for six socio-economic regions of Vietnam, including the Red River Delta, Northern Midlands and Mountainous Area, North Central, Central Highlands, Southeast, and Mekong River Delta.

Data are only available up to 2018. Therefore, all direct comparisons with other countries were limited to the 2015–2018 period. However, some studies offer comparative assessments in the international context between Vietnam and selected countries.

Indicators

- SWG (Solid waste and wastewater generation): Measured as tons per capita per year.
- SWT (Solid waste treatment): Measured as the percentage of total generated solid waste that is treated annually.

Analytical approach

Descriptive statistics: Average values, standard deviation, minimum, and maximum.

Results

Table 1. presents the descriptive statistics (mean, standard deviation, minimum, and maximum) of solid waste generation (SWG, tons per capita) and solid waste treatment (SWT, %) across six regions in Vietnam from 2015 to 2018. There are notable differences in both SWG and SWT among the six regions. Specifically, the Southeast (SE) region has the highest average SWG and SWT, while the Mekong River Delta (MRD) has the lowest average SWT, and the Northern Midlands and Mountainous (NMM) has the lowest average SWG. This indicates that solid waste generation and treatment vary considerably across regions based on their socioeconomic characteristics.

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkezelés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 148 -

Table 1. Summary statistics of SWG and SWT across six regions in Vietnam from 2015 to 2018

Regions	SWT Mean	SWT SD	SWT Min	SWT Max	SWG Mean	SWG SD	SWG Min	SWG Max
VN	81.155	4.249	75.024	84.350	0.386	0.036	0.353	0.427
RRD	90.425	4.826	84.287	94.565	0.482	0.025	0.449	0.502
NMM	56.841	9.623	45.411	68.962	0.205	0.010	0.193	0.216
NCC	65.820	7.504	58.740	75.938	0.301	0.061	0.248	0.383
CH	61.188	4.347	57.371	67.309	0.207	0.016	0.189	0.224
SE	95.924	3.362	92.471	99.427	0.728	0.066	0.669	0.801
MRD	56.247	10.337	41.642	66.000	0.225	0.020	0.208	0.244

SD: Standard Deviation

Moreover, the relationships between SWG and SWT remain consistent across all regions. The Red River Delta (RRD) has the second-highest SWG (0.482 tons per capita per year) but also a relatively high SWT (90.425%). This suggests the region has a very effective waste treatment capacity relative to the waste produced. Conversely, the MRD has the lowest SWT (56.247%) even though its SWG is not the lowest. This may indicate that the region faces significant challenges in managing solid waste. The variability measured by standard deviation (SD) varies as well. For SWT, the MRD has the highest SD (10.337), indicating notable fluctuations in waste treatment rates from 2015 to 2018. This could reflect major shifts in policies, technology, or treatment capacity within the region. For SWG, the North Central and Central Coasts (NCC) have the highest SD (0.061), suggesting that waste generation there has been more variable compared to other regions.

The results indicate that solid waste generation and treatment differ significantly across regions based on their socioeconomic factors.

Figure 1. shows the spatial and temporal distribution of SWT, with a heatmap emphasizing its performance across Vietnam's regions from 2015 to 2018. First, the SE and RRD regions consistently lead in waste treatment performance. They maintained very high and stable SWT levels throughout the period, often exceeding 80% and nearly reaching 100% (SE in 2016). This demonstrates the advanced development of waste treatment infrastructure and policies in these key economic centers. Meanwhile, the NCC and MRD regions have shown notable progress. Specifically, the NCC experienced a strong increase in performance from 58.7% (2015) to 75.9% (2018). Similarly, the MRD also saw significant growth from 41.6% (2015) to 66.0% (2018). This progress likely reflects investments and the adoption of new technologies for waste treatment in these areas.

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkezelés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 149 -

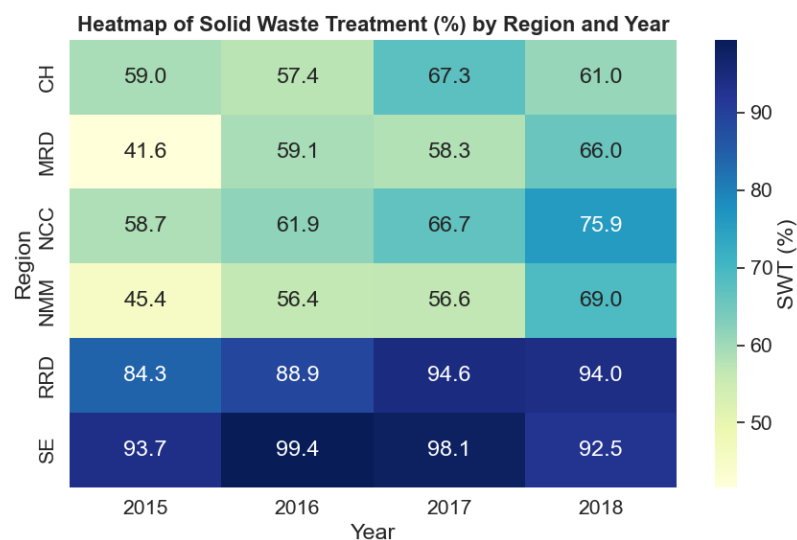

Figure 1. Heatmap of solid waste treatment (SWT, %) by regions and years (2015–2018)

The CH and NMM regions maintained consistently low and stable SWT levels. Their waste treatment effectiveness stayed below 70% throughout all four years, which is much lower than that of the other regions. This indicates that waste management in these areas still faces many challenges and did not experience significant improvements during this period.

Figure 2 illustrates the yearly trends of SWT (%) across regions. The line chart clearly shows two distinct groups of regions. One group (SE and RRD) consistently maintains high performance, while the other group (NCC, MRD, CH, and NMM) exhibits lower performance, with some members showing improvement and others stagnating.

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkeletkezés és kezelés Vietnámban]

<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 150 -

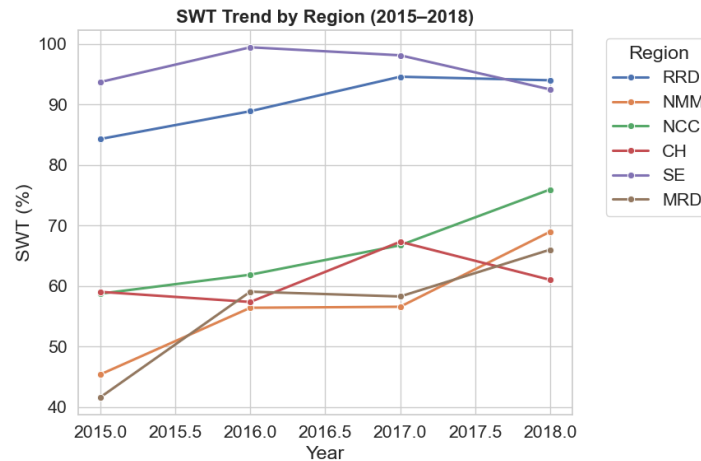

Figure 2. Trends of SWT across six regions in Vietnam from 2015 to 2018

The chart highlights the impressive growth trajectories of the NCC and MRD. The NCC's line has the steepest slope from 2017 to 2018, indicating a rapid improvement in its waste treatment performance. The MRD's line shows a steadier and consistent upward trend over the four-year period. Additionally, the SE region's line shows a slight decline in 2018 after peaking in 2016 and 2017. Similarly, the CH region's line dips slightly at the end of the period. This suggests that even high-performing regions may face challenges in maintaining peak performance.

Figure 3 illustrates the relationship between SWG and SWT for each region and year. The SE (purple) and RRD (blue) regions are grouped in the top-right corner, showing both high waste production and high treatment rates. The NMM (orange), CH (red), and MRD (brown) regions are clustered in the bottom-left, indicating low waste production and accordingly low treatment rates.

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkeletkezés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 151 -

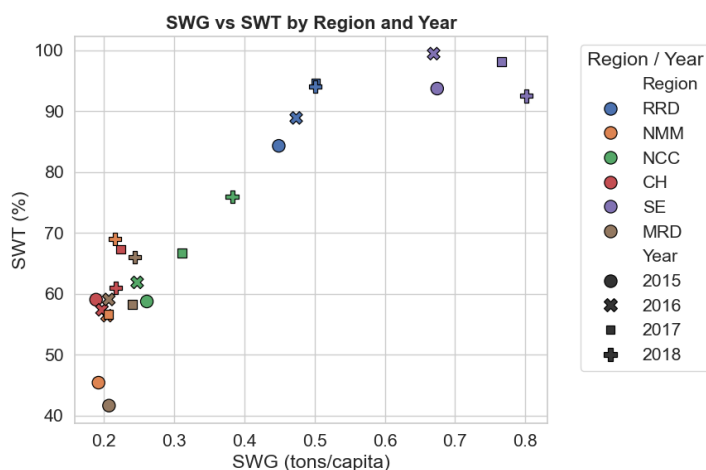

Figure 3. Distribution of SWG and SWT by region

Overall, there is a clear positive relationship between SWG and SWT. Regions that generate more waste tend to have a higher percentage of it treated. This suggests that waste treatment capacity often expands in tandem with economic growth and waste generation. Figure 4. shows the mean SWT (%) for each region from 2015 to 2018, providing the clearest summary of overall performance imbalances.

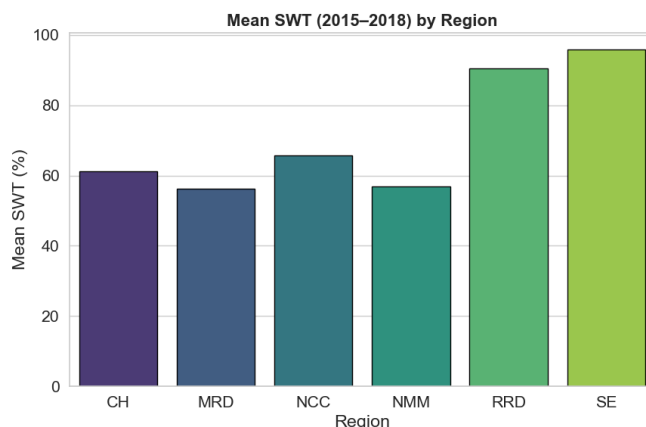

Figure 4. Mean SWT across six regions in Vietnam from 2015 to 2018

The chart clearly shows a sharp divide between regions. The SE and RRD regions stand out with consistently high average treatment rates (over 90% and nearly 90%, respectively), establishing their roles as leaders in waste management. Meanwhile, the other four regions have much lower average rates, all below 65%. This offers a static, comprehensive snapshot of each region's sustainable waste treatment capacity. It simplifies the data to highlight a key point: the persistent disparity in waste management effectiveness across Vietnam.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 4(1): 145-159

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkezelés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 152 -

Discussion

Vietnam's Regional Solid Waste Management Disparities

This study examined regional differences in solid waste generation (SWG) and solid waste treatment (SWT) across six regions of Vietnam from 2015 to 2018, showing significant disparities in waste production and treatment efficiency. A clear division exists between two regional groups, with the Southeast (SE) and Red River Delta (RRD) leading. These regions have the highest average SWG and SWT, with SWT consistently high and stable (usually >80%, with SE nearing 100%), indicating advanced waste management infrastructure and policies. These differences are primarily linked to levels of economic development and urbanization, due to the positive correlation between waste generation and population growth (Phan and Hufnagel, 2025b). The SE and RRD host the country's primary industrial centers and large cities, where waste management infrastructure, such as incineration and waste-to-energy facilities, is more developed. However, these areas still rely heavily on landfilling (70–75%) and face challenges in waste segregation and recycling (Le *et al.*, 2023).

In contrast, the remaining regions, including the North Central and Central Coast (NCC), Mekong River Delta (MRD), Central Highlands (CH), and Northern Midlands and Mountains (NMM), show significantly lower and more variable SWT, indicating structural weaknesses in waste management. These areas have much lower treatment ratios, often below 65%, with the NMM exhibiting the lowest SWG and the MRD having the lowest SWT. These differences are linked to variations in economic activity, population density, and local governance capacity. Rural and mountainous regions often face limited healthcare access, insufficient funding, and low collection coverage (Nguyen *et al.*, 2024; Thu *et al.*, 2024). Coastal and tourism-heavy cities also contend with seasonal waste surges and institutional fragmentation (Tsai *et al.*, 2021). These findings suggest that both technical and socio-economic factors drive regional inequality in waste management in Vietnam.

The results also show a positive correlation between SWG and SWT, indicating that regions with higher economic activity tend to increase their treatment capacity along with waste generation. This aligns with the law of economic development and reveals an issue of environmental equity: poorer regions have less capacity to cope. Additionally, it highlights a somewhat contradictory issue, which is the main focus of this discussion that the reliance on centralized investment and policy for current processing capacity which does not accurately reflect overall management effectiveness.

The observations in Vietnam align with findings from other countries, where economic and geographical factors strongly shape regional waste differences. In Spain, for instance, waste generation is highest in coastal and tourism-intensive regions

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkezelés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 153 -

(Alcay and Montañés, 2020), while Japan's urban regions outperform rural areas in waste processing efficiency (Li *et al.*, 2024). Similarly, China's Yangtze River Economic Belt has higher industrial waste treatment rates than inland provinces (Ke, Tian and Zhang, 2022). The Vietnamese situation thus fits within a larger global trend, but the disparity between regions is particularly notable. These findings highlight the importance of waste management strategies tailored to specific regions, considering local economic structures, infrastructure, and institutional capacity.

Temporal dynamics from 2015 to 2018

The temporal patterns of SWG and SWT between 2015 and 2018 show both improvements and emerging disparities across Vietnam's regions. During this four-year period, the SE and RRD consistently maintained high and stable SWT levels, usually above 80%. This highlights the success of early national policies promoting integrated waste management, especially Decision No.2149/QĐ-TTg on the National Strategy for Integrated Solid Waste Management to 2025, issued in 2009 and revised in 2018, and Decree No. 38/2015/NĐ-CP on waste and scrap management. These policy frameworks supported the development of regional waste treatment centers and investments in landfill reduction technologies, particularly in key economic zones. This continuity suggests that steady increases in waste treatment capacity have matched economic growth and industrialization in these regions.

However, both SE and CH showed a slight decline in SWT in 2018 after reaching their peaks in 2016–2017. This “plateau effect” may indicate saturation in treatment capacity or difficulties in maintaining operational efficiency once infrastructure expansion levels off. Similar periods of stagnation have been seen in other industrialized areas, where the additional benefits from further investment decrease over time and long-term sustainability depends on technological upgrades and behavioral changes (Helm *et al.*, 2022).

In contrast, the NCC and MRD showed the most significant improvements in SWT performance during the same period. The NCC experienced a sharp rise from 58.7% in 2015 to 75.9% in 2018, likely due to the completion of major infrastructure projects and the adoption of new treatment technologies supported by national investment incentives. The MRD, although starting from the lowest baseline, demonstrated steady and continuous progress (from 41.6% to 66.0%), indicating the gradual effectiveness of regional development programs. These temporal improvements may also be connected to the broader rollout of Vietnam's waste separation initiatives and donor-supported projects between 2016 and 2018. The variability in SWT (with the highest standard deviation in MRD) suggests fluctuations caused by inconsistent policy implementation or facility operations across provinces.

Such temporal differences are not unique to Vietnam. In China, local economic measures and population control policies have been shown to reduce waste generation

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkezelés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 154 -

by more than 30% in major cities (Zhou *et al.*, 2025), while economic growth trends directly influence solid waste volumes in Shanghai, where a 1% decrease in GDP growth results in a 3.25 Mt reduction in waste generation (Xiao *et al.*, 2020). Other countries moving toward sustainable waste management have also reported that short-term improvements are often policy-driven and can stagnate without structural change (Silva *et al.*, 2017). The Vietnamese case shows a similar pattern: rapid initial improvements in certain regions, followed by uneven progress and ongoing regional disparities.

Overall, the 2015–2018 period represents a transitional phase for Vietnam’s solid waste management system, marked by accelerated investment, localized innovation, and the first signs of regional differentiation in policy effectiveness. Continued policy enforcement and technological innovation will be critical to sustaining these gains beyond 2018 and preventing regression in treatment performance.

Vietnam in the regional and international context

The comparative international evidence highlights Vietnam’s transitional role in the global waste management landscape. The country shares many structural features with emerging economies in Southeast Asia, such as Malaysia and Thailand, including rapid industrial growth, increasing consumption, and rising solid waste production. However, despite comparable or even higher waste generation rates, Vietnam’s treatment performance (SWT) appears more stable and proportionally higher, mainly because of the broad coverage of collection and landfilling. This indicates effective institutional organization but limited technological progress in waste valorization and energy recovery (Phan and H.L., 2025a). Over the past five decades, Asia’s waste management has evolved, with more countries shifting to waste-to-energy solutions, although landfilling and open dumps still dominate disposal methods in most developing countries like Malaysia. Environmental pollution from leachate remains a challenge (Agamuthu *et al.*, 2023; Kamaruddin *et al.*, 2017).

Compared to developed nations such as the US, Australia, and Canada, Vietnam’s energy emissions and carbon footprint remain moderate. This pattern aligns with emerging economies that face moderate environmental pressures and rapidly increasing waste generation. However, as shown by Phan & H.L., the relatively small scientific workforce, limited research investment, and lower educational attainment have indirectly hampered technological innovation in waste management and environmental governance. These structural limitations partly explain why Vietnam’s SWG and SWT scores stay modest despite policy advancements (Phan and Hufnagel, 2026). Additionally, the same barriers to effective waste management exist, including socio-economic factors like awareness, education, and infrastructure, as well as cultural influences such as waste composition and habits, similar to other Asian and African countries (Zang *et al.*, 2024). The clustering results indicate that Vietnam is

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkezelés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 155 -

positioned between high-performing industrial economies and lower-performing developing countries (Phan and Hufnagel, 2026), suggesting a transitional phase where regulatory frameworks are improving faster than infrastructure can keep up. This middle position highlights both Vietnam's policy dedication and the ongoing need to shift from merely expanding waste treatment capacity to achieving qualitative improvements based on circular economy and resource recovery principles.

International lessons and implications for Vietnam

While Vietnam's overall waste generation and treatment rates are moderate compared to developed countries, the disparities between its regions are much more significant. These differences emphasize the need for region-specific management strategies rather than uniform national policies. By drawing on both international best practices and domestic conditions, several locally tailored approaches can be proposed to enhance solid waste management efficiency and sustainability across Vietnam.

In rural areas like the RRD or especially the MRD, where fluctuations are most significant, despite notable improvements in SWT with high population density, infrastructure and public awareness remain limited. Source separation, composting, decentralized material recovery facilities (MRFs), and curbside or door-to-door collection could provide practical solutions. These strategies cut transportation costs and encourage community-based recycling. However, ongoing community participation and active engagement from local government are essential for their success.

In contrast, mountainous and highland regions (NMM and CH) have low population density and scattered settlements, making door-to-door collection impractical. In these areas, small-scale composting and locally adapted collection points can be combined with awareness programs led by schools or local NGOs. Landfilling remains the most reliable method for disposing of biodegradable waste in such low-income contexts, although its environmental impact should be reduced through better site management and periodic monitoring (Bao *et al.*, 2023).

For coastal and tourism-focused provinces (NCC) and industrialized regions (SE, MRD, RRD), advanced solutions like source separation, energy recovery, and circular economy practices should be prioritized. Lessons from European countries indicate that landfill taxes, deposit-refund systems, and waste bans can effectively cut landfill reliance while boosting energy recovery and recycling (Malek, Mortazavi and Cialani, 2023). Additionally, end-of-waste policies and social behavior change programs can help integrate Municipal Solid Waste (MSW) into reuse and recycling chains (Adamo *et al.*, 2022).

Ultimately, integrating Vietnam's waste management strategies into a broader circular economy framework, encouraging citizen participation, supporting recycling

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkezelés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 156 -

initiatives, and seeking international cooperation could accelerate progress toward sustainability (Zang et al., 2024).

Conclusion

This study offers a comprehensive analysis of regional disparities and temporal dynamics in solid waste generation (SWG) and treatment (SWT) across Vietnam from 2015 to 2018, placing Vietnam within the international context and highlighting both progress and ongoing inequalities. The findings show a distinct divide between industrialized regions (SE and RRD), which consistently have high SWT performance, and less developed areas (NMM, CH, NCC, and MRD), where treatment ratios are low and unstable. These disparities are mainly caused by differences in geographic conditions, economic development, infrastructure, and governance capacity, reflecting environmental inequalities between regions.

The temporal trends indicate that Vietnam's solid waste management (SWM) system is in a transitional stage. While national policies and investments have successfully increased treatment capacity and expanded collection coverage, progress remains inconsistent, with signs of saturation in advanced regions and persistent challenges in rural and mountainous areas.

At the international level, Vietnam holds a position between high-performing industrialized nations and lower-performing developing economies. Its moderate energy emissions and carbon footprint suggest a relatively controlled environmental impact but also reveal limitations in innovation capacity, research investment, and education levels. The country's experience highlights that qualitative improvements in efficiency, technology, and community participation must support quantitative growth in waste treatment.

Policy implications suggest a regionally tailored approach. Rural and highland areas need decentralized, low-cost solutions like local composting and community-based collection, while coastal and industrial zones should focus on energy recovery, recycling, and circular economy models. Incorporating waste management with circular economy principles, boosting citizen awareness, and enhancing international cooperation will be vital for Vietnam's shift toward sustainable and fair waste governance.

Data Availability Statement: The data that support the findings of this study are available on request from the corresponding author

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkezelés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 157 -

REFERENCE

- [1.] Abubakar, I.R. et al. (2022): Environmental Sustainability Impacts of Solid Waste Management Practices in the Global South. – Int. J. Environ. Res. Public. Health., 19(19): 12717. <https://doi.org/10.3390/ijerph191912717>
- [2.] Adamo, I.D. et al. (2022): Assessing the relation between waste management policies and circular economy goals. – Waste Management, 154: 27–35.
<https://doi.org/10.1016/j.wasman.2022.09.031>
- [3.] Agamuthu, P. and Babel, S. (2023): Waste management developments in the last five decades : Asian perspective. – Waste Management and Research, 41(12): 1699-1716.
<https://doi.org/10.1177/0734242X231199938>
- [4.] Alcay, A. and Montañés, A. (2020): Waste generation in Spain. Do Spanish regions exhibit a similar behavior ? – Waste Management, 112: 66-73.
- [5.] Bao, N.D. et al. (2023): A Short Review on the Situation of Municipal Biodegradable Solid Waste Treatment. In: 8th International Scientific Conference on Applying New Technology in Green Buildings (ATiGB), (November), pp. 15–19.
<https://doi.org/10.1109/ATiGB59969.2023.10364548>
- [6.] Das, S. et al. (2019): Solid waste management : Scope and the challenge of sustainability. – Journal of Cleaner Production, 228: 658–678.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.04.323>
- [7.] Helm, L.T. (2022): Impacts of plastic waste management strategies. – Environmental Reviews, 31(1):45-65. <https://doi.org/10.1139/er-2021-0117>
- [8.] Kamaruddin, M.A., Yusoff, M.S. and Rui, L.M. (2017): An overview of municipal solid waste management and landfill leachate treatment : Malaysia and Asian perspectives. – Environmental Science and Pollution Research, 24(35): 26988–27020.
<https://doi.org/10.1007/s11356-017-0303-9>
- [9.] Ke, R., Tian, Z. and Zhang, Y. (2022): The investment and treatment efficiencies of industrial solid waste in China’s Yangtze and non - Yangtze River Economic Belts. – Journal of Material Cycles and Waste Management, 24(3): 900–916.
<https://doi.org/10.1007/s10163-022-01364-2>
- [10.] Le, P.G. et al. (2023): Development of Sustainability Assessment Criteria in Selection of Municipal Solid Waste Treatment Technology in Developing Countries : A Case of Ho Chi Minh City , Vietnam. – Sustainability, 15(10): 7917.
<https://doi.org/10.3390/su15107917>
- [11.] Li, J. et al. (2024): Recycling Efficiencies in Japan’s Administrative Regions : Findings from Network Data Envelopment Analysis. – Circular Economy and Sustainability, 4(1): 1–21. <https://doi.org/10.1007/s43615-023-00274-1>
- [12.] Malek, W., Mortazavi, R. and Cialani, C. (2023): How have waste management policies impacted the flow of municipal waste ? An empirical analysis of 14 European countries, Waste management, 164: 84–93.
<https://doi.org/10.1016/j.wasman.2023.03.040>
- [13.] Nguyen, T.P., Hoang, H.N. and Dang, H.T.T. (2024): Assessment of Household Waste Generation and Management in Rural Areas : A Case Study in Ha Nam. –

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 4(1): 145-159

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkezelés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 158 -

- Environmental Research, Engineering and Management, 80(2): 39-48.
<https://doi.org/10.5755/j01.erem.80.2.34965>
- [14.] Phan, T.T.N. and Hufnagel, L. (2025a): Comprehensive Internal and External Assessment of Vietnam's Ecological Sustainability using a SDG Indicator System. – Discover Sustainability [Preprint], (In Press).
<https://doi.org/10.1007/s43621-025-02225-2>
- [15.] Phan, T.T.N. and Hufnagel, L. (2025b): Environmental and Sustainability Indicators Benchmarking Vietnam's regions: A standardized indicator-based comparison of ecological sustainability. – Environmental and Sustainability Indicators, 28: 100933.
<https://doi.org/10.1016/j.indic.2025.100933>
- [16.] Phan, T.T.N. and Hufnagel, L. (2025c): Positioning Vietnam's Ecological Dimension in The Global Context: A Cross-National Comparison of Sustainability Indicators. – Sustainable Futures, Under review.
- [17.] Report, Sdg. (2015): GLOBAL SUSTAINABLE.
- [18.] Sharma, K.D. and Jain, S. (2019): Municipal solid waste generation , composition , and management: the global scenario. – Social Responsibility Journal, 16(6): 917-948.
<https://doi.org/10.1108/SRJ-06-2019-0210>
- [19.] Silva, A. et al. (2017): From waste to sustainable materials management: Three case studies of the transition journey. – Waste Management, 61: 547-557.
<https://doi.org/10.1016/j.wasman.2016.11.038>
- [20.] Thu, H.N. et al. (2024): Assessment of Domestic Solid Waste Management Status in Ba Be District, Bac Kan Province, Vietnam. – Engineering and Technology Journal, 9(11): 5558-5563. <https://doi.org/10.47191/etj/v9i11.15>
- [21.] Tsai (2021): Sustainable solid waste management in coastal and marine tourism cities in Vietnam: A hierarchical-level approach. – Resources, Conservation and Recycling, 168, 105266. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.105266>
- [22.] Verma, R.L., Borongan, G. and Memon, M. (2016): Municipal Solid Waste Management in Ho Chi Minh City , Viet Nam , Current Practices and Future Recommendation. – Procedia Environmental Sciences, 35: 127-139.
<https://doi.org/10.1016/j.proenv.2016.07.059>
- [23.] World Bank, Vietnam (2015): The World Bank in Viet nam.
<https://www.worldbank.org/en/country/vietnam/overview>
- [24.] Xiao, S. et al. (2020): Policy impacts on Municipal Solid Waste management in Shanghai : A system dynamics model analysis. – Journal of Cleaner Production, 262: 121366.
<https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.121366>
- [25.] Zhechen, Zang, Z.C, J.. (2024): Municipal solid waste management challenges in developing regions: a comprehensive review and future perspectives for Asia and Africa Municipal solid waste management challenges in developing regions: A comprehensive review and future perspectives for A. – Science of the Total Environment, 930: 172794. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2024.172794>
- [26.] Zhou, G. et al. (2025): Temporal Evolution of Environmental Impact Arising from Municipal Solid Waste Treatment Systems : A Case Study of Guangzhou, China. – Systems, 13(1): 12. <https://doi.org/10.3390/systems13010012>

Thi Than: Regional solid waste dynamics in vietnam – [Szilárd hulladékkeletkezés és kezelés Vietnámban]
<https://doi.org/10.59531/ots.2026.4.1.145-159>

- 159 -

Absztrakt. Ez a tanulmány a szilárd hulladék keletkezésének (SWG) és kezelésének (SWT) regionális egyenlőtlenségeit és időbeli trendjeit vizsgálja Vietnám hat régiójában 2015 és 2018 között, és nemzetközi kontextusba helyezi Vietnámot ebből a szempontból. Eredeti adatok és leíró statisztikák felhasználásával az eredmények jelentős regionális egyenlőtlenségeket tárnak fel a hulladékgazdálkodásban. A délkeleti régió (SE) és a Vörös-folyó deltája (RRD) magas és stabil SWT-szintet tart fenn (jellemzően 80% felett), amit a jobb infrastruktúra és az ipari koncentráció támogat, míg a Mekong folyó deltája (MRD), a Közép-felföld (CH) és az Északi-közép- és hegyvidék (NMM) a korlátozott erőforrások és az alacsony szintű köztudat miatt lemarad. Az időbeli minták kezdeti javulást mutatnak, majd egyes régiókban stagnálást, ami az egyenetlen szakpolitikai végrehajtást és az infrastrukturális kihívásokat tükrözi. Más országokkal összehasonlítva Vietnám átmeneti gazdaságként helyezkedik el, ahol a hulladékgazdálkodási rendszerek bővülnek, de továbbra is nagymértékben támaszkodnak a hulladéklerakásra, és strukturális korlátokkal szembesülnek a technológiai innováció és az oktatás terén. A nemzetközi tanulságokra támaszkodva ez a tanulmány régióspecifikus stratégiákat javasol: decentralizált komposztálás és közösségi gyűjtés a vidéki területeken, valamint energia-visszanyerés és körforgásos gazdaság megközelítései az iparosodott és a tengerparti övezetekben. Ezen erőfeszítések körforgásos gazdaság keretrendszerbe való integrálása és a polgárok részvételének ösztönzése javíthatja Vietnám hulladékgazdálkodási rendszerének hatékonyságát és méltányosságát.

Opuscula Theologica et Scientifica 2025 4(1): 145-159

A Wesley János Lelkészképző Főiskola Tudományos Közleményei

[Scientific Journal of John Wesley Theological College]

<https://opuscula.wjlf.hu> • ISSN 2939-8398 (Online)

